

Tisztelt Olvasó!

Meghatározó jelentőségű és fontosságú a Külkereskedelmi Főiskola számára, hogy Európai Tanulmányi Központtá válása eredményeként, képzési programjai részbeni újraformálása, új tantárgyak, új szakirányok, esetleg új szakok indítása mellett, elmélyült tudományos kutatási tevékenységeket, programokat is folytathat és így meghatározó módon részt vehet az európai uniós ismeretanyagok magyarországi szakmaspecifikus kutatásában és továbbfejlesztésében, és mindezek publikálásában.

A jövőben ez új kiadványunk formai kereteiben, a jelzett témában folytatott munkánk eredményeivel rendszeresen meg kívánunk jelenni, hozzájárulva ahhoz is, hogy érzékeltesük: az integrálódási folyamattal az EU-taggá váló Magyarország is részese lesz – az EU-n belül és az Unión kívül – felmerülő új és újabb kihívásokra szakadatlan választ kereső Uniónak.

E törekvésünk egyik első eredményét tarthatja most kezében a tisztelt érdeklődő, amelynek keretében a szerző – intézményünk fiatal minősített kutató-oktatója – az integrációelméletek és az Európai Unió fejlődésének egyes szakaszait, és azok jellemző vonásait mutatja be. Úgy véljük ugyanis, hogy az egyes modelleket, tapasztalatokat rendszeresen össze kell kapcsolni és elemezni az integrációelmélet fejlődésével, a fontosabb integrációs formák külgazdasági stratégiai tartalmának kifejtésével.

További kutatási témáink: az EU és Magyarország kapcsolati rendszerének vizsgálata, az ipar- és agrárpolitika elemzése, a jogi és jogharmonizációs kérdések bemutatása, az európai intézményrendszer fejlődési tendenciáinak értékelése, valamint a mikroökonómiai szervezetek és intézmények lehetőségeinek feltárása, illetve ezek kutatásaiban elért eredményeink ugyancsak e kiadvány keretében történő publikálása sikeres hozzájárulás lesz majd e témakörök sikeres magyarországi kutatásaihoz.

Budapest, 1998. április hó

Dr. Iványi Károly
főigazgató

GÁSPÁR TAMÁS

Integrációelmélet és az Európai Unió fejlődésének első szakasza¹

ELŐSZÓ

A dolgozat, amit kezében tart az olvasó, egy hosszabb kutatási időszak újabb fázisa. Az integrációkkal kapcsolatos kutatásaimat az EGK és KGST kapcsolatfelvétele, ezzel az európai integrálódás folyamatának új szakasza indította el 1988-ban.

Ezekben az években elsősorban a kelet-nyugati kapcsolatok alakulása, illetve az Európai Gazdasági Közösség egyes konkrét kérdései adták az érdeklődésem fő irányát. Így született az *Egységben az erő?* című sokváltozós statisztikai elemzés illetve *Az európai betegség* című munka, amely a nyolcvanas évek elejére válságba került nyugati integrációval foglalkozott, pontosabban a válság felszíni megjelenési formáival, a tünetek gazdaságszerkezeti okaival, illetve az okok világgazdasági összefüggésekbe illesztésével.

A kutatások második lépcsőjében a nyugat-európai integrációra vonatkozó egyes, konkrét kérdések vizsgálatát inkább a nyugati integráció, mint modell kutatása váltotta fel. Ehhez természetesen felhasználtam a korábban elvégzett esettanulmányokat, és az ezekből levonható általáno-

¹ Jelen értekezés a Szerző 1996-ban készített és 1997-ben védett „Integrációelmélet és politikai gazdaságtan” című kandidátusi disszertációjának rövidített változata. A dolgozat a PFP-5138/1997 project keretben készült.

sabb, a világgazdaság regionális összefüggéseit középpontba helyező következtetéseket.

A *Gondolatok az Európai Gazdasági Közösség európai, gazdasági és közösségi jellegéről* címet viselő munka vagy az *Európai Monetáris Unióról* című cikk az európai integrálódás világgazdasági összefüggéseit keresi. Fő mondanivalója, hogy az európai régió eseményei és összefüggései, önálló mozgásain túl a világgazdaság adott korszakának vetületei, így csak azon keresztül érthető meg.

Az elmúlt három év az aspirantúra időszaka volt, ahol a kutatási téma továbbra is az EGK/EK/EU vizsgálatát takarta. Irányvonalát tekintve azonban sokkal inkább elmozdult az általános összefüggések felé, és az európai integrálódást, mint az intézményesült regionalizmusnak csupán egyfajta, a kétpólusú világ keretei között formálódott modelljét értelmezi. Ennek a fejlődési vonalnak a következő állomása a jelen dolgozat, amely nemcsak lezárni kíván egy korszakot, hanem ezzel együtt a továbblépés irányainak kijelölését is feladatának tartja.

A munka megszületésében és előrehaladásában nagy szerepe van KOZMA FERENC aspiránsvezetőnek, aki valóban vezette a közös munkát. Hosszú beszélgetéseinknek nem kellett a szűk szakmai területre korlátozódnia ahhoz, hogy a gondolkodás- és szemléletmód termékeny legyen. Megtanított arra, hogy a lényeges dolgokat el lehet választani a lényegtelenről és ez nem gyengíti, hanem erősíti az végeredményt.

GERVAI PÁLLal, TRAUTMANN LÁSZLÓval és SUGÁR ANDRÁSSal folytatott önképzőkörök megadták a fő irányát a dolgozatnak. A módszertant és a feldolgozás szemléletét a velük folytatott több éves útkeresés alapvetően meghatározta. Az ő eredményeik éppúgy megtalálhatóak a dolgozatban, mint ezek továbbgondolása.

Tanszéki kollegáim - ideértve TÖRÖK ÁDÁMot is - türelmükkel és toleranciájukkal lehetővé tették, hogy a dolgozat minél nyugodtabb környezetben születhessen meg. Az aspirantúra mellett a munkahelyi terhek egy részét átvették, de főként a közös utazások, tantárgyak és délutánok segítettek a gondolatok érlelésében.

A dolgozat egyes részei különböző kurzusok során az oktatás keretei között is megjelentek. Az órák résztvevőinek kérdései, megjegyzései sok új ötletet inspiráltak.

Köszönettel tartozom mindannyiuknak.

BEVEZETÉS

A nyugat-európai integrálódás mérföldkövének számító Európai Gazdasági Közösség megalakulásával egy időben, 1957-ben megjelent a társadalomtudományok 20. századi, egyik nagy alakjának, POLÁNYI KÁROLYnak a „*Gazdaság mint intézményesített folyamat*” című munkája. A két esemény párhuzamossága nyilván nem véletlenszerű, de távol álljon, hogy a kapcsolatot arra szűkítsük le vagy abból következtessük, hogy történelmi események mellé egyszerűen odaírunk egy-egy évszámot, amelyek szerencsés esetben egybeesnek.

POLÁNYI annak a társadalomtudós körnek volt a tagja, amely a két világháború közötti időszakban fejtette ki munkásságának első jelentősebb részét. A társadalomtudományok legmarkánsabb vonulatát ebben az időben egy kétoldalú probléma továbbvitele határozta meg.

A polgári demokratikus forradalmak a múlt századra létrehozták a feudalizmust meghaladó új társadalmi rendet. Ezzel együtt uralkodóvá vált a polgári berendezkedés gazdasági modellje, a liberális piacgazdaság. Az új társadalmi-gazdasági alakulattal azonban nem alakult ki az a stabil rend, amely az újratermelés fenntartásához és a hosszú távú fennmaradáshoz szükséges lett volna. A piac uralma a tőke felett a válságok sorát hozta magával, a társadalom mind erőteljesebb polarizálódása pedig forradalmi folyamatokat indított el. A 20. század eseményei - a gazdasági világválság, az orosz forradalom, a tanácsköztársaságok és az európai forradalmi hullám - azt mutatták, hogy ezek a folyamatok éleződnek.

A hosszú távú fennmaradás, vagyis a társadalmi rend és az azt szolgáló világgazdasági rend stabilizálása megoldhatatlannak tűnt. A feudális egyházhoz való visszatérés járhatatlan út volt, mert, bár az egyház integrálta a társadalmakat a feudalizmusban, azt korlátosan tette - a polgári demokratikus forradalmak éppen ezt kívánták meghaladni.

A szocialista forradalmi folyamatok sem válhattak érvényes alternatívává, mert nem tartalmazták a stabilitás elemét. LENIN és BUHARIN a polgári és szocialista forradalom között lényeges különbséget láttak: a polgári forradalmak csak a felépítményt változtatták meg, hiszen az új társadalmi rend gazdasági alapja még a feudalizmus idején létrejött. A tőkés társadalmi-gazdasági alakulatnak a feudalizmusra épülésével és az abba való átnövésével szemben a kapitalizmusban az új rend alapja nem alakul ki, azt a szocialista forradalom hozza létre.

Az arisztokrácia és tőkésosztály, mint osztály megszüntetésével azonban a társadalmi újratermelési folyamatot szervező és annak irányát kijelölő csoportot szüntették volna meg - a hosszú távú létfenntartást és az igazságos társadalom alapját nem lehet egyszerű tulajdonváltással létrehozni, amíg az „új tulajdonos” nem képes a rá bízott erőforrásokkal racio-

nálisan gazdálkodni, vagyis az erőforrásokat az egész társadalom fennmaradásáról való gondoskodás eszközeként is felhasználni.

Ez a kilátástalanság a társadalomról való gondolkozást teljes egészében áthatotta és kettős irányt adott neki. Egyrészt a 20. századi, polgári filozófia lényegében folyamatosan a marxizmussal szemben fejtette ki a társadalmak szerveződéséről vallott nézeteit, másrészt a fő áramlatok a tőkés rend átalakítása és szerves továbbfejlesztése mellett foglaltak állást.

A filozófiai paradigmaváltásnak és a kiútnak - főként az egzisztencializmusban - számunkra legfontosabb eleme annak a platonai hagyománynak a felélesztése, és továbbfejlesztése, amely a társadalmat nem kettő (alap-felépítmény), hanem három alrendszerre bontja¹. Eszerint a felépítményben összemosott politikai és kulturális-filozófiai alrendszert „szét kell választani”, mert funkciójuk nem azonos (lásd alább). A társadalmi rend megváltoztatásért erőfeszítést folytató rétegek és a fennálló rend konzerválását kívánó társadalmi erők konfliktusaként nem lehet teljesen leírni az újratermelés társadalmi viszonyait, mert az erő-ellenelő mechanizmusnak nincs egyértelmű iránya, sem stabilitása (pozitív kimenete), márpedig a társadalom fennmaradás érdekében ez nélkülözhetetlen. Ezért meg kell keresnünk azokat az intézményeket, amelyek az irány kijelölését és a stabil létfennmaradást képviselik.

A társadalmi-gazdasági alakulatok fejlődésének ez a gondolatrendszere a múlt század után érthetően felerősödött a két világháború közötti időszakban, amely az addigi legnagyobb válságot és egy alternatív társadalmi rendszer születését hozta. A második világháború után tovább élt és nagy hatásúvá vált az említett gondolatkör, hiszen a másik pólus már, mint világrendszer működött, így a filozófiának, ebből következően a közgazdaságtudománynak is folyamatosan tükröznie kellett a másik blokkhoz való viszonyt².

POLÁNYI-nál a gazdaság intézményesített folyamatként való felfogása éppen ezt fejezi ki. *„A gazdasági folyamat intézményesítése egységet és stabilitást ad e folyamatnak; meghatározott társadalmi funkcióval bíró*

¹ Platon egyik legértékesebb gondolata, hogy a lélekrészeket (vágy, akarat, ész) társadalmi csoportoknak feleltette meg. A vágy jelentése, hogy az alsó osztály (kézművesek) felfelé törekszik. A katonák domináns lélekrésze az akarat, amely az anarchia és a (fennálló hatalmi) rend fenntartását hivatott szolgálni. Az ész az egyensúly fenntartását és a társadalmi fejlődés irányának kijelölését szolgálja, amit a filozófusok képviselnek (Platon, i.e. kb. 370.). A platonai hagyománynak a modern, haladó felfogása, nézetem szerint, abban található, ha a társadalmi szerkezetet nem kasztszerűen, hanem nyitottnak fogjuk fel, ezáltal leírhatóvá válnak a csoportok közötti mozgások és az alulról való felemelkedés (Gervai, 1995).

² A filozófiai megfogalmazásnak legklasszikusabb példája a francia egzisztencialisták munkássága, konkrétan a Szovjetunióhoz való viszony Sartre és Camus vitáiban.

önálló struktúrát teremt, megváltoztatja a gazdasági folyamat helyét a társadalomban, s ezzel jelentőséget ad a gazdaság történetének ; az értékek, motívumok és a gazdaságpolitika köré összpontosítja az érdeklődést. Egység és stabilitás, struktúra és funkció, történelem és gazdaságpolitika bontják ki operacionálisan azon állításunk tartalmát, hogy az emberi gazdaság intézményesített folyamat.” (POLÁNYI, 1957/1976, 239-240.o.)¹

A „tisztá” közgazdaságtan elutasítása természetesen a polgári rend kritikája. Ezért kerül POLÁNYI munkásságának középpontjába a piac örökévalóságának és dominanciájának bírálata, a gazdaság formális - azaz a szűkös erőforrások racionális elosztása - értelmezésének elutasítása és a primitív társadalmak átfogó vizsgálata. Ugyanakkor POLÁNYI betű szerinti olvasásával jogosak azok a marxista bírálatok, amelyek szerint ő tagadja a társadalom gazdasági meghatározottságát, az alap és felépítmény dialektikáját azok interdependenciájával cseréli fel, vagy, hogy a tulajdonviszonyok helyett az elosztási viszonyokat és gazdaságon kívüli elemeket helyezi érvelésének középpontjába (SZENTES in POLÁNYI, 23-28.o.). Újat azonban éppen azzal tudunk mondani, ha POLÁNYI fejtegetéseiben felismerjük a továbbvivő gondolatokat és beépítjük azokat a társadalmi-gazdasági alakulatok teljesebb leírásába.

A fenti idézetben az értékek és a gazdaságpolitika kerültek középpontba, ami pont azt hangsúlyozza, hogy a stabilitás fenntartása az értékek, vagyis a pozitív hagyományok továbbvitelével lehetséges. Azokról az általános szabályokról és gondolkodásmódról van szó, amelyeket mindenki elfogad, illetve az állam betartat a közösség fennmaradása érdekében. Ezek legjobban az alkotmányosságban, az együttélés alapvető törvényeiben és az erkölcsi szabályokban ragadhatók meg.

Mégsem jelent mindez gazdaságon kívüliséget. POLÁNYI maga említi a gazdaságpolitikát, vagyis azt, hogy a társadalom hosszú távú fennmaradása nem elvont és dogmává merevedő kötöttségek függvénye, hanem éppen a gazdasági szférán keresztül érvényesül és szelektálódik. A hagyomány attól válik értéké, hogy a konkrét történelmi szituációban előremutató, vagyis haladó. Az új társadalmi rendnek nem megfelelő hagyományokat szelektálni kell, de ez nem jelenti a korábbi rend teljes egészének elvetését, hanem a megszüntetve megőrzését valósítja meg. Ennek konkrét megvalósítása pedig a gazdaságpolitika feladata.

A „ne lopj” elterjesztése a gazdasági szférában haladóvá tette a fejlett merkantilizmust a spanyol-portugál rablásokkal szemben. A „tiszteld felebarátodat” érvényesítése a kölcsönös előnyöket nyújtó komparatív előnyök elméletében világhatalommá, egyben a világ egységes fennmaradásáért felelőssé tette Angliát.

¹ A hivatkozások a felhasznált irodalmak jegyzékére vonatkoznak. Az első évszám a mű keletkezésének ideje, a második a felhasznált kiadás éve.

A mikroökonómia pedig a mindennapi életben szelektálja ki a nem hatékony szervezési formákat.

Az idézet további része azt mondja, hogy az intézményesített gazdaság önálló struktúrát jelent, amely megváltoztatja a gazdasági folyamat helyét a társadalomban, és amelynek konkrét funkciója van a történelemben. Ez a gondolat valóban tűnhet úgy, mint a gazdasági meghatározottság feladása és az alap-felépítmény dialektikus viszonyának egyszerű kölcsönös függésé való redukálása. Éppen az előbb láttuk viszont, hogy a felépítmény, az intézményesülés nem elvont, mert gazdasági hatása van, sőt a gazdaságon keresztül érvényesül. Az elméletek sem l'art pour l'art léteznek, hiszen a gazdasági viszonyokban nyerik el értelmüket. Más szóval ezek az elemek önmagukban is gazdaságiak, legfeljebb a konkrét újratermelési folyamat szűk gazdasági felfogásán kívüliek. Így a történelem és a gazdaságtörténet is középpontba kerül, mert az elmélet gyakorlattá válása csak a társadalmi szférában lehetséges.

Az aranyautomatizmus működésének leírása a múlt században (azaz, hogy nem érdemes merkantilista módon aranyat felhalmozni, mert az árszínvonalváltozások csak a reálértékét ismerik el) anélkül betöltötte funkcióját (miszerint az országok a gazdagságot a kereskedelem helyett a termelésben találhatják meg), hogy a világgazdaságban jelentősebb tőkeáramlás valósult volna meg.

Idézetünk első mondata azt fogalmazza meg, hogy a gazdasági folyamat intézményesítése *egységet és stabilitást* ad e folyamatnak. Ez az a döntő elem, amely a társadalmi-gazdasági alakulatok vizsgálatában hangsúlyt kap. Az egység kifejezés lényegében összefoglalja a fentebb leírtakat, miszerint a felépítmény nem különül el, hanem gazdasági lényegénél fogva *integrálja* a többi alrendszert. A stabilitás pedig a kulturális-filozófiai alrendszert képviselő intézmények funkciója. Ezt az egységes szemléletet szolgálja az intézményesített gazdaság fogalomköre, ami a dolgozat tézisei szempontjából néhány alapvető fogalom definiálását teszi szükségessé:

1. *Hatalmi pozíción* az erőforrások feletti rendelkezést értem, amely nem feltétlenül azonos a tényleges tulajdoni (formális hatalmi) viszonyokkal. Olyan befolyási pozíció is ide tartozik, amely az erőforrások tudatos, célzott felhasználását képes elérni és fenntartani (világgazdaságban lásd pl. befolyási övezetek). A definícióból következően a hatalom, így a világhatalom is (széles értelemben vett) gazdasági forma, amely nem azonos a gazdasági alrendszerrel. Ez utóbbi az erőforrásokkal való tényleges, mikroökonómiailag racionális gazdálkodást folytatja, míg az előbbi az egyes tevékenységek rendszerét (ágazati szerkezet) felügyeli és irányítja a biztonságpolitika logikája szerint.

2. A *biztonságpolitika* a társadalmak hosszú távú fennmaradását szolgáló hatalmi intézmények logikája és eszköze, a fentebb „egység és stabi-

litás"-ként megfogalmazott célok gyakorlati megvalósítása a mindennapi életben. Ebben az értelmezésben a biztonságpolitika lényegében lételméleti kategória, és az egyes alrendszerek hierarchiáját vonja maga után.

A gazdasági alrendszer logikája a profitmaximalizálás, amely azonban instabil és konfliktust hordoz, mert a hatalmat csak a másik gazdasági szereplő rovására lehet növelni. A politikai alrendszer logikája a parlamenti demokrácia, amely az egyes hatalmi törekvéseket ellenőrzi a nyilvánosságon keresztül és a filozófiai-kulturális alrendszer iránymutatását közvetíti, végrehajtja. A filozófiai-kulturális alrendszer logikája a biztonságpolitika, amely a hierarchiában a parlamenti demokrácia felett áll, mivel az utóbbi nem zárja ki a létfennmaradást fenyegető erőket (lásd fasizmus uralomra jutása), a biztonságpolitikának pedig éppen ez a funkciója.

A fogalmat tehát a katonai vagy kollektív biztonságnál szélesebb értelemben kívánom használni, beleértve minden gazdaságpolitikai lépést is, ami a társadalmak fennmaradásának gazdasági alapját szolgálja. Igaz ugyanakkor, hogy a biztonságpolitikának a katonai jelentése a domináns, hiszen egyrészt létünket legközvetlenebbül a fegyverek fenyegethetik (a természeti csapások mellett), másrészt az állami hatalmi szervezetnek részei, így a biztonsághoz szükséges irányokat direkt módon képesek közvetíteni. A fogalom valós tartalmát leginkább a „létbiztonság-politika” kifejezés adná vissza, de kicsit erőltetettnek érzem, és a célnak a biztonságpolitika szélesebb értelmezése is megfelel.

3. Az egység és stabilitás nem korlátlan fogalom. Mindig az adott kor *világ*-fogalmára, azaz a gazdálkodásba bevont földterület egységére és stabilitására vonatkozik, ami természetesen hatalmi és tulajdoni kérdés is. Ebben az megközelítésben a társadalmi-gazdasági viszonyok mindig, minden korban „világ”-gazdasági és -politikai viszonyok. Ezzel együtt természetesen értelmesek a nemzetállami, illetve regionális megközelítések, amelyek egy adott, földrajzi, intézményi, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. egységre vonatkoznak.

A nemzetállam, régió, világ fogalmakat azonban szeretném funkcionális értelemben is használni az egyes alrendszerek világgazdasági értelmezésében.

A *nemzetállami* jelző, funkcionális értelemben a gazdasági alrendszernek megfelelő piaci logikát fogja jelenteni, vagyis azt a törekvést és gondolkodásmódot, amely az ország nemzeti jövedelmének maximalizálására koncentrál és az egyes gazdaságpolitikai lépéseket az előny-hátrány mérlegelésen keresztül ítéli meg (a nemzetközi viszonyok között a merkantilizmus, vagy szélsőségesen a metallizmus exportorientációja ilyen pl.)

Regionális funkciót jelent a parlamenti demokrácia logikájának alkalmazása az országok közötti kapcsolatokban, amely az adott területegység

egyoldalú, mások rovására történő hatalomnövekedését igyekszik korlátok között tartani és ellenőrizni, illetve a globális törekvést közvetíti és végrehajtja.

Globális az tevékenység, amely a biztonságpolitikát képviseli, annak logikája szerint működik. A racionalitást ebből következően nem korlátozhatjuk a gazdasági alrendszerre, mert a legszélesebb értelemben az a hosszú távú létfenntartás biztonságát szolgálja.

A kettős fogalomhasználat célja nem a szójáték. A világgazdaság működésének közkeletű felfogásban ugyanis az egyes országok gazdasági és politikai lépései mögött az adott ország saját (gazdasági) érdekeit kell keresni. A nemzetközi szervezetek a saját területükön a kölcsönös ellenőrzés, közös döntés vagy kölcsönös informálódás intézményei. A globalizmus pedig a vállalati szféra, a nemzetállamok vagy régiók összefonódását, a kölcsönös függést stb. takarja.

A dolgozat egyik fő mondanivalója azonban éppen az, hogy a nemzetállam-régió-globalizmus rendszere *nyitott*, vagyis a nemzetállamok, régiók, *regionális integrációk* betölt(het)ik mind a nemzetállami, mind a regionális, mind a globális funkciót, és ezeket azonosítanunk kell.

Az egyes alrendszerek és logikáik hierarchikusak, ezért a regionális integrációk természetrajzának megértéséhez is a globális viszonyokból kell kiindulni. *Globális rend*-nek vagy *globalizmus*-nak fogom a továbbiakban nevezni azt az intézményesített gazdasági formát, amely az adott kor „világ”-ának és az ennek megfelelő földterületnek, az azon folytatott gazdasági tevékenységnek és társadalmi viszonyoknak az egységét és stabilitását megvalósítja.

Ebből természetesen az is következik, hogy véleményem szerint a globalizmus nem a húszadik század második felének jelensége, hanem mindig is létezett. Mindez nem tagadja a világméretűség mai összefüggéseit, hanem azt egy új világtörténelmi korszak új intézményének tekinti, ami a történelemben most először valóban a Föld egész területére terjed ki.

Másfelől a globalizmust nemcsak állapotként, hanem mozgalomként is értelmezem. Amennyire lefedi az adott világrendet, annyira beletartozik annak megváltoztatásáért, egyben a Föld még nagyobb területének egységéért folytatott küzdelem is¹.

Ezért a szinonim kifejezés-használat. A „globális rend” utótagja jobban kifejezi a biztonságpolitikai tartalmat, ugyanakkor statikus jellegű. A

¹ Ebből a szempontból, amikor POLÁNYI a történelmet az intézmények történeteként fogja fel, akkor nem az osztályok konfliktusát tagadja, hanem az azoknak keretet adó egységes intézmények képviselőitől folytatott erőfeszítésekre helyezi a hangsúlyt.

„globalizmus” kifejezés már más értelemben terjedt el, viszont jobban visszaadja a világtrend állandó mozgását, dinamikáját.

Mi is a konkrét tartalma a globalizmusnak? POLÁNYI *integrációs formáknak* nevezi a társadalmi-gazdasági alakulatok egységét szolgáló intézményeket, amelyek között három alapvetőt jelöl meg: a reciprocitást, redisztribúciót és a piacot (POLÁNYI, 1957/1976, 240.o.). A piaccal kapcsolatban a fő mondanivalója, hogy a lineáris történelemszemlélet tipikus hibája a piac öröktől fogva létező és domináló funkciójának feltételezése. Másrészt bemutatja, hogy a kapitalizmus létrejötte óta viszont valóban a piac látja el az integráló szerepet. Említi azonban azt is, hogy például a vallás intézményének bevonása az integráló elemek közé ugyanolyan fontosságú. Bár nála a piac a vallástól és adminisztrációtól elkülönül, és más súlyt képvisel, a kettő nem független egymástól.

A piac a munkamegosztásban elkülönült egyéneket integrálja. Ebből a szempontból pozitív elem, hiszen a feudális alávetettséget megszünteti, a hatalomgyakorló szerepe állandóan változik: hol eladók vagyunk, hol vevők. Másfelől a gazdaságon kívüli függőségi viszonyt felváltja a gazdaságon belüli hierarchia, ami állandó konfliktusok forrása.

A racionalitás azonban csak korlátozott, gazdasági előny-hátrány értelemben működtető mechanizmusa a piac-intézménynek. A valódi észszerűséget a biztonságpolitika hordozza és a politika közvetíti. A „vallás” és az adminisztráció a piac felett léteznek, funkciójuk éppen az instabil piac stabilizáló tétele. Ebből következően nem szabad mereven szétválasztani az *integrációs formákat*, mert a politika és „vallás” éppen a piacon keresztül működik, és válik racionálissá. Ennek a gondolatnak a jegyében kell értelmeznünk az integrációkat is.

4. A nemzetközi integrációk elméleti feldolgozása korántsem egységes. Számos megközelítés és számos iskola létezik, amelyek az integrációknak különböző vonásaira helyezik a hangsúlyt, illetve a jelenség lényegét különbözőképpen ragadják meg.

Anélkül, hogy az egyes szerzők közötti különbségeket bemutatnánk, a ma uralkodó keretek és fogalmak, valamint megkülönböztetési szempontok a következőkben ragadhatók meg.

Az eddigi irodalom legmarkánsabb megkülönböztető vonása az volt, hogy polgári vagy marxista, illetve marxizáló alapállásból magyarázza-e az integráció jelenségét.

A polgári magyarázatok az ötvenes években a klasszikus, polgári közgazdasági iskolák keretei között fogalmazódtak meg átvéve azok kategóriáit és alapfeltételezéseit. Az integrációk lényegét így a piaci mechanizmus működésének és a nemzetgazdaságokra való hatásának vizsgálata jelentette. A kutatások vonatkozási területe értelemszerűen a forgalom szférájára koncentrált, a termelés, illetve a termelési szerkezet vizs-

gálata másodlagos, a piaci viszonyok változásának következménye maradt.

Az integrációk marxista jellegű feldolgozásának kezdete „későbbi”, az 1960-as évek terméke. Nem jelenti mégsem azt, hogy a polgári elmélet ne reagált volna a marxira, már csak azért sem, mert az egész neoklasszikus elmélet MARXra való reakció is. A marxista integrációelméletek a termelés szférájából magyarázzák a jelenségeket. Abból a tendenciából indulnak ki, hogy az újratermelés folyamata nemzetköziesedik, ami tehát az áruk, szolgáltatások, tőke, munka szabad áramlása helyett azok nemzetközileg összefonódó felhasználására, ezáltal az egyes országok kölcsönös termelési függésére helyezi a hangsúlyt. A termelési viszonyok internacionalizálódása nemcsak a munkamegosztás kiterjedését foglalja magába, hanem a tulajdonviszonyok, intézményi viszonyok és elosztási viszonyok nemzetközivé válását is. Miután az újratermelés nemzetköziesedése az egész világot érinti, így a marxista felfogásban az integráció önmagában nem kizárólag regionális jelenség. A regionalizmus ebben a felfogásban a nemzetközivé váló munkamegosztás sűrűsödési pontjait jelenti, pontosabban azok intézményesült formáit.

A szűk termelés vizsgálatával szoros kapcsolatban a termelés társadalmi viszonyai is hangsúlyt kapnak, ebből a szempontból az integráció úgy jelenik meg, mint nemzetközi termelési viszony. Regionális integráció így csak az egynemű társadalmi-gazdasági alakulatok között alakulhat ki, vagyis a tőkés és szocialista forma lényegesen eltér egymástól és nem kompatibilis egymással.

A tőkés integrációkra vonatkozóan a baloldali szerzők nem fogadják el a spontán, forgalmi területre vonatkozó állításokat, hanem azt mint szabályozott, állammonopolista folyamatot fogják fel¹. A szocialista integráció leírásai, bár a termelési szféra világszintű összefonódási folyamatát sem tévesztik szem elől, az integrálódási folyamatot, mint nemzetgazdaságok közeledését hangsúlyozzák. Jól tükrözi ezt a kelet-európai szocialista országok integrációjának, a KGST-nek Komplex Programjában leírtak:

„A gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés elmélyítése és tökéletesítése, valamint a KGST-tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztése: a nemzetközi szocialista munkamegosztásnak, a gazdaságok közelítésének és a nemzeti gazdaságok korszerű, nagy hatékonyságú szerkezete kialakításának, gazdasági fejlettségi színvonaluk fokozatos közeledésének és kiegyenlítésének, a gazdasági élet, a tudomány és a technika legfontosabb ágazataiban mélyreható, tartós kapcsolatok kialakításának, az áru- és pénzkapcsolatok tökéletesítésének

¹ Ebben a megközelítésben az egyik legalaposabb és legismertebb munka M. MAKSZIMOVÁÉ.

folymata, amelyet a KGST- tagállamok kommunista és munkáspártjai és kormányai tudatosan és tervszerűen szabályoznak.” (A KGST-tagállamok gazdasági integrációjának komplex programja. Kossuth, 1971, 7.o.)

A polgári elméletek körében megkülönböztetik a liberális és dirigista felfogásokat.

A liberális iskola¹ kereteiben az integrálódási folyamatot a piaci viszonyok szférájára redukálják és azt keresik, hogy mennyire valósítható meg a verseny és a csere szabadsága, azaz az integráció mennyire segíti vagy korlátozza ezeket a folyamatokat. A liberális felfogás alapvető szereplői a független magánvállalkozók, amelyek között a forgalom szabadabbá tételével sokrétű, kölcsönösen előnyös cserekapcsolat alakulhat ki. Az állam gazdasági szerepét a minimálisra igyekeznek korlátozni, ezáltal az integráció kialakuló intézményeinek a forgalom akadályainak lebontásán túl semmilyen alapvetően szerepet nem szánnak. Az integráció célja a neoklasszikus közgazdaságtanból következően az optimális, egyensúlyi viszonyok nemzetközi feltételeinek biztosítása. Ezen iskola kereteiben fogalmazódtak meg a mára klasszikussá vált, az integrációelmélet alapkövének tartott integrációs fokozatok, bár a hangsúly kizárólag az akadályok lebontását szolgáló preferenciális övezet-szabadkereskedelmi övezet-vámunió-közös piac logikai soron volt.

A dirigista iskola² a keynesianus beavatkozás nemzetközi kiterjesztése, amely tehát az egyensúly „Kánaánjának” elérését nem tartja elképzelhetőnek a szabad piaci viszonyokon keresztül. Ezért sürgeti az állami beavatkozást nemzetközi szinten, hiszen a forgalom nemzetközi szintű szabadabbá tételével párhuzamosan annak nemzetközi kontrolljára is szükség van. A dirigista felfogás alapvető szereplői így nem a vállalatok, hanem az egyes államok, és a nemzetközi egyensúly feltétele is a résztvevő államok politikáinak összehangolása. A forgalom szabadságát megcélzó negatív integrációt³ tehát szerintük ki kell egészíteni a gazdaságpolitika különböző területeit összehangoló pozitív - azaz gazdaságpolitikai szinten tervezett és vezérelt integrációval is. Ebből következően a végcéljuk sem a szabad kereskedelmet biztosító övezet, hanem az azon továbblépő gazdasági unió.

Találkozhatunk az egyes szerzőket funkcionalista avagy institucionalista iskolába soroló kategorizálással. Ezek a jelzők nagyon közel állnak a fentebb említett liberális és dirigista megkülönböztetéshez, csak ebben az esetben a gazdasági vonások kiegészülnek politikaiakkal is.

¹ Pl. Aron, Röpke, Balassa, Kiddleberger

² Pl. Tinbergen vagy Pinder

³ A szóhasználat furcsa: logikusan a „negatív” megjelölés egyfelől spontán, másfelől alulról, a vállalkozási szféra felől építkező folyamatra utal.

A funkcionista iskola¹ névadója az a gondolat, hogy nemzetállam a kölcsönös függőség és a nemzetköziesedés viszonyai között nem képes hatékonyan ellátni funkcióit, ezért az összefonódás mértékétől függően az egyes funkciókat integrációs szervezetekre kell bízni. Nem jelenti mindez a nemzetállamiság feladását, sokkal inkább azt, hogy minden funkciót arra a szintre kell bízni, ahol az hatékonyabban ellátható.

Az institucionalista megközelítés² a gazdasági szerepek mellett a hatalomgyakorlás szintjét is bizonyos mértékben nemzetközi szintre és szervezetre kívánja bízni. Az államok szorosabb kapcsolatát szorgalmazó föderalista álláspont a gazdasági uniót csakis a politikai unióval kiegészítve tartja működőképesnek, a konföderatív felfogás a nemzetállamok lazább együttműködésében látja a hatalomgyakorlás megfelelő funkcióját.

A különböző megközelítések és iskolák természetesen dominánsan nem vegytisztán fordulnak elő. Rengeteg átmenet létezik, sőt az egyes, hasonló megközelítésbe sorolt szerzők is vitatkoznak egymással. A végtelenségig lehetne árnyalni az integrációelmélettel foglalkozó munkákat, egészen addig a szintig, hogy minden egyes munkát más-más kategóriába soroljunk. A dolgozat szempontjából azonban az aggregálásnak ez a durvább szintje megfelelő, mert nem az egyes szerzők besorolásának módosítása vagy a kategorizálás merevségének a bírálata a témám, hanem az, hogy a második világháború után kialakuló nyugat-európai integrációk elméleti feldolgozásának alapműveiben a politikai gazdaságtani tartalmat megmutassam.

Összefoglalva, az integrációk felfogásában a leglényegesebb választóvonalak ott találhatóak, hogy az integrációt állapotként vagy folyamatként kell-e értelmeznünk; a kiindulópont a vállalati, nemzetgazdasági vagy világgazdasági szint; az integráció létrehozása önmaga a cél vagy az csak átmeneti állapot, a globalizáció „sűrűsödési pontjainak” intézményesült formája. Az alrendszerek és funkciók hierarchiájának logikáját követve, az integrációk felfogását érdemes *kiegészíteni*, és az *integrációt* úgy is definiálni, mint a globális rend intézményrendszerét, és annak feltételeit folyamatosan megteremtő folyamatot.

Az integrációkkal kapcsolatos közgazdaságtanelméleti vita, nézetem szerint, nem abban áll, hogy melyiket válasszuk az egyes felfogások közül, hanem, hogy melyiknek milyen funkciót adunk. A POLÁNYI-féle integrációs formák logikáját követve az „integráció” mind a nemzetállam, régió, világ szintjén értelmes. Az izgalmas az, hogy felfedjük a rendszer misztikusságát, azonosítsuk az egyes szinteknek megfelelő intézményeket, és főleg, hogy megmutassuk, a regionális integrációk hogyan töltik be az *integrációs* funkciót.

¹ Pl. Mitrany, Nowak

² Pl. Haas, Pinder, Montany

A nemzetközi viszonyokra kiterjesztett integrációs formák sem elkülönülten működnek. A piaci integráló mechanizmus uralkodóvá válása, vagyis a tőkés rendszerek kialakulása elsősorban nem nemzetgazdasági folyamat, hiszen meghatározott világgazdasági rendet feltételez, ami a saját korában a gyarmatosítást jelentette. Ennek a világgazdasági rendnek azonban intézményesülnie is kellett, gyarmati rendszerré kellett válnia, hiszen pl. a „ne lopj”, mint a piacot irányító erkölcsi szabály a kereskedő védelmét is magában foglalta.

A piac és a gyarmati rend, illetve korunk intézményrendszere, a nemzetközi szervezeti rend tehát nem két külön intézmény. A piac csak akkor érvényesítheti szabadságelemét, ha intézményesített, azaz „megvédi” (egyben terelik, korlátozzák is). Más szóval a piac akkor tölti be integráló funkcióját, akkor lesz hatékony, ha a világ egysége is fennáll. A globalizmus a második világháború után így a nemzetközi szervezetek biztonságpolitikai rendjét jelenti, aminek érvényesülése a gazdaságban a piaci mechanizmus közvetítésével történik.

POLÁNYI munkásságában az intézményesített gazdaság, illetve az integrációs formák ugyanolyan központi helyet foglalnak el, mint kortársainál, Lukácsnál az osztálytudat vagy Heideggernél a lét fogalma. „Tanulmányozni a gazdaság változó helyét a társadalomban ennél fogva annyi, mint tanulmányozni azt a módot, ahogy a gazdasági folyamatot különböző korokban és különböző helyeken intézményesítették.” (POLÁNYI, 1957/1976, 240.o.) Ez a legfőbb gondolat, amit tovább kell vinnünk és ki kell terjesztenünk a világgazdasági viszonyokra.

Jelen dolgozat az *„Integrációelmélet és politikai gazdaságtan”* címet viseli.

A politikai gazdaságtani megközelítés az a módszertani elv, amely a fenti gondolatrendszernek megfelel. A társadalomelmélet pozitív hagyományai azt sugallják, hogy a tiszta közgazdasági megközelítés fontos mechanizmusokat tár fel, de nem ad választ a társadalmak összefüggéseinek és a történelem menetének problémáira. Az eddigi fejtegetések azt bizonyítják, hogy a gazdaságtan, egy kritikus látókör-bővítésen túl szükségképpen politikai, hiszen felismert és tudatos társadalomszervezési funkciót lát el. A politika pedig szükségképpen gazdasági, mert közvetve és közvetlenül az újratermelés viszonyait alakítja át és eredményeinek zöme a gazdasági viszonyokon keresztül érvényesül, illetve hat vissza az emberekre. Ezáltal az integrációk elméleteinek ilyen szemléletű feldolgozása nem akadémikus probléma, hanem a megvalósult, illetve megvalósítandó gyakorlatról szól.

Minden elméleti rendszer a saját koráról szól, abban az értelemben, hogy a kérdéseit hogy teszi fel. Az adott kor problémáinak megoldásához új és új fogalmakra van szükség, ami maga után vonja, hogy a korábbi elméleteket is át kell fogalmazni, illetve új tartalommal megtölteni az új

fogalmak szerint. Az állandó összegzés, kritikai felülvizsgálat nemcsak a hiányosságokat pótolja, hanem a saját kor nézőpontja, „szájíze” szerint úgy fogalmazza át a korábbi megállapításokat, ahogyan az a jelen kor megértését segíti. A korai elméletekhez visszanyúlás ezért nem „leporolás”, ha politikai gazdaságtani szempontból történik.

Az integrációelmélet megragadását több dolog indokolja. Maguk az integrációk a globalizmus-regionalizmus-nemzetállamiság viszonyrendszer egyik legnehezebb kategóriáját jelentik. Mindhárom szinten értelmezhető, mégis az elméletben főként a regionalizmussal kapcsolódnak össze, ami alapján a regionalizmus felőli megközelítés, azaz a regionális integrációk vizsgálatából való kiindulás tűnik célszerűnek.

A közgazdaságtan történetének integrációelméleti vonatkozása nagyon fiatal, születésére és fejlődésére érdemes figyelmet fordítanunk. A második világháború utáni világgazdasági rend a nemzetközi konszenzusra, azaz önként vállalt alkalmazkodási („önmegtartóztatási”) viszonyokra épül, amelyeknek a letéteményesei a nemzetközi szervezetek. E konszenzusok/szervezetek egy speciális esete is az integráció. Miután ez a globális rend a mai napig meghatározó, így az integrációk születésének vizsgálata nem régészeti munka.

A mai magyar külgazdaságpolitika egyik fő eleme a nyugat-európai integrációhoz, az EU-hoz való csatlakozás. Az integrációelmélet kezdeteinek felelevenítése és politikai gazdaságtani megközelítése lehetővé teszi, hogy magáról az integráció modelljéről és magatartásformájáról többet tudjunk meg. Ebben a vonatkozásban az a dolgozat tanulsága, hogy módszertani szempontból is lehet a kérdést különbözőképpen megközelíteni és a mára vonatkozó gondolatokat rendszerezni. A 80-as évek végétől új globális rendben élünk, ami a közgazdaságelméletben is új iskolákat, fogalmakat hív életre. Ahhoz viszont, hogy a 90-es évekről relevánsan tudjunk gondolkodni, az egész eddigi fejlődést kell újra értékelni, azaz a kezdeteket kell újra előásni és megpróbálni valahogy másként ránézni.

Mindezekből következik, hogy az integrációelméletnek nem a teljes tárt kívánom újraolvasni, csupán a nyugat-európai, közelebbről az Európai Gazdasági Közösség megálmodása, létrehozása és fejlesztése körüli gondolkodási folyamat fő áramlatai kerülnek reflektorfénybe. *Az értekezésben ezért kizárólag a polgári integrációelméletek kezdeteit, az 50-es, 60-as évek vámunió-elméleteinek alapfogalmait és következtetéseit kívánom külgazdasági stratégiai nyelven rekonstruálni és politikai gazdaságtani tartalommal megtölteni.*

Egy, már nem létező világrend újbóli vizsgálata nem különleges. Általános tendencia, hogy a kilencvenes években ismét alapvetővé válik a második világháború utáni világrend újbóli értékelése. A korszakváltások sajátossága, hogy a megváltozó elméleti keretek integrálni próbálják a korábbi időszakokat is a saját fogalomrendszerük alapján. A szakiroda-

lomban is követhető, hogy egyre-másra jelennek meg a már könyvtárnyi irodalmat kitevő világháború utáni korszakról szóló új elemzések.¹

Az értekezés az alábbi konkrét feladatokat tűzi ki:

1. A regionális integrációkkal foglalkozó elmélet újraértelmezése, annak tisztázása, hogy miként jelennek meg az integrációkban a különböző al-rendszerek funkciói. A fő feladat az, hogy a regionalizmus helyét tisztázzuk a nemzetállamok és a globalizmus viszonyában, ezzel együtt magyarázatot találjunk az integrációelmélet születésének konkrét körülményeire és mondanivalójára.

2. A korai integrációelmélet politikai gazdaságtani tartalma. A közgazdasági elméletnek meg kell mutatni a társadalomelméleti tartalmát, és ahogy abban a nemzetközi viszonyok és a globális rend adott szerkezete megjelenik. Nem térek ki az érintendő politikaelméleti, történettudományi stb. fogalmak részletes kifejtésére, viszont megpróbálom azokat közgazdasági nyelvre lefordítani.

3. Egyfajta „alagútfúrásra” vállalkozom, mert megpróbálom összeegyeztetni a regionális integrációk nemzetállamok felőli megközelítését a globális magyarázatokkal. Igyekszem, hogy az egyeztetés ne összevegyítéssé váljék, hogy elkerüljem az olyan megoldásokat, mint a konvergenciaelmélet vagy a vegyes gazdaság fogalom, amelyek látszólagos megoldásaikkal éppen a lényegét takarják el. Nem két megközelítés közös pontjait keresem, hanem azt akarom megmutatni, hogy a kettő ugyanarról szól, együtt ad „sztereolátást”, amelyben a globális összefüggések éppen a nemzetállami gazdaságpolitikákon keresztül érvényesülnek.

4. Ezek a nemzetállami gazdaságpolitikák külgazdasági stratégiák. Ha ez igaz, akkor az integrációk e stratégiák központi rendszerré szervezett kompromisszumai: „legnagyobb közös osztók”. Lehet, hogy már eleve tartalmazzák a regionális érdek csíráját, de ez még valószínűleg származékos és másodrendű elem: az integrálódók inkább saját országuk képviselői, mintsem regionális patrióták.² A követendő út ezért annak tűnik, hogy az integrációelméleteket lefordítsuk külgazdasági stratégiai nyelvre, és ennek adjuk a politikai gazdaságtani magyarázatát.

Az értekezés felépítése a következő³:

1. Az első fő részben újraolvassuk azokat az alapl műveket, amelyek a szakirodalom szerint az integrációelmélet kiindulópontjait képezik. Bár

¹ Lásd pl. Gillingham, John (1991): Coal, steal, and the rebirth of Europe, 1945-1955: the Germans and French from Ruhr conflict to economic community

Arter, David (1993): The politics of European integration in the twentieth century; Galbraith, J.K. (1994): The world economy since the wars - a personal view; Maier, Ch.-Bishop, G. (1991): The Marshall plan and Germany

² Gondoljuk végig: pl. a maastrichti erőfeszítések elő- és utóéletét!

³ Az egyes fejezetek szerkezetének, alfejezeteinek magyarázatát és kibontását a fejezeteken belülre, azok elejére szánom.

ezeket könyvtárnyi irodalom feldolgozta és idézi, annyi elemeznivaló azért maradt, hogy a három eltérő helyen született mű hogyan kapcsolódik *egymáshoz* és miért éppen az adott időszakra esik ezek megjelenése. Másik oldalról azt szeretném bemutatni ezeken a konkrét példákon, hogy az elmélet nem csupán feltételezésekről folytatott vita, hanem a konkrét gyakorlat, amely magában hordozza a nemzetállami, regionális és globális funkciókat, és amely a globalizmusból érthető meg.

2. „Alagútfúrás” az egyik oldalról: a regionális integrációk működésének nemzetgazdasági megközelítése. Csak az alaplécek újraolvasása után következhet a „fordító” munka: a korai integrációelmélet fogalmainak és következtetéseinek összefoglalása külgazdasági stratégiai fogalmakkal. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy az integrációk elméleti feldolgozása milyen külgazdaságpolitikai dilemmákat jelent, a nemzetgazdaságok szintjén hogyan fogalmazhatók meg a regionális összefüggések.

3. „Alagútfúrás” a másik oldalról: a regionális integrációk működésének világgazdasági megközelítése. Az „alagútfúrás”, céljaim szerint, azért nem válik vegyítéssé, mert a globális viszonyokat a nemzetállamokon keresztül mutatom be. Ez a fejezet a vámelmélet megállapításainak politikai gazdaságtani tartalmát és a nemzetállam, régió, globalizmus konkrét, második világháború utáni viszonyait bontja ki, amin keresztül tisztázódhat, hogy a korai integrációelméletek és az Európai Gazdasági Közösség működése hogy tükrözte a kétpólusú világot.

AZ INTEGRÁCIÓELMÉLET ALAPMŰVEINEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Az integrációelmélet a közgazdaságtan egyik legfiatalabb ága. Integrációs jelenségek léteznek korábban is, de elméleti megalapozásuk és feldolgozásuk elsősorban a második világháború utáni időszakban kezdődött meg. Ahogy a közgazdaságtannak, mint tudománynak a megjelenését SMITH „A nemzetek gazdagsága „ című művének 1776-os megjelenéséhez kötik, hasonlóképpen a kezdetnek számító vámunióelméletek „születésének” 1950-et tartják¹.

BÉLA BALASSA szerint ekkor egymástól függetlenül jelenik meg három alapvető fontosságú mű: JACOB VINER „*A vámunió problémaköre*”², MAURICE BYÉ „*Vámuniók és nemzeti érdekek*”³ és HERBERT GIERSCH „*Gazdasági unió nemzetek között és az ipar elhelyezkedése*”⁴ című munkája. Ezek közül - jegyzi meg - végül is VINER munkája vált az integrációelmélet alapjává és azt bírálva-kiegészítve fejlődött tovább az elmélet. A másik két műről, mint történelmi érdekességként emlékezik meg (BALASSA, 1961, 22.o.). Más szerzők leginkább csak VINERre hivatkoznak, BYÉ nevét csak ritkán, GIERSCH munkásságát pedig szinte soha nem említik meg. El lehetne intézni mindezt azzal, hogy a két utóbbi szerző csak partikulárisat alkotott, de ebben az esetben hiányzik annak magyarázata, hogy miért kerültek egyáltalán szóba.

A három mű „függetlenségének” problémája

Az integrációelméleti szakirodalom általános álláspontja az, hogy a három írás egymástól független. Ez persze igaz abban az értelemben, hogy

¹ Izgalmas, hogy a két világháború közötti időszakban is lényegében egy időben jelentek meg az integrációval, pontosabban a dezintegráció jelenségével kapcsolatos művek: Röpke: *Problems of Disintegration of World Economy*, 1939, Mises: *Disintegration of the International Division of Labour*, 1938, Hayek: *Economic Conditions of Inter-State Federalism*, 1939. A háború utáni integrációs szakirodalom azonban csak az 1950-es műveket tekinti kiindulópontnak.

² *The Customs Union Issue*, New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1950

³ *Unions Douanieres et Donnees Nationales*, *Economie Appliquée*, Jan.-March 1950

⁴ *Economic Union Between Nations and the Location of Industries*, *The Review of Economic Studies*, vol. 17, no. 2, 1950

három különböző szerző három különböző helyen vetette papírra gondolatait ugyanabban az időpontban. Az is igaz, hogy három különböző témáról szólnak a művek, amelyek mindegyike az integrációelmélet szempontjából „első műnek” számít. Ha a függetlenséget azzal próbálnánk cáfolni, hogy mindegyik végül is gazdasági unióról szól, akkor nem sokat mondanánk. Véleményünk szerint azért kapcsolódnak szorosan össze az idézett művek, mert eltérő konkrétságuk ugyanannak az általános világgazdasági és világpolitikai problémának az eltérő konkrét megoldását kínálják. Nem egyszerűen három különböző, szűk értelemben vett gazdasági problémáról szólnak, hanem ugyanarról a tág értelemben vett, azaz politikai gazdaságtani kérdés megoldásáról, nevezetesen: a második világháború utáni nemzetközi helyzet újjászervezésének koncepciójáról.

A három írás különböző konkrét alaprobléma keretében fejt ki elképzelését. Mindez már a címben is észrevehető. VINER a vámuniók problémakörét teszi elemzése tárgyává, bár bevezetőjében ő is csak azok gazdasági természetét és működését jelöli meg. BYÉ a vámuniók létrehozását a nemzeti érdekek szempontjából vizsgálja, GIERSCH pedig mindezt az ipar telepítés problémájával kapcsolja össze. Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy ő a címben nem is vámunióról, hanem gazdasági unióról beszél.

Lényegesen eltérnek a művek abban is, hogy milyen probléma felvetésével kezdik az integrációk tárgyalását.

VINER már a bevezetőjében megjegyzi, hogy a nemzetközi gazdaság és politika problémájára keres megoldást, az első nagy fejezete pedig a vámunióknak a nemzetközi kereskedelem legfontosabb szabályával, a legnagyobb kedvezményes elbánással kapcsolatos vonatkozásait tárgyalja. Német, francia és angol példákon keresztül mutatja be, hogy a vámunió és a LNKE¹ elvi ellentmondása ellenére mennyire került konfliktusba egymással. A fejezet fő mondanivalója, hogy a LNKE végül is nem jelentett komoly akadályt a vámuniók létrejöttének, hiszen kivételként már a 19. században is elfogadott volt, a Havanna Charta pedig külön rendelkezik róla, mint kivételről. Mégis, egy (LNKE-t kimondó) szerződés eltörlésével nem lehet a LNKE-től megszabadulni, mert nem egyszerűen a szerződés megtartása, hanem az *alapelv* tette azt működőképpé és állt elent a kivételeknek.

BYÉ cikkét az uniók típusainak megkülönböztetésével kezdi. Szerinte a legrosszabb az imperialista unió típusa, amelyben egy uralkodó nemzet elnyomja a másikat. Ilyenek voltak a régi gyarmati kapcsolatok. Ezzel szemben áll az ideálisnak számító föderalista unió, amelyben egy nemzet uralkodása helyett a nemzetek felettség áll. Ennek megvalósulásához nem az számít, hogy a résztvevő nemzetek többet nyernek vagy veszítenek, hanem, hogy a résztvevő állampolgárok nyerjenek. Vagyis az állam-

¹ Legnagyobb kedvezményes elbánás (LNKE)

polgároknak kell megérteni és elfogadni, azaz tulajdonképpen a *fejükben megalkotni* a föderális uniót (esprit fédéral). Ez egy távoli folyamat, amelynek eléréséig a nemzetállamok előny-hátrány mérlegelésén múlik minden. Az uniók nemzetek közötti fajtáját nevezi BYÉ szerződéses uniónak, és igazából csak ennek megvalósítását tartja elképzelhetőnek. Ezért támadja az elméletekben a tökéletes verseny hipotézisét és az unióknak mint egységes piacnak a felfogását. Szerinte az unióban résztvevő államok semmiféle közös érdeket nem követnek, kizárólag saját előnyeiket-hátrányaikat mérlegelik. Ugyanígy bírálja a nemzetközi kereskedelmi elméletekben a tényezők immobilitásának feltételezését, azaz az integrációnak kizárólag mint nemzetközi kapcsolatnak a felfogását.

GIERSCHE indításként elméletének kifejtéséhez egy egyszerű modellt állít fel. Megközelítésének középpontjában az áll, hogy a kereskedelem akadályainak helyi hatásaira kell koncentrálni, mert így az akadályok lebontása esetén tudni fogjuk, hogy az milyen tendenciákat erősít fel. A modell egy nagy kör alakú síkság, amely sivataggal van körülvéve, vagyis a külvilágtól teljesen el van zárva. A térségben minden erőforrás arányosan van elosztva. Ez azért lényeges, mert így a klasszikus kereskedelmi elméletektől is elhatárolja magát a szerző, a specializációnak (illetve ipar-telepítésnek) más magyarázatot keresve. A kulcs a szállítási költség, amely a távolsággal arányos. A sörfőző példáján tulajdonképpen egy speciális keresleti görbét vezet le, amelynek pontjai az eladott sör mennyisége és szállítási költséget tartalmazó ára közötti összefüggést, egyben a különböző távolságra lévő sörfőző helyeket mutatják. Ez alapján GIERSCHE egy adott termék forgalmi rádiuszát kívánja igazából meghatározni.

A vámuniók okában sem értenek egyet szerzőink.

VINER könyvének mondanivalójából és szerkezetéből az derül ki, hogy a vámunió mind a nemzetközi kereskedelem alapelveinek, mind a szervezeti működésének ellentmond és politikai aspektusai sem támasztják alá hosszú távú fenntartását. Vagyis a vámunió oka alapvetően biztonságpolitikai, a végső cél elérése érdekében tett kompromisszumos megoldás.

BYÉNél is az ideális állapothoz való viszonyítás alapján érthető csak a vámunió. Nála a szerződéses unió tulajdonképpen a föderális unió degradálása: az ideális állapothoz viszonyítva az imperialista uniótól legtávolabb eső állapot. Ebből a szempontból tehát pozitív elem.

Míg az előbbi két szerzőnél a célhoz való viszonyítás közvetetten megtalálható volt, GIERSCHE-nél ez nem érzékelhető. Nála első ránézésre szűk gazdasági magyarázatot olvashatunk ki a cikkből. Eszerint a gazdasági unió oka az agglomeráció erősítésének, illetve a nemzetközi agglomeráció (ami azonos a helyi deglomerációval) ellenpontosításának igénye.

Hasonlóképpen a vámuniók megítélése is eltérő.

VINER határozottan állást foglal, hogy a vámunió kényszerű megoldás és mindenkinek rosszabb, mint a teljes körű szabadkereskedelem. A tör-

ténelmi esettanulmányok, a Havannai Charta kivételei mind lehetővé teszik a vámuniók alkalmazását, illetve magyarázatot adnak arra, de ez csak a kisebbik rossznak a választását jelenti.

BYÉ elméletében a vineri felfogás szerint nem jöhet létre vámunió. A nemzetállamok előny-hátrány elemzése alapján legalább egy állam kell, aki jól jár, és akkora gravitációs erejének kell lennie, hogy a széttartó erőket semlegesíteni tudja. Ez a szélsőséges eset persze már nagyon közel áll az imperialista típusú unióhoz. Mindenesetre a vámunió előnyös és csak a stabilitását befolyásolja, hogy a résztvevők nettó haszna hogyan alakul.

GIERSCHELEMZÉSÉBEN az unió mindenki számára előnyös. Nála nem is elsősorban a nemzeti előny-hátrány az érdekes, hanem, hogy a nemzetközi agglomerációt kiegyensúlyozzák, azaz a termelés versenyképességi rádiusza alapján rajzolt kör minél nagyobb mértékben lefedje a vizsgált régiót. Nemzetközi kereskedelmi akadályokat is csak azért feltételezett, hogy azok megszüntetésének áldásos hatását tisztábban lehessen vizsgálni.

Mindezek a különbségek egy irányba mutatnak: az integrációelmélet alapvető munkáinak kimondott vagy csak közvetetten érzékelhető végső célja, így koncepcionális eltérése felé.

Mindenekelőtt szükségszerű, hogy tisztázzuk, mi a korszak fő politikai gazdaságtani problémája, egyben, hogy miért éppen 1950-ben jelentek meg az írások.

A hidegháború európai vetülete a német kérdés. Minden integrációra vonatkozó elképzelés közvetetten arról is szól, hogy mi legyen a vesztes Németország helye a világrendben. Ezért úgy vélem, hogy a három integrációelméleti munka is csak ennek vonatkozásában érthető meg.

A német kérdéssel kapcsolatos bizonytalan álláspontok 1950-re váltak határozottá. 1949-ben a Szovjetunió bejelentette, hogy rendelkezik atombombával, így az amerikai nukleáris monopólium megszűnt. Ugyanekkor a kínai forradalom győzelme, a berlini válság és az 1950-ben kirobbant koreai háború is sürgette az európai centrumban lévő német hatalom helyének tisztázását. A szintén 1949-re intézményesülő NATO és Európai Tanács ugyanis ebben a helyzetben már kevés volt a német területek integrálására és szükségszerű felfegyverzésére.

Mindezek miatt 1950-re az integrációelméletnek is meg kellett jelennie, ami ekkor a világgazdasági rend koncepcióinak, egyben a Schuman-terv (Montánunió) és Plevén-terv (Európai hadsereg) körüli viták összeütközésének elméleti megjelenése.

VINERNÉL ez a cél a teljes szabadkereskedelem, ami az Egyesült Államok második világháború utáni „új szabadkereskedelmi koncepciójának” elméleti vetülete, s aminek politikai gazdaságtani tartalmát korábban tisztáztuk. Ebből a szempontból vizsgál és értékel mindent az amerikai

szerző. Azért vámuniók problémaköre könyvének a címe, mert, bár közvetlenül a vámuniók gazdasági természetét és működését helyezi a középpontba, az ezzel kapcsolatos megállapítások végül is aszerint pozitívak vagy negatívak, hogy mennyire szolgálják a szabad kereskedelem megvalósulását. Ezért nem a vámuniók közgazdaságtana fejezettel kezdődik a könyv, hanem a legnagyobb kedvezményes elbánásnak a megvalósulási lehetőségeivel. Ez VINERNél felsőbbrendű szempont a regionális törekvésekkel szemben.

Ugyanakkor a könyv megjelenése tükrözi az amerikai külpolitikában beállt fordulatot is. Az eredeti, háború után képviselt „egy világ” koncepció még a tömbök és érdekszférák, illetve az ezekhez kapcsolódó gyarmati rendszerek ellen foglalt állást. Ennek európai vetülete a hatalmak egymást semlegesítő, így az USA-ra nézve veszélytelen viszonya, azaz az erőegyensúly politikája volt. Így kötötte magához Nagy-Britanniát többek között a Land and lease leállításával vagy Franciaországot a Ruhr- és Saar-vidék Németországba integrálásával.

1947-ben azonban a körvonalazódott nemzetközi hatalmi viszonyok miatt Nyugat-Európa felértékelődött, így az erőegyensúly helyett a rendszerbiztonság lett az amerikai külpolitika vezéreleme (GAZDAG, 1992, 22-23. o.). A német kérdéssel kapcsolatos új álláspont első lépése, a Bizónia létrehozása (1947. január), a „feltartóztatás politikája”, a TRUMAN-doktrína (március), a nyugat-európai baloldali pártok visszaszorítása (május), a kapitalizmus konszolidációjának kezdetei és a MARSHALL-terv (június) mind ennek a fordulatnak a különböző mozzanatai. Az „egy-világ” koncepciót össze kellett illeszteni a regionalizmus támogatásával. Erről az új dilemmáról szól igazából VINER könyve.

BYÉ elemzésének ideális állapota a föderális irányba mutató szerződéses unió, mégpedig - mint az a címből is kiderül - vámunió. Ez nem más, mint a háború utáni Európa nemzetközi beilleszkedésének francia koncepciója.

Így érthető meg, hogy miért az integrációk típusainak megkülönböztetésével kezdi a cikket BYÉ. A szerződéses unió középpontba állítása éppen a francia külgazdaságpolitikának változásait tükrözi. Az imperialista unió bírálata egyrészt a megelőző korszak alapvető intézményéhez, a gyarmati rendszerhez való új viszonyt jelzi (az 1946-ban megalakuló Negyedik Köztársaság keretében a francia gyarmatbirodalom Francia Unióvá alakult), másrészt több is annál: a gyarmati rendszeren keresztül a másik centrumországokról is szól.

A francia világpolitika ellentmondásossága a biztonság és nagyhatalmosság kettősségén alapult (GAZDAG, 1992, 30.o.). Mindez az európai vezető szerepre való törekvés és a német kérdés állandó középpontban állásának összekapcsolódását jelentette. A nagyhatalmi pozíció miatt állandóan szemben állt a brit világtrend alapját jelentő preferenciális rend-

szerrel, és folyamatosan törekedett az USA-tól való viszonylagos függetlenségre. A német ellenőrzésre vonatkozó francia-szovjet szövetség és a felemelkedés lehetőségét adó francia-amerikai viszony azonban feloldhatatlan ellentétté vált Európa kettészakadásával. 1947 novemberében az amerikai orientáció vált dominánssá, ami viszont azt jelentette, hogy a német kérdés miatt a szorosabb regionalizmust kellett képviselni. Ennek megfelelője BYÉ szerződéses uniója.

Az immobil tényezők feltételezése sem csak a klasszikus kereskedelem-elmélettől való eltávolodást jelenti. A másik centrumországhoz való viszonyt egyszerű addícióként való értelmezése egy integrációban a dolgokat erősen vulgarizálja. Az immobil tényezők esetén ugyanis egymástól nagy részben elszigetelt társadalmakról van szó. Márpedig a gyarmati rendszerből való továbblépés feltételezi, hogy a másik centrumországot is figyelembe kell venni és nem csak az áruforgalom területén. BYÉ mindezt úgy fogalmazza meg, hogy minden unió alapproblémája a másik rendszer adaptálása. Kár, hogy a továbbiakban erről a szempontról teljesen elfeledkezik és csak a nemzetek saját érdekéből végiggondolt gazdasági költség-haszon elemzéssel halad tovább. Ugyanígy szem elől veszíti a föderalista koncepciót, ami inkább ideális állapotként jelenik meg, mint elérendő célként.

A vámuniók okainál szóba került, hogy BYÉnél a szerződéses unió igazából az adott társadalmi körülmények miatt lehetetlen valódi unió másodmegoldása. Ez éppen a Nagy Európa francia koncepciójának, illetve a politikai uniónak a problémás voltára és a Kis Európa (Hatok) elképzelés, illetve a szűk gazdasági integrálódás szükségszerűségére utal.

A Brüsszeli Szerződés (1948) már a közös európai biztonságpolitikára való törekvés intézményesülése volt, de Németország nélkül. Az 1950-re élessé váló helyzet konkrét gyakorlati lépések felé mozdította el a német integrálás és felfegyverzés kérdését. Erre való reakció volt a föderális európai hadseregre vonatkozó terv, sőt a Montánunió is. „Hogy MONNET terve valójában az európai hadsereg felállítása volt, akkor vált bizonyossá, amikor az ezt célzó terv megszavazásának kudarcát követően benyújtotta lemondását” (RANDÉ, 1967, 87.o.). Az angol diplomácia ellenállása miatt azonban a föderalista biztonságpolitikát és politikai uniót később fel kellett adni (a PLEVEN-tervet maguk a franciák nem ratifikálták), illetve eldönteni, hogy Nagy-Britannia nélkül és csak a gazdasági dimenzióban folytatódhat az integrálódás. Nagy-Britannia nélkül ugyanis fennállt a veszély, hogy védelmi szövetség rövid időn belül német csapdává válik Franciaország számára (ARTER, 1993, 129. ill. 133.o.).

GIERSCH végső célját az iparszerkezetből és a kiterjedési rádiuszból közvetlenül nehéz kihámozni. A modellt követően azonban egy összeha-

sonlítást is tesz. Az európai ipar decentralizált, illetve az amerikai ipar centralizált szerkezetét veti össze, sőt hozzáteszi, hogy ha nem lettek volna kereskedelmi korlátozások, az amerikai koncentráció még erősebb lenne. Mindebből arra a következtetésre jut, hogy az integrálódás az európai agglomerációt erősítené, és azok a területek, amelyek a vámhatárok miatt háttérbe szorultak, most előtérbe kerülhetnének.

Ez lehetne a brit álláspontot megfogalmazása az integrációelmélet vonatkozásában. Nagy-Britanniának a vámokról először amerikai gyarmata elvesztésének idejéből vannak rossz emlékei (Bostoni teadélután), majd a német talpraállítás és egység kezdődött vámunióval (Zollverein), és a század első felének krízis- és hadiprotekcionizmusa is a felszínen egybevág Anglia hegemon hatalmának szertefoszlásával.

Az európai agglomeráció erősítése ugyanakkor a német gazdaságpolitikának is szerves eleme volt. Az ADENAUER-ERHARD korszaknak már a kezdetén határozott célja volt a német nagyhatalmiság visszaállítása. Ennek külgazdaságelméleti megfelelője egy olyan regionalizmus, amely az európai gazdaság súlypontját közelebb hozza Németországhoz. GIERSCHE agglomerációs modellje pontosan ezt a célt szolgálja.

„A háború végével az európai gravitációs központ német részét teljesen kikapcsolták.” (RANDÉ, 1967, 94.o.) Másrészt jellemző az is, hogy a szétszabdalt piacokra vonatkozó racionalizálás és a településelmélet is nagyon közel áll a német gazdaságpolitikához.

GIERSCHE hangsúlyozza, hogy a modelljében a gravitációs centrumot alapvetően a „sivatag” határozza meg. Vagyis az USA-val szembeni protektív uniós tervről van szó, ami azonban nem azonosítható a vámunióval, hanem csak regionalizmust jelent. Ez már csak azért is valószínű, mert a címben nála nem vámunió, hanem gazdasági unió szerepel. Az elemzésben végig ez a terminus található, és csak a tanulmány végén mondja ki, hogy a szabadkereskedelmi övezet a megoldás.

Az első asszociációnk a szabadkereskedelmi övezetről nyilvánvalóan Nagy-Britannia. Az ország azon sajátos helyzetéből érthetjük meg, hogy amíg regionális nagyhatalomnak számított Európában, addig a világpolitikában már csak a középhatalmi szerepet tölthette be (GAZDAG, 1992, 30.o.). A kettősségből az következik, hogy az európai integrálódás az angol koncepcióban elsősorban a külső pozíciók erősítésének a kérdése.

Ezt tükrözi CHURCHILLnek az Európai Egyesült Államokra vonatkozó, 1946-os zürichi javaslatának lényege is (ami formailag megegyezett a Szent Szövetséggel kapcsolatos korabeli, hagyományos angol politikával): támogatja az európai szövetséget, de nem vesz részt benne.

Ennek integrációelméleti megfelelője a szabadkereskedelmi övezet, hiszen ezzel a világhatalmi pozíciót jelentő domíniumokhoz fűződő

preferenciális viszony érintetlenül maradt, ugyanakkor a többi európai hatalom nem tudta őt ellenőrizni föderális intézményeken keresztül. A francia-angol konfliktusok éppen abból adódtak, hogy az angolszász szövetség elképzelésében kezdetben a Nagy Európa koncepció szerint valósult volna meg az európai országok szövetsége, ami angol vezetést jelentett volna - Anglia viszont nem akart föderalizmust.

A „távolmaradás” és „vezetés” nem mond ellent egymásnak. Ugyanis még a közvetlenül a Római Szerződés aláírása előtt is tett Anglia a vámunió és szabadkereskedelmi övezet összekapcsolására egy javaslatot. Eszerint az OEEC tagországok létrehozták volna a WFTA-t (Nyugat-Európai Szabadkereskedelmi Övezet), és csak ennek részeként működött volna a hat ország szorosabb uniója (RANDÉ, 1967, 168.o.). Emiatt nem teljesen korrekt ARTER megjegyzése, miszerint Nagy-Britannia „reakciós politikát” folytatott és a WFTA célja „a hatok erőfeszítésének szabotálása” volt (ARTER, 1993, 113.o.)

A szabadkereskedelmi övezet azonban a német gazdaságpolitikához is nagyon közel állt. Az előbb említett angol törekvések ugyanis elsősorban a németeknél találtak meghallgatásra. Sőt, ADENAUER és MACMILLAN meg is egyezett a szabadkereskedelmi övezet létrehozásának meggyorsításában. A vámunió vagy szabadkereskedelmi övezet kérdés megoldása felé a német gazdaságpolitika vezet el.

Az ADENAUER-ERHARD kabinet gazdasági külpolitikája az angolhoz és franciához hasonlóan egy kettősségen alapult, aminek a tartalma az elszigeteltségből való kiszabadulás és a nagyhatalmi pozíció visszaszerzésére való törekvés volt. A vámunió és a föderális koncepció elfogadása a franciákkal folytatott kényszerű szövetség volt - ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy a nyugat-német területi egység, öngazgatás és felfegyverzés megvalósításához megnyerjék Franciaországot. Ugyanakkor a német tőke mindig is világméretekben „gondolkodott”. A dinamizálódó ipar számára Nyugat-Európa liberalizálásának sokkal jobban megfelelt a szabadkereskedelmi övezet, mint az elzárkózó vámunió.

„Német ipari körök és a gazdasági minisztérium képviselői sohasem titkolták, hogy többre becsülik a szabadkereskedelmi övezetet a Közös Piacnál - írta a Le Monde (idézi RANDÉ, 1967, 169.o.).

ERHARD pár évvel később megjelent programalkotó könyvében is egyértelműen amellet szállt síkra, hogy az integrációnak minél szélesebb körűnek és mindenféle föderális irányba mutató elemtől mentesnek kell lennie (ERHARD, 1957/1993, 185-200.o.)

Vagyis mind Nagy-Britannia, mind Németország kül gazdaságpolitikájában helye volt a szabadkereskedelmi övezetnek. Mégsem szabad ösz-

szemosnunk őket, mert a funkciójuk egész más: Anglia esetében a védekezést (világhatalmának regenerálása), Németország esetében viszont a „támadást” szolgálta.

Az USA-val szembeni protekció nem jelentette azonban az atlanti kapcsolat megszakítását vagy az USA érdekek figyelmen kívül hagyását. A agglomerációs modellből ugyanis az is kiderül, hogy az unió létrehozása csak a nemzeti (európai) agglomerációt módosítja, a nemzetközit érintetlenül hagyja. Vagyis ezzel az integrációs modellel Németországnak, illetve Nagy-Britanniának lehetősége volt arra, hogy a nemzetközi gazdaság és politika területén fontosabb szerepet játsszon anélkül, hogy a hegemon hatalom érdekeit vagy az ahhoz fűződő kapcsolatait veszélyeztetné.

Vizsgált korszakunkban az angolszász szövetség mind az USA-ban, mind Nagy-Britanniában alapvető jelentőségű volt, és Németország is ebben találhatta meg stratégiai érdekeinek érvényesülési lehetőségét. ADENAUER választási győzelmeit is elsősorban az angolszász hatalmak, CHURCHILL és DULLES üdvözölték (MANN, 1986, 64.o.). GIERSCHELEMZÉSE tehát nagyon pontosan írja le a német külgazdasági stratégiát, amelynek elemei számos ponton érintkeznek a brit stratégia formai megfelelőivel - bár céljuk más.

Az integrációs modell és a monopóliumok hatásáról közvetlenül csak BYÉ és GIERSCHE MUNKÁJÁBAN van szó, de eltérő álláspontjuk igen figyelemre méltó, és elemzésünket is alátámasztja.

BYÉNél az unió stabil alapja az, hogy mindenki nyer. Ezért kulcsfontosságú a vámunió létrehozásával képződött haszon elosztása. Így kerül szóba a monopolizáltság, mint annak a veszélye, hogy egy külföldi hatalom „gyarmatosítóként” működik. Ez a rettegés valószínűleg a német vesztes hatalom újjáépülésétől, illetve közvetlenül a német szén és acél valamint az amerikai monopóliumoktól való félelmet takarja - nem véletlen, hogy BYÉ a cikk során most először vetette fel egy francia-német vámunió lehetőségét.

A félelme, tegyük hozzá, nem volt alaptalan. A Montánunióban valóban a nyugatnémet tőke abszolút fölénye és az azt kiszolgáló közösségi ipari rend volt a jellemző: „.....a közösség ... a NSZK acéllátásának hinterlandjává fejlődik, válságos időben pedig tartalék-piacként szerepel az NSZK hadiipara számára.” (KOZMA, 1960, 296.o.)

A francia SERVAN-SCHREIBERNEK (1967/1969) „Az amerikai kihívás” című könyve pedig szinte hisztérikus felhívás az amerikanizálódás, a Közös Piac és Franciaország hanyatló tendenciája ellen.

Az amerikai és német monopóliumok elleni fellépésre az időpont is alkalmas volt. A háború óta első alkalommal vált szűkössé a szénellátás 1949-ben, így Franciaország a gazdasági zsarolás gyanúja nélkül cselekedhetett (GILLINGHAM, 1991, 230.o.)

A függés elkerülésére, mint BYÉ aláhúzza, több ország részvétele kell az unióban, mégpedig hasonló gazdasági érettségű országoké, különben - BYÉ példájával élve - olyan lenne mintha tigrisek és kecskék lennének egy ketreche zárva. A Hatok pontosan ezeket a feltételeket testesítik meg.

A Montánunió a német túlsúly elleni európai egységmozgalmak megmentése, az amerikaitól függetlenedő világpolitika mellett a gazdasági szférában a konzervatív francia iparszerkezet modernizálási kényszerét valamint a Ruhr-vidék „visszaszerzését” jelentette, csakúgy, mint a Saar-vidékkel kapcsolatos aggodalmainak feloldását (1954-ben az is átkerült a NSZK-hoz).

GIERSCH cikkének teljes második felét a monopóliumokról ROTHSCHILDDal való vitájának szánja. Ennek lényege, hogy ROTHSCHILD szerint a monopóliumok megtöréséhez még a világ is kicsi, így az erős országok még erősebbek lesznek, ezért fenn kell tartani az egymás közötti védővámokat. GIERSCH cáfolatában azt bizonyítja, hogy valóban lehetnek a monopóliumoknak ilyen hatásai és a szabadkereskedelem nem vezet az optimális ipartelepítéshez, de a ROTHSCHILD által leírt koncentrációról szó sincs. A monopóliumokat valóban kontrollálni kell, de erre nem alkalmas a védővám, másrészt a védővámok fenntartása az unió elvetését jelentené. Annak eldöntése, hogy a ROTHSCHILD által elemzett hatás mennyire súlyos, a jóléti államról szóló fejezet tárgya, de a monopóliumok „védelme” a német globálstratégiát tükrözi, és összeeseng az angol-amerikai érdekekkel is: Európa előkészítése az amerikai tőke behatolására.

A három mű céljában és koncepcionális eltérésében levő különbség abban is megragadható, hogy az elemzés kapcsán végül is mire fogalmaztak meg egy-egy feltételt. VINERNél ez közvetlenül a gazdasági fejezetben van, de ennek ellenére nem magának a vámunió létrehozásának a feltételeiről szól, hanem hogy milyen feltételek esetén vezet a vámunió a szabadkereskedelem felé. BYÉ éppen azt fogalmazza meg, hogy a vámunióhoz, vagyis a francia modell szerint működő Kis-Európa koncepcióhoz mi szükséges. GIERSCH pedig azzal foglalja össze írását, hogy mi a feltétele működőképes szabadkereskedelmi övezetnek. Ez pedig az ipar koncentrációja és az erhardi jóléti állam ellentmondásából következő regionális politika.

A vineri munka dominánssá válásának problémája

Ahogy megpróbáltuk megmutatni, hogy a három „független” írásmű politikai gazdaságtani szempontból szoros kapcsolatot mutat, úgy választ kell találnunk arra is, hogy miért VINER könyvére épül az integrációelmélet. Ez kettős feladatot jelent. Egyrészt azoknak az elemeknek a feltá-

rását, amelyek közvetlenül VINER munkáját dominánssá teszik, másrészt annak a kérdésnek a tisztázását, hogy milyen funkcióval bír a másik két szerző írása. Ahogy az előző feladat megoldásához a művek konkrét problémáját elemeztük, úgy ennek a problémának a megválaszolásához, véleményem szerint, a szerzők *módszerének* összehasonlításán át vezet az út.

GIERSCH fő problémája az, hogy a gazdasági unió hogy befolyásolja az ipartelepítést, így a csatlakozó ország gazdasági szerkezetét. Nála tehát az elemzés szintje az ország, mégpedig abból a szempontból, hogy hogyan lehet egy nemzetállam területére minél több ipari egységet vonzani. Vagyis az ágazatot szűkebb értelemben vett gazdasági szemlélettel közelíti meg. Nála a jó-rossz kategória elkülönítése az alapján történik, hogy a nemzetállam a korábbiakhoz képest nagyobb mennyiségű ipar létrehozását, átcsoportosítását tudta megvalósítani vagy sem. Az teljesen mindegy, hogy milyen ágazatról van szó, és ezeknek az ágazatoknak mi a funkciója. Ez következik abból, hogy kizárólag területi ismérv alapján, illetve a telepítéselmélet alkalmazása szempontjából értékeli az integráció előnyös vagy hátrányos voltát. Jól látható a megközelítésének jellege abból is, hogy a modellt (és egyben az írását) egy területi szempontra kreált keresleti görbével kezdi. A „mikroökonómiai” gondolkodást húzza alá, hogy keresleti görbéjének alapja a szállítási költség, azaz egy szűk gazdasági tényező.

Írásának másik kulcseleme az agglomeráció. A nemzetállam iparának növekedése, illetve szerkezetének koncentrálódása a terület középpontjának vonzó és a (vám)határok taszító hatásának következménye. Csak ezt követően vetődik fel a nemzetközi agglomeráció, de kizárólag mint a meghatározó nemzeti koncentrációt módosító tényező. Ez vezet nála a regionalizmushoz, ami tehát a nemzetállami alapegység gazdasági racionalitásának következménye.

A regionalizmus szintjének elemzése azonban túl is mutat a piaci logikán. Bár elsődleges célja, hogy Németországhoz közelebb hozza az európai gazdaság súlypontját, de van a nemzetállam önző érdekén túlmutató, a többi európai országgal közös eleme is: az Egyesült Államok ellensúlyozása.

Hasonló kettőséget fedezhetünk fel GIERSCH monopóliumelemzésében is. Nála alapvetően a gazdaság élőködő, rossz eleme a monopólium, ami a piac logikájában helytálló. A monopólium (szűk gazdasági) céljából következően korlátozza a versenyt, eltorzítja az árakat és a fogyasztót kiszolgáltatottá teszi. Más részről azonban ennek az érvelésnek az elfogadása az unió elvetésének, ezáltal Németország súlya csökkenésének veszélyével járna. Ez már magasabb szempontot, Európa újjászervezésének brit-német koncepcióját, illetve az amerikai szempontok felismerését jelent. Ezáltal kimondatlanul túlmutat az elemzés eddigi szintjén, de köz-

vetlenül mégis megmarad annál. A monopóliumok és integráció problémáját szűk gazdasági érvekkel, lényegében - mint láttuk - mennyiségi problémaként feltűntetve oldja meg.

Az elemzési módszer fontosságára utal, hogy BYÉ éppen ennek tisztázását veti fel először. Pontosán látja, hogy a vámunió magyarázatának nemzeti, regionális vagy globális megközelítése lényegesen eltérő eredményt hozhat, egyben más nézőpontot, sőt más célt is jelent, ezért el kell ezeket határolnunk egymástól. BYÉ igazából egyedül a világszintű megközelítést veti el, a nemzeti és regionális szintű elemzésről közvetlenül nem szól. A cím (Vámuniók és nemzeti érdekek) azt sugallja, hogy az ő elemzése nemzetállami szempontú, vagyis hasonló, mint GIERSCHE volt. Amiben mégis lényegesen eltér a kettő egymástól, az az, hogy a nemzet szintje kiindulópont vagy végcél. GIERSCH az iparszervezetek mennyiségi alakulása felől indult el, és így jutott el az integrációig - anélkül, hogy az integrációt magát elemzésének tárgyává kívánta volna tenni. BYÉ viszont a vámuniót szeretné megmagyarázni és ezért fordul a nemzetállam felé. Való igaz, hogy módszertanilag lényegesen egyikük sem lép túl a regionalizmuson, de a nemzetállam mozgásának elemzése más ok miatt van BYÉNél mint GIERSCHNél. A nemzetállam, mint a makroszintű gazdaságpolitika képviselője és alakítója az egyik esetben a piac másik esetben a parlamenti demokrácia logikájával kapcsolódik környezetéhez. Az államszervezet sokoldalú megjelenésében pedig el kell különítenünk az eltérő célú - ezáltal eltérő logikájú szinteket. BYÉ-t pontosan ez különbözteti meg GIERSCHTől.

A francia szerző is nemzetállami cost-benefit elemzést végez, de a régió és nem az ország szempontjából. Nem arra kíváncsi, hogy valamely tagország mennyit nyer vagy veszít, hanem arra, hogy a tagországok előnyhátrány egyenlegének milyen kombinációi hozzák össze a kívánt vámuniót, hol van ennek az optimális szintje, hol ugrik össze imperialista unióvá vagy hol vetik szét a centrifugális erők. Nála a vámunió nem eredmény, hanem cél, és ez nagy különbség.

BYÉ uniójának szerződéses jellege is a parlamentáris demokrácia szintjének a tükre. Ezért vált ez cikkének alapegységévé és ezért ideális nála a hasonló jellegű, diverzifikált, elég nagy, de hasonló méretű országok részvétele: mert ezek a szuverenitás, egyenlő esélyűség és a liberális demokrácia felszíni és szűk gazdasági megfelelői.

Konklúziójában azonban BYÉNél is találunk elemzési szintjén való túllépésre utaló elemeket. Például azt, hogy az előnyöket az alapján fogalmazza meg, hogy mikor nem vezet az integráció létrehozása az elzárkózáshoz. Ennek az a feltétele, hogy a kialakuló átlagos vámszínvonal ne legyen magasabb, mint bármelyik tagország korábbi vámszínvonala, ami akkor elérhető, ha az országhatárokon túllépő érdekcsoportok nyomására korlátozott lehetőség van csak.

Másrésről nem minden uniót tart kívánatosnak, vagyis a vámunió nem lehet önmagáért való, azaz elzárkózó. Alá kell magát vetnie globális érdekeknek, amelyek a Havannai Chartában vannak megfogalmazva. Ezt azonban csak megjegyzés szintjén említi, a gondolatnak sem a kidolgozása, sem máshelyütt való megemlézése nem szerepel.

Harmadrészt a gazdasági és politikai uniót nemcsak integrációs fokoknak tekinti, bár ő kizárólag a gazdasági vonatkozásokkal foglalkozik. Megemlíti azonban, hogy csak a háború utáni nyugat-európai szituáció miatt kell gazdasági unióra degradálni az elképzeléseket, így viszont a szerződéses forma a legrövidebb út a politikai unióhoz. Vagyis távolabbi perspektívák is megjelennek elemzésében, illetve a politikai és gazdasági uniót nemcsak lépcsőfokoknak, hanem egymásba fonódó jelenségeknek is tartja: minden gazdasági unióra vonatkozó elképzelés egyszerre politikai is és viszont.

A gazdaságtan politikai kifejtése igazából VINER könyvében található meg. Ahogy GIERSCHE és BYÉ eltérő módon közelítette a regionális integrációt, úgy a régió értelmezése eltér BYÉ és VINER esetében.

Az utalások és a túlmutató jelek ellenére BYÉ-nél a régió úgy jelent meg, mint régi és új hatalmak küzdelme az előnyösebb pozíciókért, mint létrehozandó cél. VINER-nél mindez ugyanúgy jelenik meg, mint a nemzetközi viszonyok bármelyik jelensége, amit abból a szempontból kell vizsgálnunk, hogy (közvetlenül) a szabadkereskedelem elérését mennyiben segíti elő. Bár VINER a bevezetőjében arról ír, hogy könyvének a célja a vámuniók gazdasági természetének és működésének az elemzése, módszertana és rálátása alapvetően eltér az előbbi szerzőkétől.

Az amerikai közgazdász a világ szempontjából tekint a vámunió problémakörére. Ezért kezdi a könyvét a világgazdaság működésének globális kereteivel, pontosabban a nemzetközi kereskedelem legfontosabb játékszabályával: a legnagyobb kedvezményes elbánás érvényesülésének lehetőségével.

A mű felépítése is ezt tükrözi. A gazdasági fejezetet tehát csak az után fejt ki, hogy a globális szempontot tisztázta. A szűkebb gazdasági vonatkozásokat elemző fejezetet a vámunió politikai aspektusai követik, egyben ráépülnek, abban az értelemben, hogy az integráció jelenségeit a liberális demokrácia logikájában is elhelyezi.

Ez a fejezet megfelel a BYÉ-féle cikknek. Az adminisztratív központ elhelyezkedésének tárgyalásánál ugyanúgy fokozatokra osztja az uniókat a résztvevő országok erőviszonyai szerint (bár nála hat fokozat van), és a szélsőségben a teljesen domináns (BYÉ-nél imperialista) hatalmi pozíció helyezkedik el. A semlegesség kérdéskörében a részvétel vagy távolmaradás dilemmájaként VINER is a különböző erőpozíciójú országok egymáshoz kapcsolódásainak problémáit elemzi. Mindez pedig a vámunióknak, mint politikai elemnek a lényegéhez vezet: az adminisztrációval a másik ország

ellenőrzésének lehetőségéhez. Ez pedig nem más, mint az irányítás parlamenti demokratikus formája.

A politikai egyesülés kérdéskörében VINER alaposabban kifejti a politikai és gazdasági unió összefüggésének kérdését, éppen azt, ami BYÉ cikkében a regionalizmus szintjén túlmutató volt. A Havannai Charta és a vámunió című fejezettel pedig bezárul a kör, visszajutunk oda, ahonnan elindultunk: a globális érdekek alapelvei intézményesülnek és kézzelfogható szabályokká, viták fórumává, tevékenységek színhelyévé válnak.

A globalizmus szintjén történik meg tehát a vámuniók kérdéskörének tisztázása és ahogy a könyv bevezetőjéből, úgy a kilátásokat elemző zárófejezetből is kiderül: ez a biztonságpolitika szempontja. VINER arról ír legelőször, hogy megoldási lehetőséget keres a nemzetközi gazdasági és politikai problémákra. Egy későbbi fejezetben kimondja, hogy a vámbontás a békét szolgálja - de ami igaz az általános szabadkereskedelem esetén, az nem igaz a vámunióon belül. Végül az utolsó fejezetben oda jut, hogy az *„USA számára a stratégiai, politikai érdekek és a gazdasági elem, hogy Nyugat-Európa fizetni tudjon azért az importért, ami szükséges a gazdasági és politikai stabilitáshoz fontosabb, mint a piacméret, amit az amerikai export számára nyújt”* (VINER, 1950, 133.o.).

Most már megpróbálhatunk választ adni arra, hogy miért VINER műve vált az integrációelmélet alapmunkájává. Azért, mert a módszertana volt más - a világ egységének szempontjából tekintett a kérdésre. Ezáltal nem egyszerűen szűk gazdasági problémának tekintette a vámuniók, illetve a regionális integrációk kérdését, hanem biztonságpolitikai dimenzióját is meg tudta ragadni.

Másrésről VINER könyve integrálni tudja a többi megközelítést, vagyis nem a másik két mű helyett, hanem bizonyos értelemben azokkal együtt vált meghatározóvá. Más szavakkal a globalizmus, regionalizmus, nemzetállam hierarchiában a globalizmus az, amiből a másik két dimenziót le kell vezetni, illetve meg lehet érteni, és éppen erre alkalmas VINER könyve.

Mindebből az következik, hogy az integrációelmélet alapjául szolgáló vámunióelméletre, illetve annak továbbfejlesztésére másként kell ránézni. A közgazdasági elméletek fejlődését, így az integrációk mai mozgását és lehetséges scenárióit csak a politikai gazdaságtanból érthetjük meg. Miután VINER könyvének szerkezete is ezt sugallja, helyesen akkor járunk el, ha az alapmodellt és kritikáit is nem a szűk közgazdaságtani összefüggéseiben, hanem politikai gazdaságtani szempontból értelmezzük újra. Ezáltal lehetőségünk van arra is, hogy lássuk, milyen funkciót tölt be az integráció a saját korában. Először azonban szükség van mindehhez az integrációelmélet alapfogalmainak és összefüggéseinek áttekintésére.

A VÁMUNIÓELMÉLET KÜLGAZDASÁGI STRATÉGIAI FELFOGÁSA

Az integrációelmélet alapvonásainak lefektetése az 50-es évek legelejének története. Ennek továbbfejlesztése az első hullámban az 50-es évek közepén és a 60-as években történt meg. Ezek a gondolatok főként arra koncentráltak, hogy a vámunió és szabadkereskedelmi övezet létrehozásának hatása egy ország makrogazdaságára segíti-e az új szabadkereskedelmi koncepciót.

Az integrációelmélet azonban nem önmagáért való. Szorosan összekapcsolódik a külkereskedelem elméleti vonatkozásaival és egy ország által folytatott külgazdaságpolitikával. Éppen ezért a korai integrációs elméleteket abból a szempontból kívánjuk vizsgálni, ahogyan egy ország külgazdaságpolitikai gondolkodásmódjában előkerülnek. A külgazdasági kapcsolatrendszerben potenciálisan benne rejlik az integráció létrehozása, amelynek makrogazdasági előnyeit-hátrányait mérlegelni kell.

Az országnak az a kedvező, ha a külgazdasági kapcsolódása javítja a nemzeti jövedelem termelőképességét, illetve abszolút módon hozzájárul ahhoz. Indukálnak fogom nevezni azokat a jövedelmeket, amelyek a külgazdasági illeszkedésből következő hatékonyságváltozás eredményei. Transzferált a jövedelem, ha az fajlagos ráfordítás nélküli átcsoportosítást jelent akár a Hazai ország, akár külföld felé. A transzferált jövedelem nem azonos a domináns pozícióból adódó kisajátítással, mert forrása származhat abból, hogy a húzóágazatok kifejlesztését a magasabb árfekvéssel „jutalmazza” a világpiac. Arra vagyunk kíváncsiak tehát, hogy az integráció milyen indukált és transzferált jövedelemszerzési lehetőségeket tartalmaz és ezek eredője milyen megfontolásokra vezet a külgazdaságpolitika irányítóit.

Az indukált és transzferált jövedelmek elnevezése, megkülönböztetése és elemzése KOZMA FERENC (1992b, 24-47.o.) munkája. Ezt a gondolatot kívánom felhasználni az integrációelmélet újbóli áttekintésére.

Stratégiai alapvariánsok¹

Az 1. ábra azt kívánja bemutatni, hogy az integrációelmélet a külvilág felé nyitó vagy záró stratégia esetén az egyes ország számára milyen hatásokat mutat vámunió vagy szabadkereskedelmi övezet mellett².

A jelölések a következők:

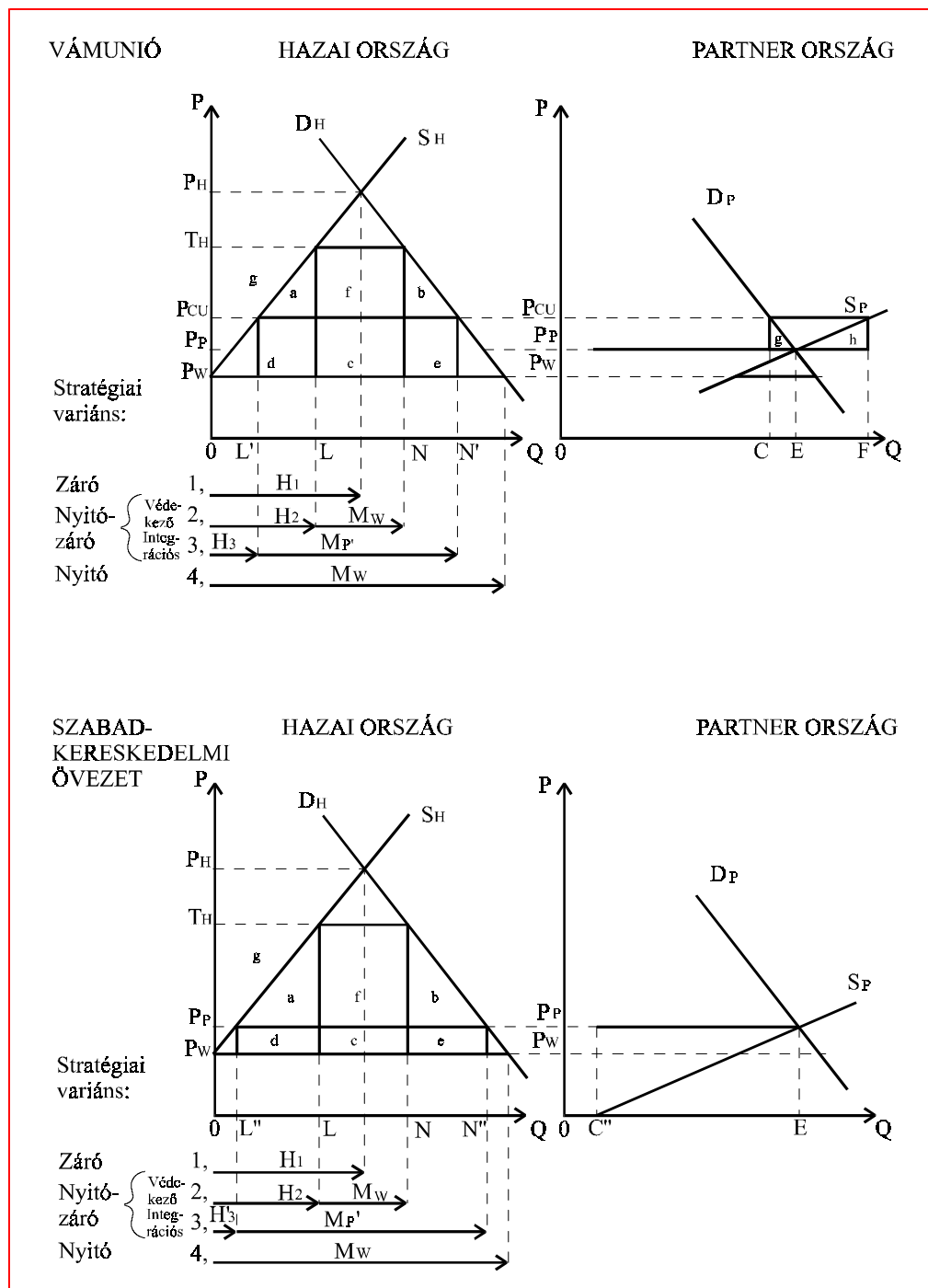
- D_H - az adott termék kereslete a Hazai országban
- S_H - az adott termék kínálata az adott országban
- D_P - az adott termék kereslete a Partner országban
- S_P - az adott termék kínálata a Partner országban
- P_H - a termék piaci ára a Hazai országban
- T_H - a termékre kivetett vám nagysága a Hazai országban
- P_{CU} - a vámunióban kialakuló ár
- P_P - a termék piaci ára a Partner országban
- P_W - a termék piaci ára az unión kívüli harmadik országban (világban)
- M_W - a Partner országon kívüli harmadik országból beáramló import
- M_P - a Partnerországból származó import nagysága
- H - a Hazai termelés nagysága
- W - az integráción kívüli harmadik ország

1. Ha az ország nyitó stratégiát folytat, akkor az adott termékből végső felhasználásra kerülő mennyiség a legnagyobb, M_W nagyságú (4. számú eset). Mindezt a terméket leghatékonyabban előállító ország szállítja P_W áron. Ez az ár nem elegendő ahhoz, hogy a Hazai termelők nyereségesen tudják előállítani a terméket, viszont a kereslet a legkedvezőbb feltételekkel elégíthető ki.

2. Ha az ország maga kívánja a termék iránti teljes keresletet kielégíteni, vámot kell alkalmaznia, mégpedig P_W P_H nagyságút (1. számú eset). Ez a vám prohibítív, a stratégia pedig teljes egészében elzárkózó, hiszen a hatékonyabb külföldi termelők kiszorulnak a piacról. Ez a szituáció egyben a termék Hazai piacának egyensúlyát is jelenti. P_H ár mellett a Hazai termelők éppen annyit szándékoznak előállítani, mint amennyit a fogyasztók hajlandók megvásárolni.

¹ Elemzésünk elsősorban a vámuniók stratégiai jelentőségére koncentrál, de egyes összehasonlítások kedvéért a szabadkereskedelmi övezetek is teret kaptak.

² A szabadkereskedelmi övezetben a tagországok közötti kereskedelmi akadályok teljesen lebontásra kerülnek, de a tagországok önálló külgazdaságpolitikát folytatnak harmadik országok felé (Balassa, 1961, 2.o.). Robson (1987, 23.o.) szerint alapvető kelleke ezen integrációs formának, hogy a tagországok alkalmazzák a származási szabályokat azzal a céllal, hogy az egymás közötti szabadkereskedelmet kizárólag az integráción belülről származó vagy legnagyobb részben ott előállított termékekre korlátozzák. A vámunió az egymásközötti kereskedelmi akadályok lebontásán túl a közös külső vám felállítását, illetve külgazdaságpolitika folytatását jelenti. (Balassa, 1961, 2.o.)

1. ábra

3. A két szélsőséges példa között számos átmenet létezik. Ezen átmeneti stratégiák is azonban két jellemző csoportba sorolhatók. Az egyik a védő, de nem prohibítív vámok alkalmazása. A 2. számú eset azt mutatja, hogy az ország T_H nagyságú vámot vet ki a termék behozatalára. Ez mindenképpen záró stratégia, viszont a prohibítív vámok alkalmazásához képest nyitottabb állapot. A védővám kivetésével a Hazai piacon megjelenő árszínvonal mellett a termelők $H_2 (=OL)$ mennyiséget hajlandók megtermelni. Ennél az árnál azonban a Hazai piac nincs egyensúlyban, hiszen a P_H árhoz képest alacsonyabb áron a fogyasztók nagyobb, ON mennyiséget szándékoznak vásárolni. A Hazai termelés és fogyasztás közötti különbséget import segítségével lehet kipótolni, ami $M_w (=LN)$ nagyságú. Ez az import a terméket leghatékonyabban, P_w áron szállító ország termelőjétől érkezik. Miután a partner ország (aki jelen esetben csak egy a Hazai ország külgazdasági kapcsolatrendszerében létező országok közül) hatékonysága, így árszínvonala nem tud evvel versenyezni, a termék a Hazai piacon nem jelenik meg.

4. Figyelmünket témánkból adódóan elsősorban arra a szituációra fordítjuk, amikor a Hazai ország integrációt fontolgat egy másik - innentől fogva „Partner”- országgal. Ezen integrációból, mint külgazdasági stratégiai lépésből adódó gazdasági következményeket kíséreljük figyelemmel vámunio és szabadkereskedelmi övezet létrehozása esetén. Az ábrán a 3. esetnek bemutatott szituáció is a nyitó, illetve a záró stratégia közötti átmenetnek egy példája. A Hazai ország az unióban részvevő Partner(ek) felé nyitott, hiszen az egymás közötti forgalom akadálymentessé válik. A közös külső vám a vámunio esetében, illetve az egyes országok önálló vámszínvonala a szabadkereskedelmi övezetnél a világ többi országa felé már diszkriminatív és külgazdasági szempontból protekcionista lépés.

A nyitás és zárás e kettős jellege az integrációknak jellemző tulajdonsága. Jól látható, hogy vámunio esetében a $P_w T_H$ nagyságú közös külső vám, illetve szabadkereskedelmi övezet esetében a Hazai ország vámszínvonala harmadik országok felé diszkriminatív azonban, hiszen $OP_w + T_H$ nagyobb, mint OP_P . Az is látható, hogy a Hazai ország piacán kialakuló árszínvonal nem egyezik meg a két integráció esetében. Vámunio esetén a Partner ország piacát megtisztító, alacsonyabb P_P ár nem lehet a termék integráción belüli árszínvonala, mert a Hazai piacon megnövekedett keresletet a Partnerország exportja nem tudja kielégíteni, a Hazai ország termelőinek pedig nem kifizetődő. A megnövekedett kereslet P_{CU} árszintre hajtja fel a termék árát, amely mellett az integrációs szintű egyensúly is létrejöhet, hiszen $L'N = CF$. Ugyanez az egyensúly szabadkereskedelmi övezet esetében létrejöhet az alacsonyabb P_P árszínvonal mellett, hiszen közös külső vám hiányában az $L'N$ -nek megfelelő $C'E$ nagyságú termelést a Partner ország átirányíthatja a Hazai országba saját termékpiacának egyensúlya mellett is, mert a „hiányzó” terméktömeget olcsóbb, P_w árszintű importból tudja fedezni.

Eredeti indukált és transzferált jövedelem változások

Az integrációelmélet kiindulópontja a kereskedelem-teremtés (trade creation) és kereskedelem-terelés (trade diversion) hatásainak elemzése. A kereskedelem-teremtés azt jelenti, hogy a Hazai, nem-hatékony költség szerkezetű termelést, illetve e termék fogyasztását helyettesítjük az olcsóbb külföldi termék behozatalával és fogyasztásával. Ez nyilvánvalóan új, hatékony csatornáknak enged utat, kiterjeszti a termék forgalmának és termelésének méreteit. Kereskedelem-terelés esetén az olcsó, hatékony külföldi szállító helyére kerül egy kevésbé hatékony, így drágább szállító.

Eredetileg, a vineri terminológia szerint a kereskedelem-teremtés és terelés csak a termelési hatásokat foglalta magába. (VINER, 1950, 43-45.o.) Az elmélet továbbfejlesztésével azonban a fogyasztói hatásokkal is kiegészült, ami a fogyasztói többlet megnövekedését vagy csökkenését jelenti. Ez abból adódik, hogy a szükségletek kielégítésének Hazai, magas költségű eszközeit helyettesítik olcsóbb külföldi termékekkel, illetve az olcsóbb külföldi forrást helyettesítik egy drágább, de szintén külföldi, a Hazai piacon még mindig versenyképes termékkel. (MEADE, 1956, 29-43.o., LIPSEY, 1957, 40-46.o.)

Külgazdasági stratégiai szempontból úgy fogalmazhatnánk meg, hogy kereskedelem-teremtésről beszélhetünk, ha a külgazdasági kapcsolat-rendszert átformáló, hatékonyabb termelési és fogyasztási kultúrát eredményező, indukált vagy transzferált, relatív jövedelemnyereségre tesz szert az ország, kereskedelem-terelésről pedig, ha a fajlagos indukált és transzferált jövedelem változás nagysága negatív, vagyis relatív jövedelemvesztést vagy kiáramlást kell elszenvedni. Ha a fajlagos jövedelemváltozások végösszege pozitív, az integráció, mint a nemzeti jövedelmet növelő külgazdasági stratégia előnyös, ellenkező esetben káros.

Az integráció létrehozásában gondolkodó ország a következő hatások megfontolás szerint cselekszik:

a) Az árszínvonal csökkenésének következtében a Hazai, magasabb termelési költségekkel rendelkező termelés csökken, LL' nagysággal. Más szóval a jövedelmezőségi szint csökkenésével a termelési tényezők egy része kiáramlik az érintett szektorból. Ez a terméktömeg azonban nem vész el, hanem azt helyettesíti a hatékonyabb import a Partner országból. Az integráció tehát a komparatív előnyök szempontjából kedvezőtlen, helyettesített importhányadot csökkenti, a hatékonytalan termelési fázisokból átrendezi az erőforrásokat a Hazai termelésre, illetve exportra alkalmas ágazatok felé. Ezt, a fogyasztók és a nemzeti jövedelem szempontjából (indukált) reáljövedelem-nyereséget (α terület) nevezhetjük az integráció termelői hatásának.

b) A termelők egy része további veszteséget szenved. Azok, akik a korábbi T_H árszínvonal mellett ennél hatékonyabban tudtak termelni, vagyis a normál haszonnal növelt költségszínvonaluk T_H alatt volt, járadékot könyvelhettek el. Ez a nyereségtömeg a határkölségek növekedésével csökkenő mértékű, de pozitív összértékű. Az integráció létrehozásával ezt a járadékot is elveszítették élvezőik, pontosabban ennek a jövedelemnek a fogyasztók irányába történő újraelosztása történt meg. Az import helyettesítéséből adódó „védőburok-járadék”-ot tehát a fogyasztókon keresztül szintén a hatékonyabb erő-forrásfelhasználó termelési fázisokba lehet átcsoportosítani, vagyis indukált jövedelemnyereséget könyvelhet el az ország a követett külgazdasági stratégiával. Ezért a g nagyságú területet az integráció újraelosztási hatásának tekinthetjük.

c) A P_{CU} árszínvonal kialakításával a vásárlók egy része, aki eddig lemondott a termék vásárlásáról, most potenciális fogyasztóként jelenhet meg. A keresett mennyiség NN' nagysággal nő meg, ami az integráció fogyasztói hatása. Ez részben a fogyasztható mennyiség nagyságának emelkedését jelenti, részben a fogyasztási struktúra átalakulását, hiszen a Hazai terméket a szükségletek kielégítésére minőségileg alkalmasabb importtermékkel helyettesítették. Ezt a fogyasztói többletet jelöli a b terület.

d) Az árszínvonal csökkenését eredményező külgazdasági stratégia a költségvetés számára jövedelem kiesést jelent, a külföld adóbevételekhez való hozzájárulásának egy részéről lemond az állam. Ezen jövedelmi hatást jelöli a f terület, amelynek nagysága $LNT_H P_{CU}$. Ez a jövedelemnyereség szintén nem tekinthető veszteségnek, hiszen nem az egyik országból a másikba való transferről van szó, hanem az adott országon belül a költségvetéstől a vámterhet korábban megfizető fogyasztók felé való átcsoportosításról.

A világgazdaság egy része felé nyitó, más része felé záró külgazdasági stratégiáról tehát első lépésben láttuk, hogy a hatékonytalan, az erőforrásokat a nemzetgazdasági átlagnál alacsonyabban felhasználó termelési eljárások egy részét kiiktatta, azokat a kereskedelmi mérleg szempontjából olcsóbb importtal helyettesítette és ezzel az erőforrás-allokációval indukált jövedelem-növekedést tett lehetővé. Mindezzel a Hazai fogyasztók szükségleteit nagyobb mértékben lehet kielégíteni.

e) A 2. és 3. számmal jelzett stratégiáról látható, hogy H_3 kisebb mint H_2 , az import mennyisége pedig H_2 helyettesítésén túl is növekedett. Az is látható, hogy az importnak nemcsak a mennyisége nőtt meg, hanem a forrása is megváltozott M_w -ről M_p -re. Láttuk, hogy a külvilág (W) az adott termék termelésében hatékonyabb, mint a Partner ország, aminek számos következménye van mind a termelők mind pedig a fogyasztók, illetve a költségvetés szempontjából.

Az importot részben helyettesítő Hazai termelés kiváltása, LL' , nemcsak a , hanem d területtel is csökkenti a nemzetgazdaság számára kedvezőtlen termelési szféra által kisajátított jövedelem mennyiségét. Ez csak a 4. számú, nyitó stratégia esetén jelentene közvetlen indukált jövedelemnyereséget. Az integráció által kialakított P_{CU} árszínvonal azonban nem jelent abszolút jövedelemvesztést. A különbség egyrészt annyi, hogy ez a megtakarítás a fogyasztók kedvezőbb helyzetében nem jelentkezik, hiszen M_P -ből LL nagyságot a Partner ország termelőinek fizetnek meg. Másrészt a harmadik piac szállítóival szemben versenyképesen tud a Partner ország fellépni, olyan előnyt használ ki, ami a Hazai ország nyitó stratégiája esetén nem jelenne meg. Vagyis d terület tulajdonképpen a Partnerország piacnyerése, az integrációs stratégiából eredő monopoljárdék kihasználása.

f) Az importhelyettesítő politikából adódó fogyasztói terhek $P_{CU}P_{WNN'}$, azaz az e területtel is csökkennek. Ez a fogyasztásnövekedés a Hazai termelést kiváltó M_P -nek az NN' részét jelenti. Ez a jövedelemnyereség szintén az előnyösebb pozícióban levő Partnerország járadéka. Direkt módon, abszolút értelemben ez sem számít nemzeti jövedelemvesztésnek, hiszen korábban sem jelent meg, miután a védett Hazai termelők zsebelték be. Más szóval, nem szabadul fel hatékonyabban felhasználható erőforrás, a realizálók köre változik meg.

g) A Hazai ország költségvetése az integráció létrehozása előtt LNP_{WTH} bevétellel rendelkezett. Az együttműködés megkezdésével egyrészt az import mennyisége nőtt meg, másrészt a forrása is megváltozott. Ezzel együtt a bevételek mennyisége mégsem nő. Egyrészt az integráción belüli forgalom vámmentessé vált, ezt a jövedelmi hatást már megvizsgáltuk. Az import forrásának változásával azonban az eddigi bevétel egy részét a Partner ország termelőinek nyereségét növeli. Pontosan akkora nagysággal, mint az M_P -nek M_W nagyságú részét adó volumen és $P_{CU}-P_W$ árkülönbszetnek a szorzata, azaz c terület. Ezt a jövedelemmennyiséget a Partner ország lecsapolja, tehát az adott mértékben a Hazai ország transzferált jövedelemvesztést szenved.

h) A Partner ország gazdaságán belül azonban lényeges eltérés tapasztalható vámunió, illetve szabadkereskedelmi övezet esetén. A vámunió összes keresletét kielégítő termelésnek megfelelő P_{CU} árszínvonal a Partnerország egyes, a P_P egyensúlyi áron nem hatékony termelőit is jutalmazza. Az EF nagyságú termelésnövekmény, illetve a h nagyságú terület az erőforrások optimális allokációja szempontjából kedvezőtlen termelői hatást jelent. A Hazai ország nagyobb fogyasztói igényei miatti árszínvonal emelkedés a Partner ország fogyasztóit negatívan érinti. A reáljövedelmük csökkenését, a fogyasztási szerkezet megváltozását, a szándékolt kereslet csökkenését mutatja az i terület. Ezekkel az indukált jövedelemvesztésekkel azonban szemben áll a szerzett közvetlen (c) és közvetett

(*d, e*) transzferált jövedelmek nagysága. Szabadkereskedelmi övezet esetén az indukált jövedelmeket csökkentő káros termelői és fogyasztói hatások nem jelentkeznek, miután a Hazai ország szükségleteinek kielégítéséhez szükséges importot a Partner ország saját termékpiacának egyensúlyi ára mellett képes kielégíteni. Erre azért van lehetősége, mert a közös külső vám hiányában folytathat önálló, a külvilág felé nyitó jellegű külgazdaságpolitikát. Egy lecseréléses ügylet formájában a Hazai piac kielégítéshez a saját termelésének L^*N^* nagyságú részét (C^*E) exportálja P_P áron. A saját fogyasztóit azonban nem éri károsodás, mert ugyanezen terméknek a saját keresletének kielégítéshez hiányzó mennyiségét importálja az integráció Hazai piacán diszkriminált W országtól P_W áron. Az ügyletből származó hasznot egyfajta indirekt jövedelemtranszferként könyvelheti el a Partner ország. Ezt a jelenséget nevezi az integrációelméleti szakirodalom a kereskedelem indirekt eltérülésének.

A kereskedelem-eltérülés (trade deflection) hatás a szabadkereskedelmi övezetek esetében előforduló jelenség. A tagországok közötti szabad kereskedelem, de különböző külső vámok alkalmazása arra ösztönzi a harmadik országbeli szállítókat, hogy a legalacsonyabb vámfalnál próbáljanak meg bejutni a szabadkereskedelmi övezeten belülré, illetve a magasabb külső vámot alkalmazó ország piacára. A származási szabályok rendszere ezért alapvető fontosságú a szabadkereskedelmi övezetek esetében. Azonban, ha a származási szabályrendszer tökéletesen működik is, nem jelenti azt, hogy a kereskedelmi forgalom nem rendelkezik speciális vonásokkal. Ezt a lehetőséget jelenti az indirekt kereskedelem terelődés. A Partner ország piacán kimutatott lecseréléses ügyletnek az a következménye, hogy a magasabb vámot alkalmazó ország költségvetési bevételei csökkennek, míg az alacsonyabb vámú országé emelkedni fog ($C^*EP_P P_W$). Ez azt is jelenti, hogy a Partner ország külső váma a szabadkereskedelmi övezet ellenére gyakorlatilag közös külső vámként funkcionál, hiszen az integráció egész területén lényegében P_P áron jelenik meg a termék.

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar szakirodalomban leggyakrabban a trade deflection kifejezést deflexiók hatásként fordítják (pl. HUSZÁR, 1987, 242.o.). A kereskedelem-terelődés kifejezés használatával arra szeretnék utalni, hogy az angol nyelvű irodalom a diversion és deflection megkülönböztetésével azt sugallja, hogy az előbbi esetben egy szándékos cselekedetről van szó, míg az utóbbinál egy passzív, a Partner ország által nem befolyásolt jelenségnek lehetünk tanúi. Mint azt a fentiekben láttuk, nem egészen ez a helyzet.

A $P_W T_H$ nagyságú vám eltörlése az integrációban résztvevő országok között a költségvetés bevételeit $LNP_{CU} P_W$ nagysággal, azaz c területtel is csökkenti. Ez a nemzeti jövedelem csökkenés azonban minőségileg eltér a fentebb tárgyalt esettől (f terület). Ez a jövedelemtömeg ugyanis a diszk-

riminált külföldi országokkal szemben előnyt élvező Partner ország termelői által realizált nyereség. Vagyis a nemzetgazdaság szempontjából egy negatív transzferált jövedelemi hatás is következik az integrációból.

Egy nemzetgazdaság ahhoz, hogy a világgazdaságban kedvezőbb pozíciót tudjon elfoglalni, folyamatosan újraértékeli külgazdasági kapcsolatrendszerét is. A világgazdaság felé részben nyitó integrációs stratégia a Hazai ország számára előnyös, ha az abból származó kumulált előnyök meghaladják a jövedelem kiáramlással vagy elszívással kapcsolatos hátrányokat. A felsorolt hatások eredője lesz az tehát, ami - hangsúlyozom - első lépésben irányadó lesz az ország számára. Miután tényleges jövedelemáramlás-változást a termelői, fogyasztói és a Partner ország jövedelem lecsapoló hatásánál regisztráltunk, ezért ezen hatások összevetése, azaz $a+b$ területnek a c -vel szembeállítása motiválja vagy visszariasztja a Hazai országot attól, hogy külgazdasági kapcsolatrendszerében az integrációs stratégiát felvállalja. Ha az elérhető indukált jövedelemnyereség várhatóan meghaladja az átengedett nemzeti jövedelemvesztést, akkor érdemes a kérdést a Hazai országnak továbbgondolni.

A jövedelemszaldót javító feltételek

A második lépésben az ország mérlegelni fogja, hogy a Partnerrel, illetve a külvilággal való kapcsolatának körülményei hogy befolyásolják a jövedelemszaldót. Az elsődlegesen VINER (1950, 51-52.o.) által leírt, majd az integrációs irodalomban kritikailag továbbfejlesztett hatások külgazdasági stratégiai értelmezése a következőkben vázolható.

a) Ha visszatekintünk ábránkra, akkor jól látható, hogy az $(a+b)/c$ területarány növelésének lehetősége alapvetően függ a kezdeti és a kialakult árszínvonalaktól. Ha a harmadik ország és a Partner ország hatékonysági erőviszonyai - azaz P_{WP} , illetve P_{WPCU} - adottak, akkor a jövedelemszaldót a $T_{HP_{CU}}$ nagyság befolyásolja. Ez azt jelenti, hogy minél magasabb az integrációt megelőző vámszínvonal (minél távolabb van $T_H P_W$ -től), annál nagyobb indukált jövedelemnyereségre számíthat az ország. Mindez igaz a „másik irányba” is. Minél távolabb van $P_W T_H$ -től, azaz minél alacsonyabb az extern piac vámja, annál kedvezőbb az induló helyzet.

Adott $T_H P_W$ nagyság mellett az ezen távolságot megosztó P_{CU} ill. P_P árszínvonal lesz a döntő: minél közelebb van P_W -hez, annál jobb. A vámok esetében ez úgy értelmezhető, hogy nagyobb előnyre lehet szert tenni, ha a vámunióban létrehozott közös külső vám alacsony, vagyis a Partner országnak a P_{WP} különbségéből adódó jövedelemlecsapolásra kisebb lehetősége van. Minél alacsonyabb ugyanis a külső vámszínvonal, annál jobban fenyegeti a járadékát a potenciális, de diszkriminált harmadik piac szállítója. Mindez közvetetten megfogalmazható a szabadkereskedelmi övezet esetére is, hiszen mint láttuk az indirekt kereskedelem eltérülés

hatását vizsgálva, a Partner ország vámszínvonala gyakorlatilag közös külső vámként tud funkcionálni.

b) A Hazai, Partner és harmadik ország árszínvonalainak összevetéséből azonban nemcsak a vámok viszonyára, hanem az egyes országok gazdasági szerkezetének viszonyára is vonhatunk le következtetéseket.

P_{PT_H} távolságnak maga a létezése azt feltételezi, hogy az adott terméket mindkét országban termelik. Az integrációból adódó, a Hazai gazdaságon belüli erőforrás átcsoportosítás előnyeit nem lehetne kihasználni, ha a két ország termékszerkezetében az adott termék nem szerepelne vagy csak az egyik ország állítaná azt elő. Másrészről minél közelebb van a Partner ország árszínvonala a T_{HPW} skálán a külpiaci árszínthez, annál nagyobb megint az indukált jövedelem-előny. Ez annyit jelent, hogy kedvező, ha az adott termék árszínvonalát befolyásoló egységköltség különbség nagy az integrációt létrehozó országok között és a Partner ország hatékonysága kevéssé tér el a világszínvonalától. Összességében tehát nagyobb jövedelemszaldóra számíthat a Hazai ország, ha az integráció által védett gazdasági struktúrája a potenciális Partner(ek)ével versenyző, kompetitív, a termelési egységköltségben pedig nagy különbségek mutatathatók ki.

A szakirodalomban komoly vita folyt arról, hogy a komplementer vagy a kompetitív gazdaságszerkezetből adódnak nagyobb előnyök. HABERLER (1943, 334.o.) az előbbi, VINER (1950, 48-51.o.) az utóbbi mellett foglalt állást. BALASSA (1961, 29-35.o.) is hosszú oldalakat szán a témának részletesen bemutatva, hogy az egyes szerzők hogyan foglaltak állást és mit is értettek a két fogalom alatt. A termelési és költségszerkezet szerinti megközelítés megkülönböztetése pedig a fentebb megfogalmazott következtetésnek megfelelő.

c) Szintén az integrációs kapcsolat előnyös voltát erősíti, ha az országok közötti távolság, ezáltal a szállítási költség kicsi. Ez a költség az ábránkon ugyancsak a P_{CU} szintjében jelentkezik. Minél közelebb vannak a potenciális országok egymáshoz, annál inkább lefelé igazodik P_P a vizsgált T_{HPW} skálán. Ez pedig, mint láttuk az $(a+b)/c$ arányt javítja.

Ennek a tényezőnek a megemlítését azért tartom fontosnak, mert a korai kereskedelmi elméletek nem fordítottak figyelmet a szállítási költségekre. Pontosabban abban az esetben lehetett vele számolni, ha a szállítási költségeket a termelési költségek részének tekintették. P_P árszínvonalban ez is benne lehet. A kétfoldó megkülönböztetésével éppen azt szeretném hangsúlyozni, hogy nem egyszerűen költségelemekről van szó, hanem más-más funkcióval rendelkező újratermelési fázisokról.

Másrészről a távolságnak szállítási költségként való értelmezése egyfajta leegyszerűsítés, amelynek a későbbiek során más

értelmezése is előkerül. A külgazdasági stratégia egyik alapvető - de nem elégséges - eleme viszont az itt végigjátszott cost-benefit elemzés, ami viszont ezt az értelmezést teszi szükségessé.

d) A távolság figyelembe vétele továbbvezet bennünket az integráció méretének kérdése felé. Az integráció által védett termék forgalmának árszínvonalában a távolság növekedésével emelkedik a szállítási költség aránya. Másik oldalról azonban az a kedvező, ha az indukált jövedelemnyereséget hordozó Partner ország termelésének távolságrádiusza minél messzebbre kiterjed. Abszolút módon persze csökken az előnytartalom, de relatíve a jövedelem előny-hátrány mérlegét még mindig kedvezően befolyásolja. Vagyis az integrációs stratégiát előtérbe helyezi, ha a kompetitív, eltérő költségszerkezetű országok köre minél közelebb van, minél nagyobb és minél többen vesznek benne részt. Az országok számának növekedése ugyanis lehetővé teszi, hogy ugyanazon területegység esetén a távolságrádiusszal csökkenő mértékű előnytartalom később merüljön ki, illetve, hogy potenciálisan találni lehessen egy közelebbi országot, ahol az említett előny lehetősége szintén fennáll.

Az integráció méretének és a résztvevők számának van egy másik vonatkozása is. Az eddigi elemzések alapvetően a szerkezeti típusú, indukált jövedelmeket tárták fel, vagyis azokat, amelyek a komparatív előnyök optimálisabb kihasználásából adódtak. Annak azonban, hogy a komparatív előnyök kiterjeszthetők legyenek, nemcsak az a feltétele, hogy kiiktassuk a nemzetgazdasági átlagnál kevésbé hatékony termelési fázisokat, és az erőforrásokat átcsoportosítsuk az átlagnál jobb termékkálák előállításába. Alapvető feltétele az is, hogy találjunk olyan Partnert, akinek törekvéseit kiegészíti országunk külgazdasági stratégiája, vagyis a potenciális jövedelemindukció realizálódni tudjon. Ha nincs ilyen Partner, akkor a nemzeti jövedelmet optimalizáló, szerkezetátrendezési elképzelések fikтивek maradnak. Az integráció nagy mérete és az azt kitöltő országok nagyobb száma ezt a lehetőséget növeli, azaz a potenciálist valóságossá alakítja.

A jövedelemszaldó növelésének lehetőségei

Az integrációelmélet figyelmének középpontjába, főként a hatvanas évekbeli továbbfejlődés idején, a fentebb elemzett hatások által megváltozott szerkezetek, illetve az elsődleges hatások tovagyűrűzésének következményeit, valamint az időtényező bekapcsolását helyezték. Az összefoglalóan dinamikus hatásoknak nevezett következmények négy fő irányt takarnak. (ROBSON, 1987, 31.o.)

Egyrészt a piac növelésének dinamikus hatásait elemezték alaposabban, ami a méretgazdaságosság kihasználását, a vállalaton belüli hatékonyság növekedését és a termelékenységnövekedés valamint a beruhá-

zások telepítésének a növekedésre gyakorolt hatását jelenti. Másrésztől annak feloldását, hogy a világpiac kínálata nem végtelenül rugalmas, illetve a vizsgált ország az integráció létrehozásával befolyásolni tudja az árarányokat, ezáltal a cserearányokat. Harmadrészt a külső gazdasági hatások elemzése is bekerült az integráció hatásainak vizsgálata közé. Az externáliák és közjavak értelmezése és beemelése számos új elemmel gazdagította az elméletet. Negyedrészt, a cserélt termékek homogenitásának feladásával a termékdifferenciálásból eredő hatások is vizsgálhatóak lettek. Ez azért lényeges, mert a méretgazdaságosság és a termékdifferenciálás jelensége közvetlenül vezet az iparágon belüli kereskedelem felé. Homogén termékek feltételezésével ugyanis nincs értelme az intraindusztriális kereskedelem fogalmának. Ez a jelenség bár megjelenik a hatvanas évek irodalmában, mégis a hetvenes évektől lesz uralkodó jelenség, amely korszak azonban túlmutat dolgozatunk keretein.

A felsorolt jelenségek külgazdaságstratégiai vonatkozásai a következők:

1. A méretgazdaságosságból származó előnyök szintén indukált jövedelmnyereséget jelentenek egy ország számára, hiszen lényegét tekintve arról van szó, hogy a kibocsátás mennyiségére érzékeny költségek a volumen növelésével, bizonyos korlátok és feltételek között csökkennek, ezáltal a gazdálkodás jövedelmezősége javul. Az ország szempontjából lényeges különbség, hogy a volumennövekedésből elért nemzeti jövedelmnyereség a vállalatokon belüli vagy vállalatok közötti gazdaságosságból született (BALASSA, 1961, 121.o.).

A vállalaton belüli költségcsökkenésnek, amit MEADE „szerkezeti gazdaságosság”-nak nevezett, a témánk szempontjából legfontosabb elemei a következők (MEADE, 1955, 36-37.o., BALASSA, 1961, 122.o.):

a) olyan berendezések, amelyeknél a kapacitás a mennyiséghez kapcsolódik, a költségek viszont a környezet függvényei (konténerek, csővezetékek)

b) oszthatatlan berendezések, amelyek beruházása nem lehetséges kis egységekben

c) oszthatatlan tevékenységek, amelyek költsége a termékmennyiség növelésével arányosan csökkenthető (kutatás, tervezés, design, információgyűjtés, értékesítési csatorna fenntartása, stb.)

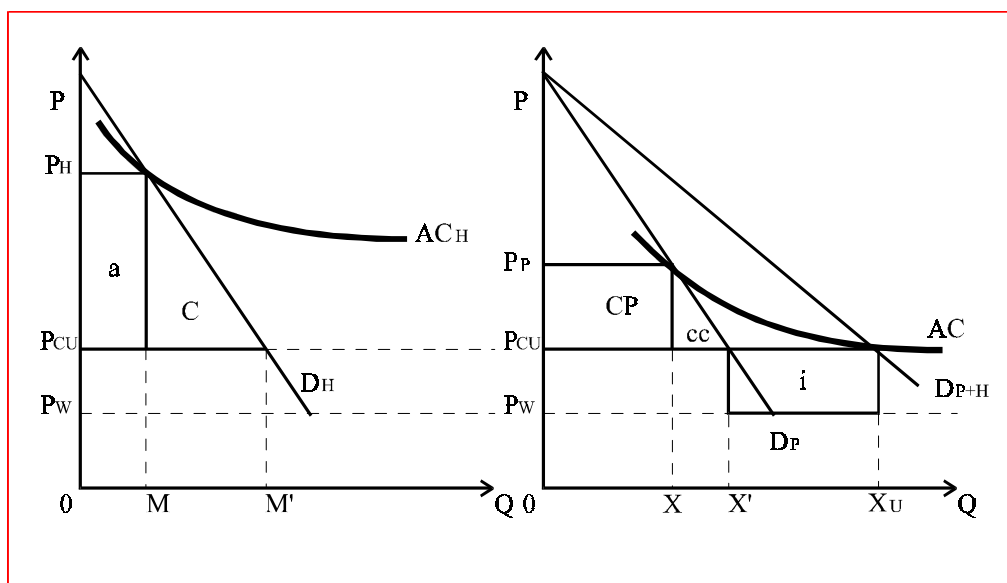
d) új, fejlettebb technológiai módszerek alkalmazása, amelyek speciális berendezéseket igényelnek

e) a nagyobb méret lehetővé teszi a dolgozók specializációját és az ebből eredő előnyök kihasználását, valamint jobb és hatékonyabb vezetői gárda kialakítását.

Jól érezhető azonban, hogy a felsorolt elemek két lényegesen eltérő csoportba választhatók szét. Az első három elem abban azonos, hogy mind volumenérzékeny költségelem. Más szóval, a hatékonyságnövekedés kizárólag azáltal is elérhető, hogy a termelés mennyiségét növeljük, anélkül,

hogy annak minősége (technológiai fejlettsége) megváltozna. Természetesen minél nagyobb ezen fixköltségelemek aránya az összköltségen belül, annál inkább növelhető az indukált jövedelem.

Ha visszatérünk egy pillanatra az ország külgazdasági tevékenységét elemző ábránkhöz, akkor a volumenhatást részleteiben is megvizsgálhatjuk.

2. ábra

Méretgazdaságosság vámunióban

A 1. ábrán továbbra is az integrációs stratégiát fontolgató ország dilemmáit követhetjük figyelemmel, azzal a különbséggel, hogy a vizsgált termék kínálata helyett az azt termelő vállalatok átlagos költségét illesztjük a képbe. Azt keressük, hogy a korábban felvázolt hatások mellett milyen további indukált vagy transzfer jövedelem hatást mérlegelhet az ország.

Az integráció létrehozását megelőzően az ország OL mennyiséget állított elő P_H árszínvonalon harmadik országokat kizáró $P_W P_H$ vámszinttel. Az integráció létrehozását követően, ha a kialakuló P_{CU} árszínvonalal országunk versenyképes a védett piacon, termelését növelheti, ami által a volumenérzékeny költségelemek csökkennek. Szélsőséges esetben lehetősége van arra, hogy a Hazai kereslet mellett (D_H) a Partner ország teljes keresletét is kielégítse ($D_H + D_P$). Jól látható, hogy a Hazai igények is nagyobb mértékben kielégíthetők, OL helyett OL' nagyságban. A termelés mennyisége is megnőtt OX_U méretűre, mégpedig az alacsonyabb költségek miatt alacsonyabb, P_{CU} áron. Ezt lehet költségcsökkentési hatásnak nevezni (CORDEN, 1972).

Igaz ugyan, hogy ez az indukált jövedelmi hatás is a Partner országgal való, kereskedeleméből realizálható, mégsem nevezhetjük egyszerűen kereskedelem teremtő hatásnak. Ugyanis a forrása nem a kereskedelem korábbi eredetének egy olcsóbb forrással való felcserélése, hanem az eredeti Hazai termelés olcsóbbá válása. Ennek a hatásnak is van egy fogyasztói és egy termelői része. A *cp*-vel jelölt terület, a költségcsökkenés termelői hatása abból származik, hogy az új termelési szintnek a korábbival megegyező része most olcsóbban állítható elő. A költségcsökkenés fogyasztói hatása, *cc* terület, a fogyasztói többlet megnövekedett nagysága, azaz, hogy a fogyasztói igények az alacsonyabb ár miatt magasabb színvonalon elégíthetők ki. Sőt ezen túl még egy a (volumenhatás szempontjából indukált, az integráció szempontjából transzferált) jövedelem hatást is elkönnyvelhet az ország abban az esetben, ha a Partner országokhoz képest a legnagyobb hatékonyságot tudja elérni, azaz a legnagyobb a volumenérzékeny költségelemek aránya a termék költségszerkezetében. Az integráció összkeresletének mind nagyobb kielégítési képességével a harmadik piacok olcsóbb áránál (P_w) rosszabb versenyképességgel az export az országot extrajövedelemhez juttatja (*i* terület).

Természetesen a szituáció előfordulhat úgy is, hogy potenciálisan országunk a leghatékonyabb termelő, de az integráció létrehozása előtt az igényeket a még olcsóbb harmadik országbeli importból fedeztük, ezzel felszabadítva az erőforrásokat más termelőfázis számára. Az integráció ezeket a viszonyokat átalakítja. A külső vám miatt az eddig olcsó import nem lesz versenyképes, a hatékonytalanabb Partner ország exportját pedig a jövedelmező Hazai termelés beindulása szorítja ki. A Partner számára a szituáció hatása azonos a korábban elemzett kereskedelem teremtő és terelő hatásokkal. A Hazai ország számára viszont a korábbi import Hazai termeléssel való helyettesítése relatív veszteséget hordoz. Ezt nevezte VINER (1950, 45.o.) kereskedelem-elfojtás (trade suppression) hatásnak. Hasonlít a kereskedelem-terelő hatáshoz abban, hogy az olcsóbb forrást drágábbá váltja fel, de a különbség az, hogy a korábbi szállítót nem egy másik kereskedelmi forrás, hanem a Hazai termelés helyettesíti.

A veszteség természetesen csak relatív. A harmadik ország költségszerkezetében továbbra is hatékonyabb - ez potenciális veszteség, árviszonyaiban, ami a fogyasztó számára az információt hordozza, viszont már nem - ez nyereség.

A fentebb leírt hatásoktól alapvetően eltér a fentebb c) és d) pontban feltüntetett várható előny. Ezek arra utaltak, hogy a kibocsátás mennyiségi kiterjesztésével lehetőség válik olyan technológiák, illetve szervezeti változások bevezetésére, amelyek jelentősen növelhetik az adott kapacitásokra eső termelésvolument, illetve a teljes átlagos költségre vetített kibocsátást egészen addig, amíg a hozadéki viszonyok folyamatos változása ezt indukált jövedelemszerzésre lehetővé teszi.

Fontos különbség, hogy ebben az esetben nem egyszerűen a volumenérzékeny fixköltség elemekről van szó, hanem a teljes átlagos költség alakulásáról. Más szóval: amíg az előbb az ereszkedő átlagfixköltség változását elemeztük, most az U alakú költségviszonyokhoz kell az országnak a külgazdasági stratégiáját igazítania. Ez annyit jelent, hogy az ország akkor tudja az indukált jövedelemszerzési lehetőséget maximálisan kihasználni, ha az adott termék Hazai termelőinél bevezetett technológiai és szervezeti újítások az átlagköltség minél nagyobb és gyorsabb zuhanását eredményezik.

Ez utóbbi nemcsak azt jelenti, hogy az átlagköltség minimumáig terjedő szakaszt minél gyorsabban tegyék meg, ugyanis az egyes országok vállalatai között nem egyszerűen a rentabilitásnak megfelelő átlagköltség be kalkulálása a cél. Profitot maximalizálni adott körülmények szerint az átlagköltség bármely szintjén lehet, vagyis mindegyik tekinthető „optimálisnak”. A cél éppen az, hogy ezen „optimumok” közül a legjobbat, azaz az átlagköltség minimumát éri el. Aki ezt először eléri, az az adott piaci viszonyok között extrahasznót zsebelhet be. Az ország külgazdaságpolitikájának az a feladata, hogy a terméket termelő Hazai vállalatok a külföldi versenytársakhoz képest rövidebb idő alatt éri el a technológiai járadékot biztosító költségszintet, hiszen így maximalizálható az indukált jövedelem nagyság.

A méretgazdaságosságból származó előnyök kihasználása természetesen a fixköltségcsökkenés és a technológiai újítás bevezetésének együttes hatását jelenti. Ezek nem választhatók mereven szét, viszont az egyik vagy másik domináns volta más-más integrációs stratégiát kíván.

A két hatás szétválasztásával KOZMA FERENC a csökkenő tényezőhozáradék melletti, pusztán fajlagos fixköltségcsökkenés eredményét extenzív volumenhatásnak, a nem csökkenő tényezőhozáradék melletti termelékenységnövekedést pedig intenzív volumenhatásnak nevezi, ami világosan mutatja a két összefüggés közötti lényegi különbséget (KOZMA, 1992b, 30.o). Nem nevében nevezve, de a BALASSA (1961, 121-122.o.) által összefoglalt belső gazdaságossági koncepciók is ezt tükrözik. Az eredeti marshalli felfogásban ugyanis a költségek hosszú távon is csökkenőek és főként a smithi munkamegosztás előnyeiből származnak. SCHUMPETERNél viszont a költséggörbe hosszú távon is U-alakú és a költségcsökkenés fő oka az innováció.

Abban az esetben, ha az extenzív volumenhatás a domináns, akkor az ország integrációs készsége lényegében kimerül abban, hogy az adott terméket kedvezőtlenebb költségösszetétellel előállító Partnereket válaszon úgy, hogy a választott országokkal történő kereskedelem-liberalizálás minél nagyobb piacot jelentsen.

Az intenzív volumenhatás domináns volta esetén számolnia kell az ország termelőegységeinek azzal, hogy az innováció bevezetése - főként, ha

új, kutatás- és állótőke-igényes technológiákról és az ezeket hordozó kapacitásokról van szó - a vállalatnál abszolút tőkekorlátba vagy hozamkorlátba ütközhet, vagyis a jövedelemindukciót lehetővé tevő lépésre nem vagy csak korlátozottan képes. Ez már átvezet bennünket a vállalaton belüli gazdaságosságtól a vállalatok közötti gazdaságosság, a szerkezeti gazdaságosságtól az üzemszám-gazdaságosság (multiplant economies) felé.

Abban az esetben, ha a vállalat a fent említett korlátokat tudatosítja, akkor a lehetséges volumenhatás kiaknázása érdekében technológiai munkamegosztást kell létesítenie más vállalatokkal, azaz horizontális integrációra kell lépnie. Ugyanazon gyártási lépcső egyes fázisainak megosztása vagy a beszerzésre, értékesítésre vonatkozó közös tevékenység lehetővé teszi a potenciális jövedelem reálissá tételét. Ez különösen előnyös, ha a két vállalat tevékenységi köre differenciált termékekre vonatkozik, ha sok termékük közös kutatásigényű, ha a szállítási költség csökkenthető regionális telepítéssel vagy ha lehetőség van a management integrálására.

Számunkra természetesen onnantól kezdve érdekes a dolog, amikor a Hazai integrációs lehetőségek kimerültek vagy nem kedvezőek. A külpiacon felé fordulás már az ország integrációban gondolkodó stratégiáját érinti. A vállalatok számára az olyan technológiai munkamegosztás a legkedvezőbb, amelyik ugyanazon potenciális indukált jövedelem nagyság elérését a legkisebb kockázattal teszi lehetővé. Az integráció a horizontális kooperáció létesítésére alkalmas, hiszen, mint láttuk, a földrajzi közelség, a másik ország figyelembevétele, a közös tevékenységnek az egységes szabályozásra való kiterjesztése a más típusú indukált jövedelemszerzésnek alapvető forrása. A felsorolt tényezők pedig mind az ország termelőegységeinek, így az országnak a kockázatát csökkentik. Ezért tehát a termelékenység-domináns volumenhatás esetén az integrációs stratégia nem merül ki a piacméret növekedés mérlegelésében, hanem az országnak a megfelelő ágazat „legjobb” átlagköltségének elérési lehetőségét és a horizontális integráció optimalizálását, azaz a mikro és makroszintű összefonódás következményeit is figyelembe kell vennie.

A vállalatok közötti kapcsolat természetesen nem merül ki a horizontális integráció lehetőségében, a vertikális integráció is fontos része. Ennek a funkciója azonban nem a specializációk összehangolása és a közös tevékenységből adódó költségcsökkentés elsősorban, hanem a termelési vertikum piaci vagy gyártási lánczemeinek a biztosítása. Miután ez a makrogazdaság számára kevesebb volumenmegtakarítást jelent, ezért az e helyütt való tárgyalásától eltekintenek.

2. A vámszintek hatásainak elemzésével részletesen megvizsgáltuk, hogy miként lehetséges a kereskedelem fejlesztő és terelő hatások különbségének maximalizálása. Adott P_{WH} távolság és P_{CU} által megosztott

nagyság mellett is van azonban további lehetőség arra, hogy a Hazai ország külgazdaságpolitikája jövedelemnövekedést könyvelhessen el. A D_H és S_H egyenesek meredekségének megváltozásával vagyis a keresleti és kínálati rugalmasságok növekedésével a fogyasztói és termelői hatások (a és b terület) növelhetőek úgy, hogy az árszínvonalak nem változnak és anélkül, hogy a transzferált jövedelemveszteség (c terület) megnőne.

Annak figyelembe vétele, hogy az árváltozás hatására a termék iránti kereslet megváltozik, vagyis az árrugalmasság nem nulla, már túlmutat az eredeti vineri elemzésen. Ezt a gondolatot tulajdonképpen már érintettük, hiszen a kereskedelem teremtő és terelő hatások vizsgálatakor pozitív rugalmasságú keresleti görbével számoltunk. Az elemzésből láthattuk, hogy a két hatás nem egymástól elszigetelten jelentkezett, hanem éppen egymással összefüggésben. A jelenségre, amely a kereslet és kínálat rugalmasságából következik MEADE (1956, 29-43.o.) hívta fel a figyelmet.

Az általa kereskedelem-növekedési (trade expansion) hatásnak nevezett jelenség nem más, mint a korábban elemzett ábrán M_P -nek M_W -t meghaladó része. A vineri kereskedelem-teremtés ugyanis a már drágább harmadik országbeli importnak olcsóbbal való helyettesítését jelentette, vagyis M_P -nek M_W nagysággal megegyező részét. Az ezt meghaladó mennyiség már abból adódott, hogy a termelők és a fogyasztók rugalmasan reagáltak a Hazai piacon történt árváltozásra. Ha mindezt kiegészítjük azzal a korábban figyelmen kívül hagyott jelenséggel, hogy a Partner ország kapacitásai végesek és a megnövekedett mennyiséget esetleg már csak növekvő költségek mellett tudja kielégíteni, akkor a harmadik ország termelőivel szemben élvezett előnye relatíve csökkenő, sőt el is tűnhet. Más szóval, a termelés bizonyos méretei mellett még arra is lehetőség van, hogy a megnövekedett fogyasztói igények kielégítése részben a Partner országon kívülről még olcsóbb forrásból történjen meg, ami pótlólagos kereskedelem növekedést jelent.

Másrészt emlékeztetni kell az integráció jövedelem-hatására, arra, hogy a kereskedelem elterelődésével a Hazai ország költségvetése bevételeinek egy részét elveszti. Abban az esetben, ha a gazdaságpolitika ezt a kiesést pótolni akarja és ezt adókkal kívánja elérni, számolni kell azzal, hogy az adó miatti árváltozások és jövedelemváltozások a fogyasztási szerkezetet is megváltoztatják, ami a megdrágult vagy a jövedelemváltozások miatt csökkent keresletű termékek importját is érinti. Ezt a másodlagos negatív fogyasztói hatást nevezte MEADE a kereskedelem-összehúzó hatásának és helyezte szembe a kereskedelem-expanzióval (MEADE, 1955, 43.o.).

MEADE a következtetéseit a jól ismert „háromországos” holland-belgánémet acélipari példán vezette le. Elemzésünk korábban szándékosan nem választotta szét a vineri, illetve a meadi hatásokat, mert nem VINER

tagadásáról, hanem árnyalásáról van szó, így a *külgazdasági stratégiai* alapállás szempontjából nem jelent alapvető különbséget.

Annak a vizsgálatba vonása, hogy az unió létrehozásával a kereslet rugalmassága megváltozik, a kínálat pedig nem végtelen rugalmasságú, a kereskedelem növelő hatáson túl is jelentősége van. Ugyanis, ha mindezt a külvilágra vonatkoztatjuk, akkor azt jelenti, hogy az integráció a világpiac szempontjából meghatározó intézmény, vagyis nem egyszerűen passzív alkalmazkodásról van szó. Ha az integráció kereslete befolyásolni tudja a világpiac értékítéletét jelentő árakat, akkor újabb jövedelmi hatást tudunk regisztrálni.

Rugalmas kereslet esetén az integráció által megváltoztatott árarányok azt kényszerítik ki a világpiacon meghatározó harmadik országoknál, hogy az árak csökkenjenek, illetve a védett közegben hatékonysági előnyre szert tevő integrációs országok extern exportja a világpiacon felértékelődhet. Mindez pedig cserearányjavulásnak számít az integráció szempontjából, ami külgazdasági stratégiai megközelítésben azt jelenti, hogy a kedvezőbb relatív árfekvéssel az integráción kívüli országok jövedelmének egy részét sikerül átszívni, vagyis transzferált jövedelemnyereséget tud a Hazai ország elkönyvelni. Ezt a hatást az ország akkor tudja erősíteni, ha az érintett termék forgalma nagy súlyú az integráció többi országával lebonyolított exportban, illetve az importban. Mindennek lehet olyan mértékű hatása, hogy a kereskedelem terelő hatás veszteségét is semlegesíti.

Míg a rugalmasságok vizsgálatának az integrációs elméletekbe való illesztését, mint láttuk, főként MEADE végezte el, a cserearányok vizsgálatának egyik legvilágosabb elemzése MUNDELL (1964) munkásságát dicséri.

Ami a szabadkereskedelmi övezeteket illeti, a cserearányok változásán keresztül, transzferált jövedelem hatás kevésbé egyértelmű. Amíg a vámunió esetében a kereskedelem harmadik országokkal valószínűleg csökken (hacsak az átlagos vámszínvonal nem csökken), addig a szabadkereskedelmi övezet esetében az extern import nem feltétlenül csökken, sőt az indirekt kereskedelem-terelődés hatására még nőhet is. Következésképpen a cserearányhatás kisebb lesz, viszont a harmadik országoknak is kevesebb kárt okoz.

Valószínű, hogy a Hazai ország a cserearányhatást jobban ki tudja használni az integráció tagjaként, mintha önálló vámpolitikát folytatna (VINER, 1950, 55-56.o.). Az integrációban gondolkozó külgazdaságpolitika mellett szól az is, hogy változatlan körülmények között minél nagyobb az integráció mérete, valószínűleg annál nagyobb az ország által nyerhető transzferált jövedelem. Ez elsősorban olyan termékkörre vonatkozik, ami az integráció résztvevőinek lehető legtöbbje számára jelentkezik importként, ellenkező esetben a Partner ország kénytelen nem optimális külgazdaságpolitikát folytatni, így az integráció széttartó erőit fogja erősí-

teni vagy megszűnik potenciális integrációs partner lenni (ARNDT, 1968, 971-979.o.).

A cserearányhatás kihasználása tehát az első lépésben a vámszinttel függ össze. Ebben az esetben nem hagyható figyelmen kívül az integráció vámszínvonalának alakulása mellett a Partnerek ármódosító eszközrendszerének befolyásolása a vámtárgyalásokhoz kapcsolódik. Az integrációból nyerhető jövedelemelőnyök így megerősödhetnek, miután a vámtárgyalásokon nagyobb erővel jobb feltételeket tud kialakítani a közös fellépés (VINER, 1950, 56.o., MEADE, 1956, 96.o.).

3. Egy ország külgazdaságpolitikájának számolnia kell az integrációból eredő számos olyan hatással, amely a vállalatok számára külső gazdasági hatásként jelentkezik.

Magának a külső gazdasági hatásoknak rendkívül széles az irodalma. A feltárt hatások közül természetesen csak az integrációkkal kapcsolatos vonatkozásokra térünk ki. Tovább szűkíti a kört, hogy csak a dinamikusnak tekintett elemekre utalnánk, miután az integrációelmélet nem önmagában, hanem a növekedéssel összefüggésben tárgyalja a külső gazdasági hatásokat.

A fő kérdés tehát az, hogy az ország gazdaságának növekedése szempontjából a külgazdasági tevékenység számos „mellékhatása” jelent-e további, pozitív, indukált vagy transzferált jövedelemhatást. Mennyire kell számolnia a külgazdasági stratégiának a korábbi mérlegelések „visszhangjainak” és tovagyrúzó hatásainak azon eredőivel, amelyek a kalkulált irányt módosítják? Milyen új tényezőfaktorokat kell nevesíteni és a továbbiakban nem mellékhatásnak tekinteni? Ha a külgazdasági stratégia nem merev, korábban megállapított kategóriákban gondolkodik, hanem képes arra is, hogy magukkal a kategóriákkal lefedjen, netán kialakítson új irányokat, akkor számíthat arra, hogy az integráció által indukált hatások nem fognak meglepetést okozni.

Az egyik legfontosabb ilyen tényező a különböző változások multiplikatív hatásainak figyelembe vétele. Ezek egyrészt a közvetlen piaci kapcsolatokon keresztül, másrészt indirekt módon, a jövedelmek megváltozásán keresztül gyakorolnak befolyást. Egy ágazat növekedése, illetve életgörbéjén megváltozott helyzete nemcsak az adott ágazat termelőit és végső fogyasztóit érinti. Az input és output oldali kapcsolódások mentén ezek a lökések tovaterjednek, változást idézve elő a közvetlenül, majd másodlagosan, harmadlagosan, stb. kapcsolódó ágazatok kiterjedésében és életciklusában. A lökések multiplikatív hatása annál nagyobb,

- minél szorosabb az ágazatok közötti kapcsolat. Ha a volumenváltozásra a szállító és felhasználó ágak rugalmasan reagálnak, illetve a technológiai fordulat közvetlenül konvertálható adaptációs- és idővesztés nélkül.

- minél rövidebb a két ágazat közötti technológiai, illetve felhasználói távolság. Azaz, ha a két ágazat érettsége nem teljesen ellentétes fázisban van, az innováció átvételének hatékonysága nem jár nagy veszteséggel és primer input-output kapcsolatban vannak. Idetartozik az is, hogy az innováció alkalmazásához a kibocsátó és felhasználó ágazat kulturális távolsága sem nagy. Az átvevő szokásai, standardjai, a változás információjának terjedési sebessége mind fontos vonatkozás.
- minél összetettebb az ágazatok kapcsolódása. A multiplikatív hatás annál gyorsabb és erőteljesebb, minél szélesebb körű vertikumban hat a lökést megindító, illetve az elsődleges, másodlagos, stb. lépcsőben kapcsolódó ágazat.

Ha ezen lehetőségek fennállnak, a volumennövekedés, az érettség-változás vagy az innováció a gazdaság széles körében fejti ki hatását, mégpedig a terjedés közbeni legkisebb energiaveszteséggel.

A kapcsolat-gazdaságosságnak van másodlagos, a jövedelemváltozáson keresztüli hatása is. Említettük már, hogy a termelés méreteinek a növelése a költségszerkezet, ezáltal az arányok változását is maga után vonja. Abban az esetben, ha a vizsgált iparág növekedése a volumenhatásnak köszönhető, akkor az ár csökkenése a reáljövedelmek növekedését eredményezi, aminek következtében megváltozik a fogyasztási szerkezet. Az adott ágazatból kiinduló lökés tehát indirekten, a jövedelemhatáson keresztül generált keresletnövekedéssel is elérhet olyan ágazatokat, amelyek vagy nincsenek szoros kapcsolatban az impulzust kibocsátó ágazal vagy a távolságuk túl nagy.

Jól látható, hogy ez a fajta gazdaságossági jövedelemnyereség nem hasonlít a kereskedelem-teremtés előnyeire. Ott azt mondtuk, hogy az indukált előny annál nagyobb, minél inkább termékszerkezetében kompetitív gazdaságokat találunk az integrációs stratégiához partnerül. A multiplikatív hatás viszont éppen a gazdaságok komplementaritásából adódik, főleg, ha az egyes országok ágazati kapcsolatainak importkoefficiensei nagyok. Ugyanis külgazdasági stratégiai szempontból az az érdekes, hogy a potenciális Partner országok indukált nyereségei nálunk is hozhatnak-e hasonló hatást, a Hazai országban regisztrált szerkezeti és volumenhatások a többi országban milyen hatásokat váltanak ki és ezek számunkra kedvező változások-e.

Egy iparág fejlődése tehát nem önmagában lendíti előre az ország növekedését, hanem a vonatkozó ágazatokkal kapcsolatosan. Ezek együttesen olyan „csigasort” alkotnak, amely képes a gazdaság növekedésének kulcsát adni, mégpedig sokkal kisebb energiaráfordítással. Miután a kapcsolt iparágak a kereslet és a kínálat oldaláról is egymásra vannak utalva, ezért a potenciális külső gazdaságosságból származó előnyök maximalizálása a kölcsönösen függő ágazatok szimultán növekedését kívánják. Az

integrációt fontolgató külgazdasági stratégia számára ez egy igen komoly érv.

Az iparágak együttes fejlődéséhez, fejlesztéséhez a regionális integráció potenciális lehetőség. Egyrészt a piacméret növekedésével a volumengazdaságosságot kihasználó növekedési pontok jelölhetőek ki. Másrészt az innovációs multiplikatív hatásnak kedvező hasonló keresleti kultúra, standardok, olcsón elérhető információ a közeli országokkal kialakított kölcsönösen előnyös kapcsolatok révén lehet a legkedvezőbb. Harmadrészt ez újabb magyarázatot ad arra, hogy a kereskedelmi akadályok regionális lebontása miért fontos stratégiai lépés.

A koncentrált növekedés a kereslet oldaláról könnyen szűk keresztmetszetbe ütközik. Miután a kölcsönösen függő ágazatok növekedéséhez szükséges keresett mennyiség nem feltétlenül biztosítható egy országon belül, illetve az aszimmetrikus termelési szerkezettel a Hazai kereslet nincs összhangban, ez a feszültség a kereskedelmen keresztül enyhíthető. A külkereskedelem úgy viselkedik, mint egy bűvárreduktor: mindig a környezetének megfelelő nyomással adagolja a „sűrített levegőt”. Más szóval a növekedéshez szükséges túlnyomásos és vákuumos piacokat kiegyenlíti, így a termelés és fogyasztás helyének természetes akadályait elsimítja.

Az integráció mellett szól a piacméret növekedésének még egy másodlagos hatása. Amíg a kapcsolat-gazdaságosság a horizontális elkülönült kapcsolatoknak volt a következménye, addig a vertikális szakosodásból a specializációs gazdaságosság következik. Ez annyit jelent, hogy eddig a horizontális tovaryűrűző hatást kísértük figyelemmel, anélkül, hogy az iparágon belüli szerkezetváltozást regisztráltuk volna. Márpedig az iparág kibocsátásának növekedésével lehetőség van arra, hogy a korábban egy termelőegységen belül folytatott tevékenységek egy része (alkatrészek gyártása, garanciális szerviz, kiegészítő termékek, kapcsolt szolgáltatások, stb.) leváljon és önálló „ágazattá” váljon (STIGLER, 1951, 185-193.o.). Vagyis a külső gazdaságossági hatás megváltoztatja az ágazat belső szerkezetét is, differenciálja a tevékenységeket, a különböző hozadékuakat leválasztja egymásról és vertikális integrációban egységesíti újra őket. Minél szélesebb a piac, annál nagyobb lehetőség van a specializációból adódó előnyök kihasználására.

Ezek a külgazdasági előnyök részben a volumennövekedéssel kapcsolódtak össze, részben az új technológia alkalmazásának lehetőségével. A technológiai hatással kapcsolatban meg kell azonban különböztetnünk a beruházásokban vagy szellemi termékek adásvételében megtestesülő technológiából származó jövedelemnyereséget attól az szituációtól, amikor az innováció a vállalatok közötti nem piaci kölcsönhatás útján terjed.

A technológia-transzfer esetén az érintett vállalat, illetve ország piaci kategóriákban mérlegeli a várható előnyöket, hátrányokat. Azt, hogy az

új és a helyettesített technológia különbségének mekkora az impulzust-indító ereje, mekkora erővel és milyen hosszan fogja a jövedelem-indukciót szolgálni. Azt, hogy a másodlagos hatások milyen messzire terjednek és mennyire oltják ki egymást. Azt, hogy az új és feláldozott technológia világpiaci árfekvése milyen, lehet-e az indukálttal összekapcsolt transzferált jövedelemnyereséget elérni.

A második esetben a technológia terjedése szorosan összekapcsolódik a szervezeti vagy a munkaerő-képzettségbeli fejlődés hatásával. Ez a szituáció abban különbözik a korábban vizsgált multiplikatív hatástól, hogy itt az innovációnak a vállalatok közötti, nem feltétlenül piaci kapcsolatok útján történő terjedéséről van szó. A gyakorlatot, képzettséget szerző dolgozói és menedzser állomány vagy elterjedt technológia alkalmazása önmagában csak egyszeri, statikus hatású. Csakhogy itt nem egyszerűen adott képességek mások általi kihasználásáról, mint külső gazdasági hatásról van szó, mert az alkalmazott új képesség annak használata közben továbbfejlődik. Az integrációs irodalom szerint azonban a képzettségi elem nem olyan fontos, miután az integrációt létrehozó országoknál kedvező volt, ha a fejlettségi színvonal nem túlságosan széles. A jövedelem-növekményt a technológiai alap kutatásoknak kedvező nagy piactól, a meglévő ismeretek akadálymentes szétterjedésétől, a versenyző vállalatok közelségétől és a piac serkentette nagyobb vállalati méretektől várják (BALASSA, 1961, 146, 159.o.).

Tehát az utóbbi esetben is az integrációnak, elsősorban mint nagyobb piacnak a másodlagos hatásai jelennek meg. Ebből a szempontból nincs eltérés a korábbi külgazdasági stratégiai megfontolásoktól. A technológiai transzfer esete azonban nem ilyen egyértelmű. A cost-benefit elemzésből ugyanis az olvasható ki, hogy az indukált jövedelem az új és a lecserélt technológiának az újdonságfok-különbségétől, a multiplikatív képesség-különbségétől és az árfekvés-különbségétől függ. Ebben az esetben az újdonságfok-különbség megfontolás közvetlenül nem kapcsolódik az integrációhoz, hiszen egy ország modernizációs forrás keresése ennél sokkal szélesebbre tekint. A mérlegeléskor potenciálisan a világ teljes technológiai képesség-vertikuma figyelembe kerül.

Másfelől azonban, az integráció maga, mint láttuk, lehetőséget tartogat a húzóágazat-pólus kifejlesztésére, azaz a modernizációs forrás „kapun belül hozására”. Így a technológiának nem egyszerűen passzív transzfere, hanem aktív kialakítási lehetősége valósulhat meg.

Hasonlóan, az integrációból származó haszon növekedéséhez hozzájárulhat a technológia adaptációs lehetőségének megfontolása. Az új technológia alkalmazása nyilvánvalóan akkor eredményes, ha az adaptált technológia újdonságfoka annyira meghaladja a korábbiét, hogy a változás a teljes összekapcsolódó iparág-vertikum esetében elérjen egy ingerküszöböt, amire a növekedés beindul. Az alkalmazásnak azonban van egy

maximumhatára is, amikor szintén elképzelhető az illeszkedészavar: a modern technológia a hazai infrastrukturális, műszaki színvonalhoz csak alacsony határfokkal vagy egyáltalán nem tud kapcsolódni. Más szóval az adott szinten az innovációból csak töredéknyit „lehet kihozni”. Ebben az esetben is látszik, hogy a húzóágazat kijelöléséhez is szükség van a kapcsolódó iparágak egyenletes, szimultán fejlődéséhez. Ez pedig, már láttuk, hogy az integrációk létrehozásának egy erős indoka.

Az eredő hatások mérlegelése

Az előzőekben felvázoltuk azokat a hatásokat, amelyek a külgazdasági kapcsolódás egy speciális fajtájából, az integrációból következnek. Az integráción keresztüli külgazdasági hozzájárulás a nemzeti jövedelmekképzéshez azonban mereven nem választható szét különböző hatásokra. Ezek a hatások inkább típusok, amelyek egyszerre és egymással összefonódva jelentkeznek. A külgazdasági stratégia nem elégedhet meg az egyes hatások regisztrálásával vagy azok mechanikus egymás mellé tételével. Az impulzusok egymást erősítő vagy kioltó jellegével is számolni kell, a hatásokat súlyuknak megfelelően kell számba venni. Más szóval vektoroknak kell tekinteni őket, amelyek eredője - komplex szemlélet esetén - reálisan mutatja meg, hogy az integrációtól várt hasznok mennyisége és jellege hogy alakul.

Az egyes hatások összefonódására már a korábbi elemzés kapcsán felhívtuk a figyelmet. Ilyen volt a kereskedelem-növekedés jelensége, amely a volumenhatás és a kereskedelem-teremtés egymást erősítő hatásából következett, de számos más példán bemutathatjuk, hogy mennyire összetett szemléletmódról van szó.

Leginkább figyelemre méltó talán a méretgazdaságosság és a specializáció ellentmondásos viszonya. A komparatív előnyök szerinti specializációból származó előnyt megsokszorozhatja, ha az erőforrások átcsoportosításával az integráció adta nagyobb piacméretből következően még volumenhasznót is fel lehet mutatni.

Lehetséges, hogy a méretgazdaságosságból származó előnyök átrendezik a specializációt. Az a jelenség, hogy az egyes termelési ágaknak eltérő a volumenérzékeny költségtartalma, meghatározó lehet. A méretek növeléséből következő eltérő hatékonyságnövekmény ebben az esetben megváltoztatja a kiiktatandó fázisokat, illetve amelyekbe a felszabaduló erőforrásokat átcsoportosítanánk.

A méretgazdaságosság vezethet „perverz szakosodásra” is (GRUBEL, 1967, 374-388.o.). Tegyük fel, hogy az integráció előtt mindkét országban termelik a terméket. A Hazai ország a kevésbé hatékony, viszont a fogyasztók által keresett mennyiség lényegesen nagyobb, mint a Partner országban. Ennek következtében az integrációt megelőzően már a na-

gyobb kereslet lehetővé teszi a Hazai ország számára méretgazdaságosság kihasználását, egységköltségének csökkenését, akár a Partner ország költség szintje alá. Az integráció létrehozásakor a Partner ország fogyasztói az olcsóbb Hazai terméket fogják preferálni és fogyasztani, ezzel tovább csökkentve az egységköltséget a Hazai országban, és növelve a Partner országban. Végül olyan egyensúlyi állapot alakulhat ki, hogy a Hazai ország szakosodik a vizsgált termékre, kielégítve az integráció teljes piacának igényét magasabb egységköltséggel, mint amit a szakosodás esetén a Partner ország elért volna.

Ha a vállalat nagyságának mérőszámául a kibocsátás nagyságát tekintjük, akkor méretgazdaságosság és a specializáció ellentétesen befolyásolják a termelési egység méretét. A volumenhatás a vállalat méretének növelése irányába hat, hiszen így érhető el kedvezőbb egységköltség szerkezet, illetve új technológiák alkalmazása. A széles termékkálával rendelkező növekvő vállalatnak viszont a hatékonysága csökken, amire a válasz a profiltisztítás, a vertikális és horizontális specializáció és integráció, amivel az egységköltség újra csökkenthető. Vagyis a méretgazdaságosság önmagában nem jelenti, hogy az óriási méretű egységek szükség szerűen hatékonyabbak is lennének, ha a kisebbek szűkebb termékkálára szakosodnak (BALASSA, 1961, 127.o.).

A volumenhatás szorosan összekapcsolódhat a külső gazdasági hatásokkal. A méretgazdaságosságnak az az eleme, amely lehetővé teszi új technológiák alkalmazását, már felveti a technológia-transzfer problémáit is. A volumenhatás potenciálisan lehetővé teszi a modernizációt, de az ebben való stratégiai gondolkodás már a technológia export-import megfontolásai szerint történik.

A cserearányokon keresztüli transzferált jövedelmet felerősítheti vagy fillérekre válthatja a szerkezeti hatás. Ha a ricardoi specializáció azoknak a tevékenységeknek a kiiktatását teszi lehetővé, amelyek árfekvése a külpiacon kedvezőtlen vagy csökkenő, akkor felerősödik a transzferhatás, ellenkező esetben gyengül. Ekkor a világpiac a termelésszerkezet átalakítást és a szakosodás súlyainak megváltoztatását jutalmazza, illetve bünteti.

Az integráció általi termelésszerkezet változást bonyolultabbá teszik az ágazati összefonódások. Egyes tevékenységek kiemelésének, illetve mások megszüntetésének tovaryűrűző hatásai is vannak, minél szorosabbak és szerteágzóbban az összefonódások, annál erősebb. Vagyis a külgazdasági stratégia nem állhat meg a nemzetgazdasági átlagnál kedvezőbb és kedvezőtlenebb tevékenységek erőforrásainak átrendezésénél, mert a multiplikátor hatások azonnal módosítják az erőforrás-szerkezetet. Azaz az integrációs impulzus által bekövetkező szerkezeti változások elindítanak egy optimalizáló specializáció-keresést a gazdaságpolitikában, de ezt egy iterációs folyamatként kell elképzelni és végrehajtani.

A specializáció és méretgazdaságosság összekapcsolódása elvezet az integrációkkal kapcsolatos igen fontos kérdéskör felé. Ha az eddigi elemzésünket újra szemügyre vesszük, akkor a megállapítások egy komoly kiegészítésre szorulnak. Az ábrákon az integrációból származó előnyök ugyanis még jobban növelhetőek lennének, ha az ország a teljes nyitó stratégiát választaná. Az integráció mellett, az egyéni vámpolitika folytatásával szemben felhozott érvek pontosan megegyeznek a szabadkereskedelemnek a vámunióval szembeni előnyeivel. A vámunió előnyei abból adódtak az eredeti elmélet szerint, hogy a kereskedelem-teremtés elmozdulást jelent a szabadkereskedelem felé. Vagyis nincs gazdasági magyarázata az integrációnak, ha a teljes körű vámlebontás lehetősége fennáll. Ennek a problémának a körüljárása első ízben a hatvanas évek közepén történt meg, JOHNSON (1965), COOPER és MASSELL (1965) munkáival.

A dolog súlyosságára utal, hogy a probléma felismerése „...a közgazdászt a nemzetközi gazdaságpolitika jelenlegi alakulásának fő irányával szembeállítja, amit kénytelen irracionálisnak, nem gazdaságinak tartani....Ugyanakkor a közgazdász elmélet nélkül marad, hogy megmagyarázzon számos fontos és létező jelenséget...” (JOHNSON, 1965, 257.o.)

Ebből az is következik, hogy a nyitó stratégia nem azonos az integrációval, viszont a nyitott külgazdasági kapcsolatoknak lehetnek sűrűsödési pontjai, amelyek viszont potenciálisan kedvezőek integráció létrehozására.

A szerzők szerinti megoldás abban keresendő, hogy a jóléti hatásokat kell kiterjeszteni. Vagyis, ha elérhető az, hogy *mindkét* ország nagyobb jövedelemtöbbletre tegyen szert, mintha önálló vámpolitikát folytatna, akkor gazdasági alapot lehetne találni az integrációnak. JOHNSON, COOPER és MASSELL a „közjavak”-ban találta meg a megoldást, amely olyan termékköröknek az átfogó neve, amelyek fogyasztásnövekedéséhez szükséges kereskedelmi forgalom alacsonyabb lenne, ha nem védekeznének. Ez a fajta „közösségi fogyasztás” az állam által nyújtott, és a feláldozott alacsonyabb szintű magánfogyasztásból finanszírozott. Mindebből az következik, hogy az integráció gazdasági alapját egyes ágazatok közös védelme jelenti. Ha azok a védett termékek, amelyek megfelelő szintű termelése a legkisebb költséggel jár összehasonlítva a feláldozott, hatékonyságcsökkenésből adódó nemzeti jövedelemveszteséggel, akkor a közös külső vám hatékony (ROBSON, 1987, 50.o.). Ez a költségcsökkenés pedig a védett termékekre való szakosodásnak a méretgazdaságossággal való összekapcsolódásából adódik. Ebben az esetben tehát a kereskedelem-teremtés szükséges, de nem elégséges feltétele az integráció létrehozásának. Hasonlóképpen az is feltétele, hogy a „közjavak” biztosításának a vámunió legyen a leghatékonyabb eszköze, vagyis az egyes országok önálló szubvenciós politikát nem folytatnak (ROBSON, 1987, 53.o.).

Az eddigi egyszerű és komplex elemzésből az (európai) integrációnak, mint sajátos viselkedési modellnek a képe rajzolódik ki. A résztvevő országokat érintő hatások nagy része indukált jellegű volt, a transzferhatások kisebb súllyal szerepeltek. Mindez azonban csak „befelé” igaz. Az integráción kívüli világ felé a transzferhatások domináltak. Vagyis az integráció tagjai az egymástól érkező impulzusokra belgazdaságuk alkalmazkodásával, illetve szerkezeti, szervezeti kezdeményezésekkel reagálnak, ami azt jelenti, hogy felkészülten várják az egyes impulzusokat és hatékonyan le is tudják azokat reagálni. A külső ingerekre azonban érzékenyek, sokkal jellemzőbb az ezekre adott „tűzoltó stratégia” mint a szerkezeti válaszadás. Ha nem akar a régió a külvilággal szemben sebezhető válni, akkor ezt csak némi elzárkózással képes kivédeni. Más szavakkal, az integráció a belső viharokat semlegesíteni tudja, de a külvilággal szemben védekezőként lép fel.

INTEGRÁCIÓELMÉLET ÉS A KÉTPÓLUSÚ VILÁG

A kétpólusú világról, mint az integrációk kezdeti formálódásának fő ke-reteiről, illetve ennek egyes vonatkozásairól szolt az első fejezet. A bipolá-ris világ megnyilvánulási területeit azonban a kereskedelempolitikáról ki kell terjeszteni a közgazdasági gondolkodásban uralkodóvá váló keynesianizmus és főként az intézményi kereteket jelentő jóléti államok, illetve az ún. vegyes gazdasági rendszerek felé. Legfontosabb feladatunk az, hogy megvilágítsuk az 50-es, 60-as évek integrációinak és az említett új intézményi kereteknek a kapcsolatát, amelynek csomópontjai a fo-gyasztás, az egyensúly, a növekedés kérdései (GERVAI, 1995, TRAUTMANN, 1996), valamint a nemzetközi viszonyok összefüggései.

A regionális integrációknak a jóléti állami keretbe illesztését különösen indokolja, hogy az „az imperializmus expanzív, terjeszkedő gazdaságpoli-tikájának politikai kudarca után az *európai* fejlődés egyetlen járható út-jává válik.” (KÖRÖSÉNYI, 1989, 46.o.)

Fogyasztás és termelés

Az integrációelmélet a vámuniók hatásai közül a fogyasztói és termelői hatásra helyezi a legnagyobb hangsúlyt. Ez a két hatás húzódik meg a kereskedelem-teremtés mögött, amelynek fajlagos mértéke alapvetően befolyásolja az integráció létrehozásának kedvező vagy kedvezőtlen lehe-tőségét. A kérdéskör megértését a *a)* fogyasztói és termelői hatás elkülö-nítésében, *b)* fogyasztói többletként, illetve *c)* fogyasztói biztonságként való felfogásában, valamint *d)* a fogyasztás tervezésének és *e)* minőségi elemeinek tisztázásában látom.

a) A liberális integrációelméletben a termelői és fogyasztói hatás egy-mástól elkülönülten jelenik meg. Magán a keresleti-kínálati viszonyokat bemutató ábrán is, amelyen az integrációk különböző hatásait bemutat-tuk, úgy mutatkozik meg a termelés és fogyasztás, mint két olyan kategó-ria, amelyek egymástól elszigetelve léteznek és csak a piacon találkoznak.

A marxi hagyománynak az egyik legértékesebb elme, hogy a termelés és fogyasztás (illetve az újratermelési folyamat többi „része”) nem egyes elemei, hanem különböző mozzanatai magának az újratermelésnek (MEM, 46/1, 16-26.o.), ezért azok szétválasztása a jelenség vulgarizálásá-hoz vezet. Ez politikai gazdaságtani megközelítésben azt jelenti, hogy a fejlődéshez a társadalom tagjainak mind termelői mind fogyasztói mivoltukban fel kell emelkedniük

A termelés és fogyasztás elméleti szétválasztásának (mikroökonómia) biztonságpolitikai oka is van. A 19. század közepén a kapitalizmus el-
lentmondásaiból következő folyamatok világossá tették az államok szá-
mára, hogy a társadalmi konfliktusok elkerülése, így a globális rend meg-
őrzése érdekében az alsóbb osztályok követeléseit is meg kell valósítani.
Ez nem csupán a szociálpolitikai lépéseket vagy az általános választójog
kiterjesztését jelentette, hanem közgazdaságtanelméleti fordulatot is, a
mikroökonómia születését.

A mikroökonómia azzal, hogy a fogyasztást helyezte a középpontba és a
fogyasztót nevezte ki a piac királyának, a termelő uralmát megjelenítő
monopóliummal fordult szembe, és a legfőbb fogyasztói réteget helyezte a
gazdálkodás középpontjába. Ez persze nem jelentette azt, hogy a termelési
eszközök tulajdona, illetve a termelési folyamat ellenőrzése, azaz ösz-
szességében a gyár a feltörekvő rétegek kezébe került volna.

A kétpólusú világban a legfőbb társadalmi ellentéteket is fel kellett ol-
dani, hiszen ez mind az állandó konfliktusokat, mind a másik pólussal
való szimpátiából adódó háborús veszélyt magában hordozta. Az ellentét
feloldása azonban megint csak nem volt lehetséges a termelés szférájá-
ban. A termelési eszközök monopóliumával rendelkező rétegek felszámolá-
sának elképzelése a nyugati tömbhöz való tartozás lényegét tagadta
volna. A munkáslét felszámolásával szintén a másik pólus elméletének
igazságát, ezzel győzelmét deklarálták volna.

Ebből következik, hogy az ellentét feloldása csak a fogyasztásban volt
lehetséges: azzal, hogy az alsóbb rétegek is ugyanazt fogyaszthatták, mint
a felsők, jobb ruhájuk, autójuk, háztartási gépeik lehettek, a kettőjük *lát-
szólagos* különbsége eltűnt.

A fogyasztói társadalom kiépítése ezért a kétpólusú világ biztonságát,
illetve az ebben való fennmaradást is szolgálta. Ugyanígy, a jóléti állam
lényege nem egyszerűen a szociális biztonság - ennek kiterjesztése meg-
történt persze, de ez a századforduló vívmánya -, hanem a középosztályo-
sítás. A keynesi keresletösztönző gazdaságpolitika a második világháború
után ezt a politikai gazdaságtani elemet fejezi ki. A nyugati integrációel-
mélet szintén a welfare economics kategóriáira és gondolkörére épül
(PALÁNKAI, 1981, 47.o.).

*„A legtöbb áru olyan szükségletet elégít ki, amelyet az egyén-
ben nem valamilyen nélkülözés okozta konkrét kényelmetlenség
tudatosít, hanem a birtoklásával járó lélektani hatás: egyéni
siker érzetét kelti, egyenrangúságot biztosít a szomszédal, elte-
reli figyelmét a gondolkodásról, szexuális vágyait szolgálja,
társadalmi megbecsülést ígér, az egészség, jó közérzet vagy sza-
bályos emésztés szubjektív jólétét fokozza, hozzájárul a szokvá-
nyos szépségideál eléréséhez vagy más módon szolgálja a lelki
kielégülést.” - írja GALBRAITH (1967/1970, 240.o.)*

ERHARD is gazdaságpolitikájának középpontjába egy olyan gazdasági szerkezet kialakítását állította, amely mind szélesebb rétegeket vezethet a jóléthez és amelynek egyik fő célja az volt, hogy „fogyasztási funkcióit mindenki betölthesse.” (MANN, 1986, 55.o.)

b) A különböző vámuniós hatások vizsgálata végül is egy irányba vezetett: a fogyasztók terhei csökkentek. Az egyes, betűvel jelölt kis területek a terhek enyhülése mellett más megközelítést is lehetővé tesznek, fogyasztói többletként is megfogalmazhatóak.

Ebben az esetben, a kis háromszögek által bezárt területek azt jelentik, hogy az integráció létrehozásával bekövetkezett árcsökkenés miatt mindazok a fogyasztók, akik hajlandóak lettek volna P_{CU} árnál többet fizetni, most közvetett megtakarítást élvezhetnek. Más szóval a vizsgált termék összhaszna és piaci értéke közötti többletet megkapják minden ellenszolgáltatás nélkül.

Azonban azok az értékes javak, amelyekhez a fogyasztók „ingyen” hozzájuthatnak nem egyszerűen a fogyasztott termék mennyiségére vonatkoznak. Pontosabban helyes lehet a termék mennyiségére való vonatkoztatás, ha a terméket a valódi marxi értelemben használjuk. Azaz nem csupán a szükségletkielégítő tulajdonságát értjük rajta, hanem mindazokat a termelési viszonyokat is, amelyek között a terméket létrehozták (MARX, 1867/1967, 75.o.).

Nem véletlen, hogy SAMUELSON is úgy fogalmaz: „ A fogyasztói többlet fogalma arra a roppant nagy kiváltságra is rámutat, amelyet a modern, hatékony társadalmak polgárai élveznek... Ez a gondolat alázattal kell hogy eltöltsön bennünket...Teljesen nyilvánvaló, hogy mindannyian egy olyan gazdasági világ előnyeit aratjuk le, amelyet nem mi teremtettünk. (SAMUELSON-NORDHAUS, 1987, 603.o.)

A kétpólusú világ fogyasztói társadalmi is felhasználják a múltjuktól örökölt anyagi és szellemi erőforrásokat és meghatározott termelési viszony jellemzi az újratermelési folyamataikat. Vagyis a fogyasztói többlet úgy is felfogható, mint a jóléti államnak megfelelő szükséglet-kielégítés biztonsága, illetve az ennek megfelelő társadalmi és intézményrendszere.

Ebből a szempontból a fogyasztásra és a fogyasztói többletre azért kerül hangsúly az integrációelméletben, mert az örökölt termelési és fogyasztási hagyomány, illetve az annak megfelelő intézményrendszer fenntartása és továbbfejlesztése az erőszakos átalakulás elvetését tudatosítja a társadalomban és ezáltal a kétpólusú világ fennmaradásához szükséges status quo biztosítja. A fogyasztói többlet politikai gazdaságtani értelmezése tehát az integrációnak, mint biztonságpolitikai elemnek a felfogásához vezet.

c) Ahogy közgazdaságtanilag a hangsúly Nyugaton a fogyasztásra került, úgy az a stabilitás megvalósításának egyik mechanizmusává is vált. „Fogyasztói biztonságpolitikán” a piaci mechanizmus működésén, pontosabban az abban domináns fogyasztáson keresztül megvalósuló globalizmust értem. Az integrációelméletből kiderül, hogy a regionális szabadkereskedelem nemcsak annyival járul hozzá a biztonságpolitikához, hogy az országon belül kísérli meg az intézmények rendjének fenntartását, hanem azzal is, hogy ezt az eszmét kiterjeszti. A status quo fennmaradása megköveteli, hogy a „fogyasztói biztonságpolitika” minél szélesebb területet fogjon át és egységes legyen. Éppen a szélesebb területnek a biztosítéka az integráció, illetve az egységességnek az, hogy az egyes, külgazdasági stratégiaileg megfogalmazott feltételek (méret, távolság), mint fogyasztási kultúrák jelennek meg:

A jövedelemszaldó növelésének egyik feltételeként azt fogalmaztuk meg, hogy az integráció lehetőség szerint minél nagyobb méretű legyen és minél több országot foglaljon magába. A nagyság értelmezése persze nem egyszerű feladat és számos megközelítés lehetséges. A földrajzi kiterjedés vagy a népességszám alapvető mutatói egy országnak vagy egy térségnek, mint ahogy a termelés nagysága is. BALASSA az utóbbit tartja meghatározónak és korrektnek (BALASSA, 1961, 36.o.), valószínűleg azért, mert ez a megközelítés vezet tovább a fogyasztás felé. Így az integráció nagysága felfogható a homogén fogyasztói szokások kérdéseként is. A méret növelése ekkor kedvező, arra a célra vonatkozik, hogy az egyes országok fogyasztási kultúrái minél közelebb álljanak egymáshoz.

BALASSA megkülönbözteti a vertikális és horizontális homogenitást, ami azt jelenti, hogy az egyes országok különböző osztályai között vagy ugyanazon osztályokon belüli fogyasztási hasonlóság nem ugyanaz. Felhívja a figyelmet, hogy azonos társadalmi csoportok belső fogyasztási kultúráját az integráció homogénebbé tudja tenni, még akkor is, ha az egyes osztályok fogyasztási szokásai még távol vannak egymástól (BALASSA, 1961, 37.o.).

Az integrációban ez pedig közvetlenül vezet a standardizálás felé. Miután az egymáshoz közelebb fekvő országoknak több információjuk van egymás fogyasztási szokásairól és a termékekhez kapcsolódó szolgáltatások is könnyebben elérhetők, a paraméterek egységesítése közvetlenül szolgálja a kétpólusú világ biztonságát. Más szavakkal: a fogyasztás eszméjének kiterjesztéséhez, így az egyes országok „szinkronjához” az szükséges, hogy a fogyasztók hasonlóan gondolkodjanak. A standardizálással elérhető, hogy a gazdasági fogalmak ugyanazt jelentsék mindazok számára, akik soha életükben nem találkoztak.

BALASSA a nagyság értelmezésében csak ellenzi az egyes megközelítéseket és a homogén fogyasztói szokások felé mozdul el, anélkül, hogy megmutatná az egyes értelmezések eltérő köz-

gazdasági tartalmát. Ugyanígy, bemutatja a vitát, hogy a nagyobb (VINER, MEADE, TINBERGEN) vagy kisebb (DUNCAN, HAWTREY, RÖPKE) unióméret az előnyösebb, de mindenféle magyarázat nélkül egyszerűen az első csoport mellé áll (BALASSA, 1961, 35-39.o.). Valószínű, hogy nem egyszerűen közgazdasági felületességről van szó, hanem arról a korábban már leírt jelenségről, hogy a hidegháború viszonyai között nem volt lehetőség a valós politikai gazdaságtani tartalom felfedezésére.

Az unió méretével szorosan összefüggött a távolság kérdése, elsősorban a szállítási költség szempontjából. Külgazdaság stratégiaileg az volt a kedvező, minél közelebb vannak egymáshoz a résztvevő országok. A közelség azonban a földrajzi közelségen túl több elemet takar: a fogyasztók rövidebb elérhetési idejét, a határok által szétszakított kereskedelmi folyamatok helyreállítását, az országok gazdaságának közös történelmi vonásait, illetve a termelő és fogyasztó közötti elosztási csatorna rövidítését (BALASSA, 1961, 39-44.o.).

Ez utóbbi azonban nem jelent mást megint, mint hasonló fogyasztási kultúrát. A szokások, ízlések hasonlósága ugyanis lehetővé teszi számos közvetítő kereskedő kikapcsolását, a szerviz és kommunikációs költségek csökkentését. Mindezek miatt az integrációelmélet a földrajzi távolság helyett a gazdasági távolság fogalmát használja (HUSZÁR, 1987, 238.o., BALASSA, 1961, 41.o.) A gazdasági távolság azonban ugyanazt tartalmazza, mint amit az eddigi politikai gazdaságtani fejtegetéseinkben hangsúlyoztunk: a közös történelmi vonások a hagyományt, a kommunikáció és szállítás pedig az infrastruktúrát. A távolság csökkentése így nem más, mint az egyes országok hagyományának integrálása és az infrastruktúra fejlesztése. Ezek az elemek pedig a fogyasztási kultúra kiterjesztésének alapvető feltételei.

d) A fogyasztás középpontba helyezése tehát döntő jelentőségű az integrációelméletben is. Ennek ellenére, mint említettük, nem spontán, a szuverén fogyasztói magatartásból kiinduló folyamatokról van szó, hiszen ennek feltételezésével a gazdaságtörténeti események irányáról mondanánk le. Magának a fogyasztásnak az alakulása az állam tudatos tervezésének folyamata, még akkor is, ha ez nem közvetlenül jelenik meg.

A francia gazdaság klasszikus példája az állami tervezés nem tervutasításos formájának. Közismert, hogy a francia gazdaságpolitika a vizsgált korszakban is ötéves tervekben gondolkodott, a tervezéshez az ágazati kapcsolatok mérlegét is felhasználta. Ez a tervezés azonban nem kötelező mutatók teljesítésének kötelezésére vonatkozott, hanem különböző programokban öltött testet, amelyek kidolgozásába és végrehajtásába a vállalati szektor is bekapcsolódott. „Jelentkezni” lehetett az

egyres programok megvalósítására, amit az állam szubvenciók, hitelbiztosítások, garanciavállalások révén irányított.

Hasonlóképpen a korszak első szakaszában államosításokra is sor került, főként az energia, biztosítás, bankszektor ágazataiban. A lényeges azonban az, hogy ezeket a vállalatokat nem elvették, hanem megvették, így mobilizálták a tőke egy jelentős részét, amit pedig a programokkal a feldolgozóiparba csábítottak (WEE, 1984/1986, 264-265.o., KOZMA, 1960, 70-75.o.)

A tervezés az integrációkban is fellelhető. GILLINGHAM azt írja le, hogy MONNET eredeti elképzelése a Montánunióról a New Dealhez áll nagyon közel, miután JOHN MCCLOY, az amerikai külpolitika egyik irányítója azt „Európa Tennessee-Völgy Hatóság”-ának nevezte (GILLINGHAM, 1991, 228.o.). Az utalás ROOSEVELT tervgazdasági elgondolásaira vonatkozik, amelyek a Tennessee-folyam völgyének a rendezését jelentették, mégpedig a villamosítás céljából. „ROOSEVELT szerint a villamosítás mélyebb gazdasági és társadalmi változásokat idéz elő, mint annak idején a gőzgép feltalálása, mert míg a gőzgép az ipari gócpontok és ezzel egészségtelen életviszonyok kialakulására vezetett, a villamos energia, országos távvezetékhalózat kiépítése által bárhol rendelkezésre állva, a széttelepülést, az embereknek a természethez való visszatérését teszi lehetővé. A villamosítás tehát az ipari decentralizáció, az ipari és mezőgazdasági foglalkozások fizikai és szellemi összekapcsolódásának fontos eszköze. A villamosítás végül a termék állami szabályozásának és bizonyos mértékben a tervgazdálkodásnak már régebben bevált területe.” (THEISS, 1938, 12-13.o.)

Az irányítás szerepe, illetve az irányítás egységességének igénye megjelenik a közgazdaságtanban is. A kor makroökonómiai összefüggéseinek alapjául szolgáló keynesi gondolkodásban is kiemelkedő szerepe van a fogyasztásnak, ami a jövedelem függvénye. A jóléti államok újraelosztó rendszerében különösen szembeűnő azonban, hogy a jövedelem alakulása tudatos állami döntés következménye. Arra szolgál, hogy az egyes társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított helyzetét befolyásolja, jövedelmi viszonyaikon keresztül pedig a fogyasztási, ezzel a termelési szerkezetet módosítsa, illetőleg konzerválja.

„Az állami keresletszabályozás nem korlátozódott a konjunktúra szabályozásra, hanem strukturális hatása is volt. Ez a jóléti politika egyrészt azt jelentette, hogy az állam ösztönözte és a megfelelő infrastruktúra kiépítése révén támogatta a tartós fogyasztási cikkek iránti keresletet, másrészt pedig keresletet teremtett a kollektív közjavak iránt, amit adekvát szolgáltatások megszervezésével épített be a gazdaságba.” (WEE, 1984-1986, 212.o.)

Az integráció méretének, illetve a távolság vonatkozásában tárgyalt homogén fogyasztási kultúrának is van ilyen szerepe. A standardizálás nem egyszerűen költségcsökkentési tétel, hanem egyben az irányítás egységesítésének feltétele is. A világgazdasági rend stabilitásához nem elegendő, hogy az egyes országokon belül kézben legyenek tartva a folyamatok. Ennek egy szintje a regionális koordináció, amelynek keretében lehetőség van a fogyasztási kultúrák érintkezésére és egymás befolyásolására.

A távolság vizsgálata során szóba került, hogy a termeléshez kapcsolódó szolgáltatások költsége is nagy mértékben nő a távolság növekedésével, ezért az integráció létrehozása ebből a szempontból is kedvező. Ez valóban igaz, főként, ha hozzátesszük, hogy a garanciális szerviz felfogható felügyeletként is. Ezeknek a szolgáltatásoknak a közelre hozásával éppen az válik lehetővé, hogy fenntartsuk és ellenőrizzük a stabilitást biztosító fogyasztási és termelési kultúrát akkor is, ha az országok között csak kereskedelmi kapcsolat van.

Ugyanígy nem véletlenül került hangsúly az infrastruktúra fejlesztésére. Ennek is a mikroökonómiai összefüggésein túl van politikai gazdaságtani vonatkozása. A szállítás fejlődése a fizikai, a kommunikáció előrehaladása pedig az egyes országok eszmei közeledését teszi lehetővé. Mindkettő azt szolgálja, hogy az egyéni jelleget úgy lehessen megőrizni, hogy az ne mondjon ellent az egységes irányításnak. Az infrastruktúra fejlesztésén keresztül kialakuló egységes fogyasztási kultúra nem jelent uniformizálást, stabil fennmaradást viszont igen.

Az infrastruktúra fogalma az eddig tárgyalt szállítás, kommunikáció területén túlra, a közvetlen termelési szférára is kiterjeszthető, ami még árnyaltabbá teszi a korszak vizsgálatát. Az európai ipar integrációjának első lépése, a Montánunió úgy is felfogható, mint egy stratégiai szövetség közös infrastruktúra kiépítésére abból a célból, hogy a feldolgozó ipar olcsóbb legyen. Azzal, hogy az országok összehangolták és a költségvetésből finanszírozták a bányászatot, kohászatot, energiaellátást, ezek versenyzagazatokból lényegében infrastruktúrává váltak, amin keresztül lehetővé vált a feldolgozóipar ellenőrzése. Ugyanis az árpolitikán és költségvetési politikán keresztül olcsóbbá, ezáltal versenyképesebbé lehetett tenni a gépipar, tartós fogyasztási cikkek, stb. termelését, amit úgy is megfogalmazhatnánk, hogy ezen keresztül lehetővé vált új húzóágazatok kijelölése, más ágazatok háttérbe szorítása.

e) A fogyasztás kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy az integrációelmélet közvetlenül csak a fogyasztás mennyiségi kiterjesztését hangsúlyozza. Nem azon van a hangsúly, hogy minél jobbat, hanem, hogy minél többet fogyasszanak. A jóléti állam keretei között ez szükségszerű. A fogyasztás kiterjesztése életszínvonal-növekedést jelent anélkül, hogy

alapvetően megkérdőjeleződne a fennálló hatalmi viszonyok. Ugyanakkor az, hogy az alsóbb osztályok integrálása a fogyasztáson keresztül kezdődik meg, a termelésben csak korlátozottan emelkedhetnek fel, még nem jelenti azt, hogy ne fejlődhetnek. A bonyolultabb, magasabb műszaki színvonalú termék használata minőségileg más fogyasztót kíván. Meg kell tanulni az új típusú fogyasztási kultúrát, de ez a tudás teljességében nem fordulhat a termelési viszonyok átalakításának irányába. Ezért vizsgálja a közgazdaságtudomány, hogy az integrációk mennyire képesek a fogyasztásnak a mennyiségi jellegű növelésére.

BALASSA ugyan megjegyzi, hogy a termelői és fogyasztói hatás között az a lényeges különbség, hogy a termelői hatáznál a termelés hatékonyságának emelkedését a termelés forrásának olcsóbbra cserélése határozta meg, de ez ugyanannak a terméknek a termelésére vonatkozott. A fogyasztói hatás viszont különböző termékek közötti helyettesítést jelent (BALASSA, 1961, 57.o.). Csakhogy ez a helyettesítés ugyanazon termék jobb vagy rosszabb változatáról szól. Nem arra vonatkozik, hogy olyan termékre cseréljük le a korábbi fogyasztás tartalmát, amely előállításának műszaki követelményei kiváltják a fizikai munkát.

Az integrációelméletben közvetlenül hiányzik a fogyasztás elemzéséből, hogy mit fogyaszt az adott ország, a fogyasztás szerkezetét hogyan befolyásolja az integráció létrehozása. A stratégiai modellünkből csak azt tudtuk kiolvasni, hogy mennyivel lehet többet fogyasztani és mennyiért, de azt nem, hogy a fogyasztás miben ölt testet. Ez nyilvánvalóan szorosan összefügg a fogyasztás fentebb említett mennyiségi megközelítésével, egyben el is fedti a gazdaság tervezésének és állami irányításának mechanizmusát, ami érthető, hiszen a gazdasági élet megszervezésének is a másik blokk elméletével szemben kellett megjelennie.

A fogyasztás minőségének kérdése mindezek ellenére felfedezhető az integrációkkal foglalkozó elméleti kutatásokban, csak nem abban az értelemben, ahogy Balassa fogalmazta meg. A külgazdasági stratégiai elemzésünk nemcsak a fogyasztói hatás mennyiségi összefüggéseit vette figyelembe, hanem azt is, hogy az integráció létrehozásával a fogyasztást részben kielégítő import forrása megváltozott. Amennyire ugyanazon termék jobb vagy rosszabb színvonala nem, annyira a forrása igenis minőségileg más szituációt jelent a kétpólusú világban. Más szóval, bármennyire is a mennyiséget hangsúlyozza az elmélet, az import forrásának a megjelölése már minőségi elem. Az importőr a világpiacon a „fogyasztó” szerepét tölti be. A mikroökonómia a „mit”, „hogyan”, „kinek” kérdéseit, nemzetközi összefüggésekben a külkereskedelmi elméletek válaszolják meg, amelyek éppen a 60-as években fejlődnek a kereslet (azaz az importőr) szerepének elemzése felé (LINDER pl.). Ugyanis, bár ugyanazon termékről van szó, mégis a kereskedelmén keresztüli hatalomgyakorlás a

rendszer és a résztvevő országok szempontjából alapvető kérdés. Így az integráció forrásmódosító szerepe nem egyszerűen cost-benefit szempont, hanem annak lehetősége is, hogy a „hatalomgyakorlók körét” (importőrök) ki lehessen jelölni.

A gazdaságtörténeti irodalom felhívja a figyelmet az exportra, mint dinamikus keresleti tényezőre (WEE, 1984/1986, 234.o.). A második világháború után a gazdaságok sokkal inkább a nemzetközi, mint a hazai keresletre szerveződtek - a fogyasztói kereslet (import) viszont hatalmi tényező. Az exportvezérelt növekedés elmélete így megerősíti az importnak, mint a kölcsönös felügyelet külgazdasági vonatkozásának a tartalmát. (Az egyetlen probléma - meg kell jegyeznünk -, hogy az exportkeresletet független változónak tekinti).

Az amerikai új hatalomgyakorlási formában is fellelhető a kereskedelmi pozíció fontossága:” a múltban a kivitel képezte az amerikai külkereskedelem súlypontját, de a közeljövőben valószínűleg a behozatal veszi át ezt a szerepet.” (LÁNG, 1970, 259.o.)

Az integrációelmélet fogyasztói hatásainak elemzése arra vezet, hogy az integrációkat az egyes országok fogyasztásmaximalizáló törekvéseinek intézménye mellett, mint *fogyasztói közösséget* fogjuk fel. A neoklasszikus elmélet nagyban hozzájárul az integrációk leírásához a piaci mechanizmus, egyben a fogyasztói szerep nemzetközi kiterjesztésével, viszont adós marad a fogyasztó „szuverén” döntésének magyarázatával. Ezt, úgy vélem, a fogyasztói közösség fogalmában találhatjuk meg. Hadd hangsúlyozzam, hogy itt nem egyszerűen a különböző országok fogyasztási szokásainak a közeledéséről van szó, hanem arról a közös fogyasztási kultúráról, amelyik az összes tagállam gazdasági működésének azonos alapja. Egy integráció „sikeressége” alapvetően függ ettől a közös hagyománytól, amely viszont nem a közvetlenül piacnak, hanem a globális rendnek a része.

Az egyensúly kérdése

A kétpólusú világ és az egyensúly kérdését három, egymásra épülő részben kívánom kifejteni:

- a) az egyensúlyi megközelítést, mint elemzési módszert az integrációelméletben,
- b) az egyensúly statikus megközelítése,
- c) továbblépés a statikus nézőpontra - a volumenhatás és a monopóliumok problémája.

a) Az integrációelmélet alapvető sajátossága, hogy az uniók hatásainak vizsgálatát a részpiaci egyensúlyi viszonyok felől közelíti. Az integrációk

formálódásánál és a külgazdasági stratégiai elemzésnél nem egyszerűen az volt a cél, hogy az indukált és transzferált jövedelemszaldót maximalizálni lehessen, hanem, hogy úgy lehessen a legnagyobb nyereséget elérni, hogy közben létrehozzuk, illetve megtartjuk az egyensúlyi viszonyokat. Más szóval: az egyensúlyból származott a nemzeti jövedelemnyereség optimuma és nem a nyereség-veszteség szaldóból az egyensúly.

Az elmélet ugyan csak szűk gazdasági gondolati elemekből építkezik, de a gyakorlatban jól kihámozható ennek a politikai gazdaságtani tartalma. A fogyasztás elemzése kapcsán már elkezdett kirajzolódni a kétpólusú világ sajátos társadalmi képe. Az egymásnak feszülő, de az atom logikája miatt egyben egymással együttműködő két pólus egyfajta társadalmi kiegyezést kényszerített ki. Az egyensúly fenntartásához az államnak mindkét osztályt „maga mellé kellett állítania”, illetve egyiket sem preferálhatta nyíltan és egyoldalúan. Ezt pontosan tükrözte a költségvetési politika túlsúlyán alapuló újraelosztó rendszer.

Másrészt mindkét blokknak saját legitimitációja érdekében szükségképpen a másik blokkal szemben kellett megjelennie, illetve ideológiáját megfogalmaznia. Ezzel együtt mindegyik blokk ideológiája és az azt képviselő társadalmi csoportok megjelentek a másik póluson belül is az uralkodó gondolatokkal és társadalmi csoportokkal szemben: az osztályellenségtől az ellenzéken, harmadikutasságon keresztül a frakcióig nagyon széles a skála. Az azonban mindegyik póluson közös volt, hogy ezeket a „rendszeridegen elemeket” integrálni kellett. Uralkodó szerepet vagy hatalmat nem kaphattak, de megszüntetni sem lehetett őket, mert az a másik pólussal való nyílt konfrontáció lett volna.

Ennek felismerése mindkét blokkban megtörtént. Keleten a koncepciók perek, Nyugaton a maccarthizmus vagy a holywoodi Tízek pere (amelyben a fasizmus elől Amerikába menekült művészeket vádoltak meg összeesküvéssel, illetve kommunista kapcsolatokkal) által kiváltott nemzetközi felháborodás és feszültség világossá tette, hogy a másik blokk „belső jelenlétét” nem lehet megszüntetni. Ez azonban már újfajta biztonságpolitikát jelent.

A kétpólusú világ szerkezetéből következik tehát, hogy az államoknak a társadalmi osztályok között egyensúlyt kellett létrehozniuk és fenntartaniuk. Azonban, amíg az egyensúly a mikroökonómiában a tökéletes állapot megjelenése, addig a második világháború utáni rendszerben ez kényszer egyensúly, a kölcsönös bizalmatlanság egyensúlya.

Ebből következően az integrációelmélet is megközelíthető abból a szempontból, hogy az országok közötti speciális külgazdasági kapcsolatok mennyire alkalmasak az országokon belüli stabilitás elősegítésére. Így érthető meg, hogy az integrációk elméleti feldolgozása során miért az egyensúlyi viszonyok felől kerülnek elő a kérdések.

Nem szükségszerű ugyanis, hogy egy országon belüli vagy a nemzetközi viszonyokat kizárólag az egymásnak feszülő érdekelletétek egyensúlyaként fogjuk fel. ROBSONnak az integrációelméletet áttekintő könyvéből azonban a legelején kiderül, hogy az 50-es, 60-as évekbeli kutatások fő csapásiránya az volt, hogy a külkereskedelmi elméleteket az általános egyensúlyi viszonyok felé vigyék el. Így fejlődött a két ország-egy termék elemzés a három ország-két termék (VANEK, KEMP), illetve a három ország-három termék (MEADE) modell felé (ROBSON, 1987, 20.o.)

Az osztályok egyensúlyának fenntartása nemcsak az integrációelmélet általános kereteiből olvasható ki. A külgazdaság-stratégiai szempontból megkülönböztetett jövedelemtípusoknak is van ilyen vonatkozása.

Hogy csak egy példát említsünk, a transzferált jövedelemszerzés egy módjaként a cserearányok alakulását is megvizsgáltuk. A figyelmes olvasó számára azonban bizonyára feltűnt, hogy az integrációk elmélete kizárólag az output oldali aszimmetriákat vizsgálja. A másik országtól való jövedelemátszívásra az egyes termékek relatív árszínvonalának változása, illetve a külgazdasági stratégia erre való érzékeny ráállása alapján van lehetőség. A termelési tényezők világpiaci értékelésének kihasználása azonban kimarad.

Nem valószínű, hogy egyszerű feledékenységről vagy felületességről lenne szó. Sokkal inkább arról, hogy az input oldali aszimmetria kihasználása úgy „kifizetődő”, ha az ország külgazdaságilag megfelelően nyitott, vagyis a relatív árszínvonal változást nemcsak passzív „élvezet”-ként, hanem aktív szakosodással használja ki. Ez viszont szélsőséges esetben egyértelműen a tőke vagy munka preferálását, így az egyensúly felborulását jelentené, ami viszont biztonságpolitikai szempontból nem lehetséges.

A dolgot csak bonyolítja, hogy a termelési tényezők kereslete származtatott kereslet, vagyis relatív árszínvonaluk változása a tőke vagy munkaigényes jószág relatív árának függvénye, aminek elemzése viszont az elmélet része. Az ellentmondás feloldása megint csak azt sugallja, hogy a cserearányok az állami tervezés eszközei és megfelelő politikai gazdaságtani indíttatásból változtatják őket. Ugyanis csak így maradhat stabil a világgazdasági rend: a termelési tényezők közvetlen egyoldalú preferálásának lehetősége kimarad az elméletből, gyakorlatban viszont úgy kerülhető el, hogy a tényezőket hordozó termékek egymáshoz való viszonyát szabályozni kell. Ez pedig nem más megint, mint a húzóágazatok kijelölésének és módosításának a kérdése.

b) A korai integrációs elméletekkel szemben megfogalmazott, későbbi kritikák egyike, hogy az egyensúlyi viszonyokat statikusan fogta fel. Ennek politikai gazdaságtani tartalma, véleményem szerint, a bipoláris világ merev társadalomszerkezete.

Az egyes osztályok egyensúlyi viszonya nem jelenti a társadalmi szerkezet ellentéteinek felszámolását, sőt a konzerválását kényszeríti ki. A kétpólusú rendszerben nincs lehetőség a termelési eszközök monopóliumának teljes felszámolására és az alsóbb rétegek teljes felemelésére.

A merev társadalmi szerkezet jól kiolvasható a jóléti államokban uralgó post-keynesi gazdaságelméletből is. KEYNESnél a fogyasztási és megtakarítási függvény mögött az abszolút jövedelem hipotézis áll, vagyis, hogy az emberek fogyasztásra, illetve megtakarításra vonatkozó döntései kizárólag a folyó, rendelkezésre álló jövedelemtől függnék. A jövedelemelosztást viszont a társadalmi hovatartozás befolyásolja alapvetően. A folyó jövedelemre vonatkozó döntések lényegében rövid távra szólnak, ezzel azt is mondhatjuk, hogy a keynesi világban az emberek közötti viszonyok egy változatlan társadalmi szerkezet keretei között alakulnak, illetve ennek igényét fogalmazzák meg.

Nem mond ezeknek ellent, hogy az elmélet megfogalmazása az 1930-as évekre esik (1936), hiszen a két pólus már létezik akkor, csakúgy mint az atomenergia felhasználásának előzményei. 1933-ban SCHRÖDINGER és DIRAC az atomelmélet új megfogalmazásáért kapja meg a Nobel-díjat, 1934-ben pedig megtörténik a maghasadás felfedezése.

A keynesi, illetve post-keynesi közgazdaságtan további elemei is tartalmaznak a fenti társadalomelméleti tartalmat. Az elmélet egyik legfőbb célja az anticiklikus gazdaságpolitika alátámasztása. Ennek lényege, hogy az állam a költségvetési politika eszközeinek segítségével, a multiplikátor hatáson keresztül, kisimítja a ciklusok hullámait. Maguk a ciklusok persze nemcsak az egyes piacok keresletének és kínálatának egyensúlytalanságát takarják, hanem azt is, hogy az árszínvonal, foglalkoztatottság, konkrét ágazatok kibocsátásának alakulásával a termelési viszonyok is megváltoznak. Miután az anticiklikus gazdaságpolitika erőteljes állami beavatkozáson keresztül valósult meg, a multiplikátor hatáson keresztül az állam szinte „megsokszorozta magát” a gazdaságban, és a ciklusok kisimításával az egyensúly felé kényszerítette vissza a társadalmi osztályokat. Minden nagy fellendülésnek és recessziónak vannak nyertesei és vesztesei. Vannak, akik felemelkednek és vannak, akik ellehetetlenülnek. A kétpólusú világ biztonságpolitikája szerint azonban szélsőségesen egyik sem megengedhető.

Nem véletlen, hogy a 30-as évek után csak a 70-es években következett be újabb, a nemzetközi és az országokon belüli társadalmi viszonyokat erőteljesen átalakító válság. Ennek a célja azonban már éppen a jóléti állam és a kétpólusú világ felszámolásának elindítása volt.

A keynesi elmélet másik fontos sarokköve a foglalkoztatás. A makroökonómiai modelljének a lényege, hogy létezik az aggregát kereslet

és kínálat szerint meghatározott egyensúlyi szintje a nemzeti jövedelemnek. Másrészt van egy jövedelmi szint, amely mellett megvalósulhat a teljes foglalkoztatottság. A kettő azonban nem esik egybe. A hatékony kereslet elméletének célja, hogy az egyensúlyi és a teljes foglalkoztatottsági jövedelmi szintet az állam a diszkrecionális eszközök segítségével egyszerre érje el.

Az egyensúly és a foglalkoztatás összekapcsolása a legmélyebben fejezi ki a biztonság politikai gazdaságtani tartalmát. Az egyensúly lényege, mint láttuk, az, hogy az állam konzerválja a társadalmi viszonyokat. Ezt úgy tudja megtenni, ha a társadalmi ellentéteket fenntartva feloldja és állandó ellenőrzés alatt tartja a különböző osztályokat. A társadalmi viszonyok ellentmondásainak és ellenőrzésének intézménye viszont a gyárrendszer. Az egyensúlyhoz tehát a gyár-intézményt is konzerválni kell, ehhez pedig az embereket a gépek mellé kell állítani, vagyis minél közelebb kell kerülni a teljes foglalkoztatottsághoz. Másrészt, a tőkésosztálynak, hatalma fenntartása érdekében le kell mondania a termelés irányításának egy részéről és azt át kell adnia az államnak. A versenyszabályozásban vagy az ágazati szerkezet alakításában például ez fejeződik ki. Az egyensúly és foglalkoztatás tehát a keynesi elméletben nem céljaik, hanem lényegük szerint tartoznak egybe.

c) A fenti képlet, azaz az osztálybéke és konzerválás az integrációelméletben is megjelenik, ez a külgazdasági lépés nagymértékben segítette elő a globális rendhez szükséges társadalmi-gazdasági szerkezet létrehozását.

A külgazdasági stratégiai hatások vizsgálatánál az egyik leghangsúlyosabb a volumenhatás vizsgálata volt. Az integrációs stratégiából kihozható jövedelemnyereség nagy százaléka kapcsolódik pusztán a fixköltség-elemek megosztásához, a technológiai újítás bevezethetőségével elért termelékenységnövekedéshez vagy ezen elemek indirekt, más hatásokkal összefonódó megjelenéséhez.

Magának a volumenhatásnak a forrása azonban az extenzív és intenzív elemnél eltérő. Az előző esetben pusztán a fixköltség elaprózása jelenti a versenyképességi tartalékot, az innováció esetében viszont a tömegszerűség a smithi munkamegosztási előnyöket erősíti: csökkenti a termelési fázisok közötti holtidőt, és megnöveli a munka intenzitását. Nem a termelésben gondolkozó, megfontolt, „önálló” munkaerőt kíván, hanem gyorsan dolgozó, egyes fázist precízen végző, a munkafolyamat áttekintésétől távol levő rutinmunkást - és ez a lényeg. A volumenhatás a gyárrendszer fenntartását szolgálja és ennek kihasználásához az integrációban gondolkodó külgazdasági stratégia nagyon sokat tehet. Ez alapján részben arra is választ kapunk, hogy az integrációelmélet különböző hatásai lényegében miért a piacnövekedéshez kapcsolódnak: a specializáció és a méret-

gazdaságosság összefonódott hatása és biztonságpolitikai szerepe csak így mutatkozhat meg.

A fenti megállapítás, bár nagyon lényeges, némi kiegészítésre szorul. A volumenből származó rutinmunkát és gyárrendszert konzerváló-erősítő hatás csak az egyik fele a dolognak. Az új technológia bármely fázisát rutinszerűen elvégző munkás nem azonos a korábbi, futószalag-intenzitású, betanított munkással. Ezért a rutinszerűségnek a teljes automatizálás-robotizálásnál át kell csapnia önmaga megszűnésébe. Ennek a technológiai bázisnak a működtetése már magasan képzett dolgozót kíván. Vagyis a párhuzamos folyamat egyik szálát jelentő szellemi munka folyamatosan kiváltja az azt lehetővé tevő, de ellentétes folyamatot, a fizikai munkát.

Ugyanez az ellentmondás fedezhető fel abban, hogy az integrációelmélet az extenzív és intenzív volumenhatást egybemossa, pedig már láttuk, hogy minőségileg más szituációt jelent, hogy melyik a domináns. Az extenzív volumenhatás arról szól, hogy a költségek elaprózásával és a méretek növekedéséhez kapcsolódó specializációval konzerválni lehet a társadalmi viszonyokat. Az intenzív hatás viszont arról, hogy a méretnövekedés technológiai változást tesz lehetővé, a csökkenő hozadékkal való számolás pedig a szerkezetváltás szükségességének indikátora - ami viszont a társadalmi viszonyok megváltoztatását jelenti.

Nem véletlen, hogy az integrációelmélet a volumenhatás kapcsán MARSHALLra és SCHUMPETERre hivatkozik, illetve szembeállítja őket. MARSHALLnál ugyanis a költségek csökkenésének alapja a SMITH által emlegetett munkamegosztási előnyök: a munkások szakszerűbb munkavégzése, az anyagok gazdaságosabb használata, időnyereség, stb. SCHUMPETER tagadja MARSHALL hosszú távra vonatkozó feltételezéseit, ezért bármilyen költségcsökkenés nála csak a csökkenő hozadék miatt U-alakú görbék eltolásával, azaz innovációval lehetséges (BALASSA, 1961, 120.o.). A két koncepció szembeállítása éppen az általunk hangsúlyozott dialektikus folyamatnak az elmélet-történetbe bújtatása.

MARSHALLra és SCHUMPETERre való hivatkozás azonban többet is jelent történelmi gyökerek után való kutatásnál. A méretgazdaságosság a nagyvállalatokról, monopóliumokról is szól. Marshall, illetve a mikroökonomia éppen a monopóliumokkal szemben fogalmazta meg közgazdaságtanelméletét, hiszen a monopóliumok a szabad verseny viszonyaiból a termelés korlátlan uralma felé tett lépésnek az intézményei voltak, így az osztályok és államok konfliktusa felé vezettek. Ebből a szempontból jogos HILFERDINGnek és LENINnek a kritikája.

A schumpeteri monopólium azonban nem azonos a piaci uralommal való visszaéléssel, hanem az a fejlődéshez és kutatáshoz szükséges tőkekon-

centráció megjelenési formája. 1928-ban, SCHUMPETER művének megjelenésekor már nagyobb a hangsúly azon, hogy a nagyvállalatok e kettős jellemzője közötti ellentmondást az állami beavatkozás segítségével fel kell oldani.

A keynesi közvetlen állami szerep vagy a New Deal is arról szól, hogy nem megtörni kell a monopóliumokat, hanem a „kizsákmányoló” monopóliumok felől át kell csoportosítani a pénzt azok felé, akik felismerik a piaci ellátás felelősségét. Ezeknél a vállalatoknál a profit is megváltozik, mert nem a kizárólagos pozícióból eredő hatalmi sarcként, hanem az alsóbb osztályok felemeléséhez szükséges bonyolult munka megfizetéséhez való fogyasztói hozzájárulásként jelenik meg.

„A mindent átfogó korporációk gazdasági hatalmának koncentrációja nem magánvállalkozás... Ellenkezőleg, egyfajta magánkormány, önmagáért való hatalom... A magánmonopóliumok elleni küzdelem az amerikai üzletemberért, nem pedig ellene folyik.” - mondta ROOSEVELT (idézi LÁNG, 1988, 167.o.).

Ehhez hozzátartozik, hogy „a holdingokat ROOSEVELT a ... Tőzsdebizottság felügyelete alá akarta helyezni, amelynek feladata az egészségtelen holdingok öt év alatt való megszüntetése.” (THEISS, 1938, 14.o.)

Hogy a monopóliumok szerepe már a 30-as évek óta mennyire politikai gazdaságtani kérdés, más vélekedés is alátámasztja: „márpedig az osztályharc kiküszöbölése éppen azon múlna, hogy vajon a roosevelti törvények keretében megszervezett termelőket eltölti-e a clevelandi szellem: a közszolgálati etika, vagy a szervezkedést pusztán monopolcéljaikra használják fel, mint a Rajna-vidéki, észak-francia, stb. munkaadó szervezetek?” (CS. SZABÓ, 1935/1985, 82.o.)

A monopóliumok hatalomgyakorló, illetve hatalomközvetítő funkciójával kapcsolatban hadd hivatkozzam KOZMA FERENCnek a Montánunióval kapcsolatos kutatásaira, ahol az állami és vállalati tisztviselők névsorainak összevetésével mutatja be a monopóliumok és az állami közigazgatás összefonódását (KOZMA, 1960, 66.o.) Mindez annyiban profitérdek állami szinten, mint amennyire biztonságpolitika termelői szinten.

A gondolat részletes kifejtésére e dolgozat keretei között nincs lehetőség, az azonban bizonyos, hogy MARSHALLra és SCHUMPETERre való hivatkozással a monopóliumok sajátos, ellentmondásos vonásait hangsúlyozza az integrációelmélet, a kétpólusú világ keretei között. A volumenhatás ugyanis mindegyik esetben a vállalati méretek és piaci hatalmi pozíciók kérdésével együtt kerül elemzésre. Amennyire a volumenhatás erősítése az integrációk létrehozásának egyik fő feladata, úgy feladata a mé-

retgazdaságossággal kapcsolatos piaci és vállalati intézmények alakítása is.

Így már világos, hogy VINER a könyvében a méretgazdaságosságból eredő előnyös hatásokat nem általában veti el, hanem ő is csak az extenzív, MARSHALL által leírt modell domináns esetének károssága ellen lép fel. A kereskedelem-elfojtás hatás az innováció nélküli, élőködő-jellegű piaci formát írja le (VINER, 1950, 45.o.)

GIERSCHE is egy teljes fejezetet szán cikkében ROTHSCHILDDal való vitájának, amelyben azzal a gondolattal száll szembe, hogy a monopóliumok megtöréséhez még a világ is kicsi, nemhogy egy szabadkereskedelmi övezet. Másik oldalról az is igaz, hogy elismeri, hogy a monopóliumoknak vannak ilyen vonásai, de az erősebb országok domináns pozícióját veszélyesítő ROTHSCHILDDal szemben elsősorban csak a mértékre vonatkozó vitája van, illetve az, hogy a piaci hatalmi szerepek nincsenek a határok által szétszakítva (GIERSCHE, 1950, 94.o.).

A monopóliumoknak, illetve az oligopol piaci formának a körüljárása még izgalmasabbá teszi, hogy az integrációelmélet alapfeltevései között a tökéletes versenyre vonatkozó premissza központi helyet foglal el.

A tökéletes verseny lényege, hogy nagyon sok számú eladó van ugyanazon a piacon, ezért kis piaci részesedésük miatt nem tudják befolyásolni az árakat, az adottság számukra. A mikroökonómiában ezen „külső elem” segítségével határozzák meg a termelők azt a kibocsátás-mennyiséget, amely mellett a profitjukat maximalizálni tudják. A termékek homogének, a döntéshez szükséges információk pedig teljes egészében rendelkezésre állnak.

A tökéletes versenynek ezen jellemvonásai számunkra azonban azt mondják, hogy a termelési függvény előzetes ismerete, így a döntéshozó számára az összes alternatíváról való teljes körű információ, amelyek közül egy külső jel alapján csak a megfelelőt ki kell választani, a kétpólusú világ termelésirányításáról szól. Arról, hogy vállalkozó ezen körülmények között rutin-managerré, végrehajtó tisztviselővé válik és a termelés irányának kijelöléséről le kell mondania. Más szóval a társadalmi egyensúlyi szerkezet a tőkésosztály szempontjából is konzerválódik.

A tökéletes verseny hipotézise tehát nem feltevés, hanem cél, ami nem a piaci formára vonatkozik, hanem a társadalmi-gazdasági viszonyokra. Ebből következően nem teljesen korrektek azok a kritikák, amelyek a tökéletes verseny feltételezését naivitásnak és leegyszerűsítésnek tartják.

A növekedés összefüggései

A fogyasztásról és egyensúlyról szóló fejezetben tisztáztuk, hogy a felemelkedés a sajátosságos politikai és világgazdasági viszonyok miatt csak a fogyasztásban volt lehetséges. Az is kiderült, hogy ennek ellenére az osz-

tályviszonyok konzerválása csak részleges, mert aki mosógépet vagy televíziót „fogyaszt”, már nem azonos korábbi önmagával. Az autó vagy az elektronikai cikkek fogyasztásának képességét meg kell tanulni, új ismereteket kell elsajátítani, mégpedig olyat, ami szellemi munkát kíván. A fejlődés biztonságpolitikai okokból azonban nem fordulhatott a termelés irányába. Nem lehetett lehetővé tenni, hogy a szellemi munka elsajátításával mindenki átlássa az újratermelés folyamatát, megkérdőjelezze az irányítónak a szerepét vagy rákérdezzen saját társadalmi helyzetére. Az ellentmondás feloldása csak úgy volt lehetséges, hogy az alsóbb rétegek fogyasztásból adódó fejlődését a fogyasztás felé kellett fordítani: tanuljon újabb és újabb fogyasztási kultúrát. Vásároljon még egy autót, menjen külföldre nyaralni és szabadidejét valamilyen divatos hobbival töltsse el.

A fogyasztás és növekedés egymásba fonódó célját jelölte ERHARD „a fogyasztás akarása” kifejezéssel (ERHARD, 1957/1993, 147.o.)

Másik oldalról, láttuk, hogy az állam állandóan egyensúlyozott az osztályok között, a status quo fenntartása érdekében mindkét osztállyal ki kellett egyeznie. Ebből kifolyólag, ha a szakszervezetek hangoskodtak, nekik kellett engedni, ha az egyes lobbyk, akkor nekik kellett juttatni valamit. Az elosztási viszonyok csak relatíve változhattak, abszolút értékben, az állandó jólét kimutatása érdekében semmiképpen. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti jövedelem tortájából mindenki nagyobb részt akart.

„Mind a szakszervezetek, mind pedig a munkaadók számára igen fontossá vált a gazdasági megegyezés és együttműködés rendszere. A magángazdaság tiszteletben tartotta a szakszervezeti társadalom- és jövedelempolitikát, a szakszervezetek pedig egyetértésükről biztosították a vállalkozókat a beruházási politika területén. Mindkét csoport tevékenységének középpontjában a közös növekedési stratégia állt.” (WEE, 1984/1986, 45.o.)

WEE elemzését ki kell egészítenünk azzal, hogy a munkások és munkaadók mellett a konszenzus az államot képviselő országos csúcsszervek közvetítésével jött létre (KÖRÖSÉNYI, 1987, 46.o.)

Harmadrészt, a két pólusú világrendnek a kialakulása azt is maga után vonta, hogy az egyes blokkokon belül be kellett bizonyítani a lakosságnak, hogy az a rendszer a jobb, amelyben ők élnek. Ez nemcsak a friss népi demokráciákban volt alapvető politikai feladat, hanem nyugaton is. Ott azt látták, hogy keleten óriási a mennyiségi növekedés, és a keleti blokk eszméjével rokonszenvező nyugati kommunista, szociáldemokrata pártok potenciális hatalmi tényezők. A felszíni jólét bizonyítása nem várathatott magára.

Mindezek az elemek egy irányba mutattak: a növekedési kényszer felé, a felosztható nemzeti jövedelem állandó bővítésének irányába.

Az új stratégia megjelent a közgazdasági terminológiaváltásban is. A konjunktúraciklus helyett a növekedési ciklus került a középpontba (WEE, 1984/1986, 52.o.).

A növekedés az integrációelmélet vonatkozásában a következő kérdéseket veti fel:

- a) a növekedés kapcsolata a fogyasztással és az egyensúllyal,
- b) dinamikus hatások az integrációelméletben,
- c) a technológiai tényező,
- d) az iparági kapcsolatok.

a) A növekedés, mint elsődleges gazdaságpolitikai cél szoros kapcsolatban van a korábban tárgyalt fogyasztással és egyensúllyal.

Minden társadalomnak folyamatosan döntenie kell arról, hogy megteremt nemzeti jövedelméből a végső felhasználásra kerülő részt hogyan osztja meg a fogyasztás és felhalmozás között. Ez a kérdés persze nem egyszerűen arányossági probléma, hanem a jelen és jövő közötti választás dilemmája is. Ha a fogyasztást részesítik előnyben, akkor egy mai jólét mellett felélik a jövő jólétének erőforrásait. Ha a felhalmozást preferálják relatíve, akkor a jövőbeni fogyasztás érdekében lemondanak a máról.

A „jelen”, politikai gazdaságtanilag, a kétpólusú világban a status quo fenntartását jelenti mind az országokon belül, mind azok között. Ezt a világgazdasági rendet fejezte ki a fogyasztás középpontba kerülése és ezért kezdtük ennek tárgyalásával a jelen fejezetet. A „jövő”, a felhalmozás kényszere szintén szükségszerű ebben a rendszerben, hiszen ellenkező esetben az egyensúly csak ideig-óráig maradna fenn. Vagyis a jövő itt a jelenből következik, éppen annak fennmaradását szolgálja. Ez azt is jelenti, hogy a jövő nem fejlődési irányt jelent, hanem a jelen hosszú távú létét. Fogyasztás és felhalmozás tehát nemcsak egymás ellentétei, hanem egymás feltételei is. A kettő dialektikus viszonya tükröződik a jóléti átlamban.

A fentebb elemzett jelenség konkrétan is megragadható az integrációelméletben. BALASSA könyvében a dinamikus hatásokról szóló fejezet közvetlenül a növekedés kérdésével kezdődik, s ennek elméleti feldolgozásai közül már az első bekezdésben az uralkodó, keynesi alapokon nyugvó HARROD-DOMAR modellt helyezi figyelme középpontjába (BALASSA, 1961, 101.o.)

A modell az egyensúlyi növekedési ütem feltételeit vizsgálja és azt mutatja be, hogy ez alapvetően a felhalmozási rátának, pontosabban a megtakarítási hányadnak és a tőkekoefficiens reciprokának a függvénye. Az egyensúlyi növekedésnek azonban az a feltétele, hogy a megtakarítási hányad és a tőkekoefficiens időben állandó maradjon, ami azt kívánja, hogy a jövedelemelosztási viszonyok ne változzanak és a kamatláb állandósága mellett a technikai haladás semleges legyen (MÁTYÁS, 1989, 473-476.o.).

Kezd összeállni a kép. Samuelson hangsúlyozza, hogy a modern korban a fő gazdasági változó a tőke és a technológia (SAMUELSON, 1988, 1117.o.), és a HARROD-DOMAR modellben valóban a fő változó a tőkefelhalmozás. A technikai haladásnak is meg kell valahogy jelennie, de semlegesnek is kell maradnia, azaz a tőke hatékonyságát nem érintheti. Ezért van az, hogy a technikai fejlődés a munka termelékenységében jelenik meg, vagyis a munka hatékonysága nő meg. Az egyensúlyi növekedésnek pedig az a feltétele, hogy a kibocsátás és a tőke csakis olyan ütemben nőhet, mint ahogy a munka hatékonysága javul.

Ez a lényeg. Mert ez pontosan azt fogalmazza meg, hogy a társadalmi osztályok egyensúlyának fenn kell maradnia, ugyanakkor a nagyobb kibocsátás érdekében az osztályok által képviselt termelési tényezőknek bővülni kell. A növekedés fő forrása a tőke felhalmozása, viszont a technikai haladás a munkában jelenik meg, nem a tőkében. Így lehet az egyensúly és növekedés ellentmondásos viszonyát feloldani.

Hogy mennyire igaz az, hogy a növekedés problémája a közgazdaságelméletben valójában a társadalmi csoportok, illetve a föld, a tőke és a munka egymáshoz való viszonyának történelmi alakulásáról szól, a nyugati közgazdasági tankönyvek is bizonyítják. Például SAMUELSON könyvének figyelmesebb olvasásakor feltűnik, hogy a növekedésről szóló fejezet valójában nem a kibocsátás mennyiségi alakulásáról szól, hanem a történelem szakaszolásáról és az ezekben uralkodó termelőerők egymáshoz való viszonyáról. Ezért kezd SAMUELSON a primitív, feudális, kapitalista és szocialista-kommunista szakaszok (amúgy a marxi társadalmi-gazdasági alakulatok), illetve SMITH és MALTHUS tárgyalásával. A keynesi alapokon nyugvó HARROD-DOMAR elmélet sem önmagáért való, csak ezekbe a szakaszokba illeszkedik.

Ebből az is kiolvasható, hogy a növekedésnek a kibocsátás- vagy fogyasztásnövekedéssel való azonosítása - ami ma már jelentéstartalmát tekintve szinte azonos- csak a harmincas évek óta, a jóléti államok előzményeinek kialakításával vált jellemzővé. Nem véletlen, hogy a nemzeti jövedelem többoldalú mennyiségi meghatározása, illetve a gazdaságstatisztikai mérések rendszere, az SNA is ugyanennek a kornak a terméke. A fennmaradást, a „növekedést” itt valóban az egyre több fogyasztási cikk teszi lehetővé. Ezért is hangsúlyozza korunk gazdaságelmélete vagy az Európai Unió második Fehér Könyve, éppen a növekedéssel szemben, ma már a fenntartható fejlődést.

b) Most már tisztázható az integrációelmélet felépítése, illetve a korábban tárgyalt külgazdaságpolitikai vonatkozások. Az eredeti, statikus hatásokkal szemben az elmélet „dinamizálta” az integrációk létrehozásával kapcsolatos jelenségeket. Így került a képbe a méretgazdaságosság, technológiai munkamegosztás, cserearányok változása vagy a külső gazdasági hatások.

A statikus és dinamikus hatások megkülönböztetése azonban eléggé nehézkes. Az ún. dinamikus hatásokban annyi a közös, hogy mindegyik végül is a piac méretének a növelése irányába hat és a szálak összefutnak a kiindulópontként tárgyalt növekedés kérdésében. Önmagukban ettől még az időtényezőt nem építik be.

ROBSON maga is megjegyzi: „Az integráció hatásainak egy csoportját, amely együtt jár a piac méretének növekedésével, gyakran dinamikus hatásoknak nevezik. A méretgazdaságosságban azonban alapvetően nincs semmiféle dinamikus...Más, piacnövekedéssel járó hatás pedig csak erős kétségek közepette nevezhető annak.” (ROBSON, 1987, 32.o.)

Az integrációelmélet tehát különbséget is tesz a statikus és dinamikus hatások között, meg nem is. A statikus hatások alapvetően az egyensúlyi viszonyokat elemezték. A dinamikus hatásoknak pedig az volt a célja, hogy az egyensúlytalanságokból visszajussunk az egyensúlyi helyzetekbe, illetve, hogy az egyik, mennyiségileg „kevesebb” egyensúlyból a másik, „több” egyensúlyba kerüljünk. Ez a dinamika azt írja le, hogy lehet az egyik egyensúlyból a másikba jutni, de azt nem, hogy az egyensúlyok sorozata milyen irányba mutat. Nem is mutathat, mert, mint láttuk, a két-pólusú világ számára a jövője a jelene. Nem az az érdekes, hogy hova jutunk, hanem, hogy a status quo önmagában ne sérüljön. Ez pedig nem a nyúl periférikus, hanem a kaméleon csóllátását kívánja a gazdaságpolitikától: hosszú távon mind halottak vagyunk - vallotta KEYNES. Ezért el-
lentmondásos az integrációelméletben a statikus és dinamikus hatások vizsgálata és ezért figyelemre méltó a stratégiai keynesizmus.

A gazdaságtörténeti irodalom is leírja, hogy az egyensúly és a növekedés szorosan összekapcsolódik a jóléti államokban. „Az ötvenes és hatvanas évekre nemcsak a gazdasági növekedés felgyorsulása volt jellemző Nyugaton, hanem e növekedés kifejezett stabilitása.” (WEE, 1984/1986, 52.o.)

Ami a gazdaságpolitikai csóllátást illeti, a post-keynesi stratégiai (tehát a jövőre és a folyamatok összességére vonatkozó) szabályozást a konjunktúrapolitika kivetítése, egyfajta „KONDRATYEV-szabályozás” jelentette. A globális folyamatok ilyenfajta részletszabályozásával szemben jogosan jelent meg a friedmani „ellenforradalom”, illetve az integrációk liberalizálására vonatkozó programok (SEA pl.) és tanulmányok (lásd pl. SCHÜLLER, 1992), viszont ezek meg a szabályozás szerepét nem tudták beilleszteni elméletükbe.

c) Amíg a növekedési elméletbe implicite csak, de bekerül a dolgozók képzettsége, addig a technológia transzferében semmilyen szerepet nem játszik. Balassa, mint láttuk, hangsúlyozta, hogy a nem piaci típusú érintkezésben a technológiai, szervezeti hatások játsszák a döntő szere-

pet, míg a munkaerő szerepe elhanyagolható (BALASSA, 1961, 159.o.). Ez utóbbi arra utal, hogy csak abban az esetben válhatna lényegessé a munka szerepe, ha az integrációban résztvevő országok dolgozóinak a képességében óriásiak lennének a különbségek. Márpedig ez megint csak az egyensúly felbomlását jelentené.

Magának a technológiai és szervezeti változásnak a másik ország termelőegységeire gyakorolt hatását is külső gazdasági hatásként tárgyalja az integrációelmélet, mégpedig a piacon kívüli elemek között. Vagyis a technológiai fejlődést alapvetően piacon kívülként definiálja és az így, mint láttuk, irracionális marad. Ebben tulajdonképpen igaza van. Nem azért, mert tagadnám vagy nem vennék tudomást a technológia piaci, cost-benefit kalkuláció kapcsán történő adás-vételéről, hanem, mert az elmélet arra a politikai gazdaságtani tartalomra helyezi a hangsúlyt, hogy a technológiai fejlődés nem magyarázható a vállalaton belülről, így az valóban „külső” számára.

Másik oldalról viszont az innováció adaptálásával sok mindent lehet magyarázni, csak azt nem, hogy maga az innováció honnan származik. A kétpólusú világ keretei között azonban nem lehet kimondani, hogy nem egyszerűen költségcsökkentésről és hatékonyságnövelésről van szó, hanem a technológiai változás szerepet játszik a biztonságpolitikából adódó társadalmi viszonyok megváltoztatásában. Emiatt van, hogy az integrációelméletben is a régió felerősíti az innováció adaptációs lehetőségét, de magyarázni nem tudja - így az szükségképpen misztikus és irracionális marad.

A technológiai fejlődés és a társadalmi viszonyok összefüggéséről, az ok-okozati kapcsolatokról részletesebben lásd a LANDES - MARGLIN vitát. (LANDES, 1969/1986, MARGLIN, 1974/1990).

d) Ugyanez a helyzet a növekedés és az iparágak közötti kapcsolat szerepének vizsgálatával. A külgazdasági stratégiai megközelítésben „kapcsolt gazdaságosság”-ként tárgyaltuk az egyes iparágak változásának multiplikatív hatását. A gondolatmenet egészen odáig vezetett, hogy a schumpeteri hagyományokra építve az integrációelmélet PERROUX „húzóágazat-csigasorában” kapcsolja össze a növekedést és egyes iparágak fel-futását. PERROUX szerint ugyanis a kapcsolódó másodlagos, harmadlagos, stb. hatásokon keresztül a felfutó iparág az így hozzá kapcsolódó más ágazatokkal együtt már „fejlődési pólust” képes alkotni (PERROUX, 1969/1972, 56.o.).

BALASSA maga történelmi példákon bizonyítja, hogy az integráció, illetve a piac méretének növekedése hogyan segítette egyes iparág-csoportok uralkodóvá válását (BALASSA, 1961, 151.o.). Azonban ő is érzi, hogy az integráció segíti, de nem magyarázza a különböző korok húzóágazatainak kifejlődését. Ezt a problémát a kölcsönös kereslettel próbálja meg feloldá-

ni, ami annyit jelent, hogy az ágazati kapcsolatok miatt az egyes iparágak kifejlődése a másik iparág által támasztott kereslet miatt indul be (Uo., 154.o.).

Ennek a gondolatnak nagyon izgalmas vonatkozásai vannak. Egyrészt az iparágak szimultán fejlődésének megfogalmazása közgazdaságilag fejezi ki azt a felismerést, hogy az egyik társadalmi csoport nem a másik rovására, hanem csak azzal együtt emelkedhet fel. A másik „iparágról” való gondoskodás a világrend fenntartásának éppolyan alapvető eleme, mint a fogyasztás vagy az egyensúly középpontba kerülése. Az integrációk formálódásának tehát ez nagyon fontos indoka és az integrációelmélet más vizsgálódásai ebben a korban végig azt hangsúlyozzák, hogy az integrációban benne van a szimultán fejlődés lehetősége.

Másrészt egy sajátos fejlődési modellt rajzol az iparágak összekapcsolt fejlesztése. A nyugati integrációelméleti szakirodalom „koncentrált növekedés”-nek nevezi azt a modellt, amelyik egy-egy növekedési pólust jelöl ki, ami maga után húzza a többi ágazatot (BALASSA, 1961, 155.o.).

Ez, az Európai Közösségre jellemző modell is magában foglalja az egyensúly és növekedés dialektikus viszonyát. Ugyanis, mint láttuk, az iparágak szimultán fejlődésének célja nem engedi elszakadni egymástól az ágazatokat. Másfelől azonban benne van a technikai fejlődést és új társadalmi viszonyokat hordozó új ágazatok kifejlődésének lehetősége. Olyan ez, mint egy hegymászócsoport: a biztosítókötél a csoport minden tagja számára garanciát jelent, hogy nem zuhanhat a mélységbe és segítenek neki feljebb jutni. Egyben az élenjáró számára is világossá teszi, hogy csak akkor juthat fel a csúcsra, ha mindenki feljut - a többiekéről való gondoskodás az ő fennmaradását is szolgálja. Végül, az „élmászó” szerepébe mindig más-más kerül, de nemcsak azért, mert ő pihentebb, hanem mert ő másként gondolkodik, mint elődje, ami persze az egész csoport számára új kapcsolatrendszerrel jelent - de ennek célja továbbra is a csoport biztonsága és a végcél, a csúcs meghódítása.

Mindez azért érdekes, mert a KGST-nek a fejlődési modellje pólusok kijelölése helyett a növekedés minél szélesebb kiterjesztésére helyezte a hangsúlyt. Ez azt jelenti, hogy az erőforrásokat nem egy-egy ágazatcsoportba koncentrálták a résztvevő országok, hanem a minőségi színvonal csúcsainak és mélységeinek „levágásával” egy nivellált, széles spektrumú növekedést helyeztek előtérbe (KOZMA, 1976, 159.o). Az egyensúlynak itt az a tartalma, hogy semmilyen ágazat, illetve társadalmi csoport nem emelkedhet ki. Ez az egyensúly az átlagosok egyensúlya.

Az eddig leírtakból egyértelműen kiderül a koncentrált növekedés elentmondásos jellege. A gyakorlatban a konzervált egyensúlyban egyben benne van a fejlődés lehetőségének modellje, igaz dominánssá a hetvenes évekig nem is válhatott. Az elmélet azonban közvetlenül nem ezt fejezi ki,

és ebből a szempontból jogosnak tűnik a keleti blokk gazdaságelméletének kritikája. Ilyen elméleti gyenge pont az iparágak szimultán fejlődése, ha egy más megközelítésben tekintünk rá. Ugyanis az integrációelmélet, mint láttuk, ebben oldotta fel a húzóágazat kijelölésének problémáját. Csak a kölcsönös kereslet lehet az oka az ágazatok kiemelkedésének - mondja BALASSA. Ez azonban tautológia. A kölcsönös kereslettől várni a fejlődés irányának kijelölését olyan, mint a mocsárból kihúzni egymást. A kölcsönös kereslet tétele - pozitív tartalma mellett - elfedi, hogy az ágazatok életgörbéjét befolyásoló fogyasztás alakítása hogyan történik, arról nem is beszélve, hogy a szerkezetváltás és a világgazdasági átrendeződés is irracionális marad. Maga a húzóágazat is csak úgy jelenik meg, mint a növekedés egy új forrása, anélkül, hogy a tényleges, gyakorlatban megvalósuló politikai gazdaságtani tartalmát kifejtené.

Az eddigiekben a jóléti állam társadalmi-gazdasági vetületeit vettük szemügyre. Ezek szerint a regionalizmus elterjedése és elméleti feldolgozása szükségszerű volt a második világháború után. A kétpólusú világ keretei között az integráció lényegében úgy jelenik meg, mint a jóléti állam „rezsihordozója”. A társadalmi viszonyok átalakulásához, stabilizálásához, illetve az ezek eléréséhez szükséges húzóágazatok működő- és versenyképességéhez az újratermelés olyan szerkezete, szervezete szükséges, amelynek mérete csak nagyobb piaci egységekben és a gazdasági szereplők együttműködésében lehetséges. Ennek intézménye pedig az integráció.

A konzerváló hatások mellett végig előkerültek az integrációelméletből a minőségi elemek, a munkaerő fejlődésének vonatkozásai is, ami Európa sajátos helyét tükrözi a két pólus tengelye mentén.

A jóléti állam európai elterjedése ugyanis csak részben tudható be a keleti blokk kialakulásával szembeni reakciónak. Az elmúlt századok európai nagyhatalmiságának visszaszorulása miatt ezek az integrációk az USA hegemon pozíciójával szembeni ellentendenciák is. Az amerikai nagyhatalmiság egyik fő gazdasági háttere a hatalmas belső piac, amelyen a skáláhozadék előnyei behozhatatlannak látszottak. A nyugat-európai országok ezt részben a piacméreteik növelésével, de elsősorban a minőségi termelésre való koncentrálással akarták ellensúlyozni, így versenyképességüket növelni. A munkaerő fejlődése tehát szükségszerűen része az integrációs kutatásoknak, mert ezt az európai stratégiát nem lehetett „proletárokkal” véghezvinni.

SERVAN-SCHREIBER (1967/1969) már említett könyve lényegében akörül forog, hogy az amerikai kihívással szemben Európának az oktatásra és a munkaerőképzésre kellene helyeznie a hangsúlyt.

Nemzetközi viszonyok

A regionális integrációk nemzetközi vonatkozásait a nemzetek, régiók és globális viszonyok komplex összefüggésrendszerében szeretném bemutatni az alábbi struktúra szerint:

- a) a közös ágazati védelem és
- b) a közös biztonság, mint a regionális integrációkban a nemzet-nemzet viszonyoknak racionalitást adó két elem politikai gazdaságtani értelme,
- c) ország és régió viszonya,
- d) a regionalizmus(ok), illetve az ország regionális tartalma,
- e) regionalizmus és globalizmus,
- f) az ország és a régió globalitásának kapcsolata,
- g) az ország globális funkciója,
- h) bővülés és mélyülés az integrációkban.

a) Az egyes ágazatok közös védelme az integrációknak igen sajátos magatartásformát nyújt. Az integrációk kialakításánál a hangsúly a csere szabadságán volt, a közös védelemmel pedig a protekcionizmusra került. Az integrációk tehát egyszerre foglalják magukban a liberális és a protekcionista gazdaságpolitikát. A jelenség nem ellentmondásos, ha figyelembe vesszük, hogy a szabad kereskedelem és a protekcionizmus, mint kereskedelempolitikai irányzat tulajdonképpen ugyanannak a dolognak a két oldala: a nemzetgazdaság előnyös külgazdasági illeszkedésének alternatív eszköze. Vagyis nemcsak ellentmondóak, hanem édestestvérek is - így szükségszerűen egyszerre jelentkeznek.

A jelenség összetettségét jól példázza, hogy nem beszélhetünk a világgazdaság szabadkereskedelmi vagy protekcionista korszakáról, legfeljebb arról, hogy a testvérjelenségek közül melyik volt domináns. Az egyidejű megjelenésre klasszikus példa a 19. század közepének-második felének Angliája és Németországa vagy a második világháború utáni USA, aki az „új szabadkereskedelmi koncepcióval” a világ felé termékeinek szabad áramlását, de befelé némi korlátozásokat magában foglaló gyakorlatot valósított meg. Ugyanez jellemző korunkra is, ahol az új liberális törekvésekkel párhuzamosan a mélységi védelem is egyre jobban elterjed (TÖRÖK, 1995).

A két irányzatnak persze más és más a funkciója. A szabadkereskedelem a kölcsönösen előnyös komparatív előnyöknek a feltétele, az általa meghatározott világgazdasági rend gazdasági alapja. Ebből a szempontból tehát a szabadkereskedelem a globalizálódást fejezi ki.

A protekcionizmusnak gazdasági racionalitást SAMUELSON szerint is a csecsemőiparágak védelme és a cserearányok javítása ad (SAMUELSON-NORDHAUS, 1988, 1217-1219.o.) Bizonyos ágazatok „felnevelése” azt is jelenti, hogy ezen ágazatok hatékony, versenyképes működésének hozzájárulása létre a feltételeit. A cserearányok javítása transzferált jövedelem-

átszívást jelent, ami pedig monopolpozícióból vagy megfelelő világgazdasági illeszkedésből adódik.

Más szóval, amíg a szabadkereskedelem a komparatív előnyök szerinti világgazdasági rend érvényesítését, addig a protekcionizmus a komparatív előnyök „adottságainak” átrendezését jelenti, és így hatalmi eszközként funkcionál. A hatalomgyakorlás a nemzetállami keretek kifejezésében rejlik, még akkor is, ha a forrása nem a nemzetállam. Ezért beszélünk amerikai központú világrendről a brit, illetve a spanyol, portugál vagy holland után. Összegezve, amíg a szabadkereskedelem a globalizálódást, addig a protekcionizmus a nemzetállamiságot fejezi ki.

Az integráció egyszerre fejezi ki mindkettőt. Sajátos magatartásformáját pedig nem egyszerűen a szabadkereskedelem és a protekcionizmus ellentétes hatásainak egyidejűsége jelenti, hanem az, hogy a regionalizmus nemcsak önálló mozgásformával rendelkezik, nemcsak közvetít az ország, illetve a globális rend logikáját képviselő világgazdasági intézmények között, hanem azokat magában is foglalja. A globalizmus és a nemzetállam tehát egyszerre és egy időben jelenik meg a regionalizmusban - ez adja az integrációk sajátosságát.

b) Ahhoz, hogy a nemzetnek a többi nemzethez, illetve a régióhoz való viszonyát tisztábban láthassuk, az integrációnak racionális alapot adó másik elemet is be kell kapcsolnunk a vizsgálatba, azaz az integrációt, mint biztonságpolitikai tényezőt is szemügyre kell vennünk (VINER, 1950). Ebben a megközelítésben a régió szerepe az, hogy a tagok kollektív biztonságát szavatolja. Ez persze önmagában ellentmondásos, hiszen a tagország a saját hatalomgyakorlásának fenntartása érdekében hozza létre a régiót, ugyanakkor alá is kell rendelnie magát a régióknak.

Az integrációk külgazdasági stratégiai elemzése sajátos módon vizsgálta az egyes országok közötti kapcsolatokat: hogyan lehet az adott ország nemzeti jövedelmét növelni. Ez belgazdasági probléma, amelynek a makrogazdaságon túlnyúló szálait követtük végig. Vagyis az integráció önálló külgazdaságpolitikaként nem jelent meg, csak úgy, mint a belgazdaság kiterjesztése. Márpedig ez a megközelítés, bár hasznos, korlátos.

A társadalmak legalapvetőbb célja a közös fennmaradás, ami a kétpólusú világ keretei között az atomfegyverek logikáját követi. Ebből következik, hogy a külgazdasági stratégiának sem lehet a célja a kizárólag másik ország rovására történő gazdagodás, ami közgazdaságilag a profitmaximalizálásnak, mint célnak a biztonság alá rendelését jelenti.

Nem lehet ezért az integrációt kizárólag a jövedelemszaldó-maximalizálás külgazdasági feltételének tekinteni. Rendelkezik olyan biztonságpolitikai funkcióval, ami a belgazdaságtól „független”, abban az értelemben, hogy a nemzeti jövedelem növelés szempontjából nem feltétlenül racionális. A nemzetállamoknak, régióknak és a globális intézményeknek a

kétpólusú világ kereteiből következő sajátos egyensúlyi viszonyáról van szó.

Hadd hivatkozzunk ismét a korszakban uralkodó keynesi, illetve post-keynesi közgazdasági elméletre. Nem véletlen, hogy a keynesianusok esetében nem szokás nemzetközi közgazdasági elméletről beszélni, pontosabban a nemzetközi vonatkozások szoros kapcsolatban állnak a makrogazdaság összefüggéseivel. Ennek legjobb példája a külkereskedelmi multiplikátor, amely a belgazdasági egyensúlyi viszonyok közé illeszti be az export és import szerepét.

„... a keynesianusok nagy része megmaradt a nemzetgazdasági elmélet revíziójánál és a „keynesi forradalom” világgazdaságtani értelmezésének és kifejtésének feladatát azzal hátrította el, hogy feltételezte a keynesi gazdaságpolitikai recept alkalmazhatóságát valamennyi nemzetgazdaságon belül, vagyis azt, hogy e recept tényleges és általános alkalmazása esetén a világgazdasági folyamatokban résztvevő nemzetgazdaságok végül is tökéletes egyensúly állapotába kerülnek valamennyien, mely esetben változatlanok tekinthetők a klasszikus, illetve neoklasszikus tételek” - írja SZENTES TAMÁS (1990, 83.o.).

PERROUX pedig úgy fogalmaz, hogy „a világpiaci optimum ebben a gondolatmenetben az egyes államok gazdaságpolitikájának kombinációja; nem egy láthatatlan kéz műve, vagy olyan spontán erők következménye, amelyek ... a világpiac segítségével előkészítik a béke, valamint a népek és kormányok prosperitásának az útját.” (PERROUX, 1969/1972, 32.o.)

Ahogy a keynesi elméletben, úgy a politikai gazdaságtanban is szoros kapcsolat van a nemzetgazdaságok belső viszonyai és a világgazdasági szerkezet között. Így ez az alfejezet nemcsak önálló mondanivalóval rendelkezik, hanem szorosan épül a korábban leírtakra. Ezért az integráció a résztvevő tagországok közötti viszonyoknak olyan keretét jelenti, amelyben a társadalmi osztályoknak a kétpólusú világ keretei közötti sajátos egyensúlyának nemzetközi feltételeit biztosítani lehet. A szerkezeti, volumen és egyéb makrogazdasági hatások eléréséhez a nemzetek közötti megfelelő viszony - piac megfelelő méretűvé tétele, szakosodás különböző termékek gyártására ill. kereskedelmére, stb. - szükséges. Ebből a szempontból az integráció úgy funkcionál, mint a gyárrendszer megerősítésének intézménye.

Másrészről a nemzeteknek a piaci logikát követő exportorientációjával szemben szükségszerűen megjelenik a másik nemzetnek a figyelembe vétele is. Ez tükröződik a kereskedelmi mérleg maximalizálása helyett annak kiegyensúlyozottabb felfogásában. Az integráció lehetőséget ad közvetlenül a kereskedelem multilaterális egyensúlyára, azaz, hogy az

országoknak nem kell szükségszerűen kétoldalú kiegyensúlyozott kereskedelemre törekedniük. Ez a szituáció tehát tulajdonképpen az egyensúlytalanságok egyensúlya. Vagyis az integráció lehetővé teszi, hogy az egyik nemzet „le is győzze” a másik centrumországot, egyúttal figyelembe is vegye - azaz a nemzetállamnak mind a piaci mind a parlamenti demokratikus funkcióját egyszerre megvalósítsa és egyensúlyba hozza.

A másik centrumország figyelembe vétele persze passzív folyamat, így korlátozott is. A biztonsághoz az is kell, hogy hasonlóan gondolkodjanak az egyes államok, ami azt az aktív törekvést takarja, hogy megpróbálja minden centrumország a „saját képére formálni” a többit.

Ebben a vonatkozásban különösen jelentős a korszak hegemón hatalmának, az USA-nak e politikája, hiszen rendszerének kiterjesztése közben integrálja is és stabilizálja is világgazdasági rendet. ARTER írja, hogy a MARSHALL-terv lényegében „azt a célt szolgálta, hogy az Egyesült Államok a saját képére formálja újjá Nyugat-Európát és az egységes piac létrehozása csak ennek része volt.” (ARTER, 1993, 113.o.)

Ha az előbb a gyárrendszer megerősítését emlegettük, akkor most annak kiterjesztéséről van szó. Az iparágak kölcsönös keresletének, illetve a szimultán fejlődésnek a tétele vagy a standardizálás ugyancsak erről szól, hiszen így egyes iparágak kifejlesztése, illetve a húzóágazat-csoportok kijelölése csak úgy mehet végbe, hogy a másik ország gazdasági szerkezetét is figyelembe veszik, illetve befolyásolják azt. A szimultán fejlődés tehát tulajdonképpen nem más, mint a másik országról való gondoskodás közgazdasági fogalmakba bújtatása.

Összességében a nemzet-nemzet közötti viszonynak a regionális tartalma egyfajta „közös örökös”-ként fogalmazható meg, amelynek tartalma az, hogy a kétpólusú világ biztonságának megfelelő társadalomszerkezetet az integráció megerősíti és fokozottabb lehetőséget ad a tagországoknak, hogy ezt a rendszert általánosan működőképpé tegyék

c) A tőkés világgazdaság kialakulásakor maga az integráció is egy ketős folyamatot takar. Elsősorban maguknak a nemzetállamoknak a létrehozását, ahol az integráció a belső forgalom szabaddá tételét, egységes belső piac kialakítását, egységes pénzt, bankrendszert, politikai struktúrát, stb. jelent. Mindezek a tőkés típusú gazdálkodás alapvető intézményi feltételei, mondhatjuk tehát, hogy az integráció a kialakuló tőkés osztály kollektív biztonságát szolgálja, de ennél többről is szó van: a tőkés termelési viszonyok a saját korában haladó „angol típusú” világgazdasági rend alapját és biztonságát jelentik (amely biztonság - ellentmondásos módon - csak saját maga felszámolásával válhat valódi biztonsággá, hiszen a kapitalizmus lényege az idegen munka feletti rendelkezés, ami pedig konfliktust hordoz). Más szóval a nemzeti integráció önmagában világgazdasági jelenség.

Másrészről a régiók „kialakulásának” a korszakáról is beszélünk, mert a régiók a nemzetállamokkal együtt, azokkal párhuzamosan jönnek létre, hiszen csak azokkal együtt van értelmük és létalapjuk. A világgazdaságban ugyanis a régió „uralkodik” a nemzet felett, mégpedig úgy, hogy csak ebben a viszonyban nyeri el a régió is és a nemzetállam is a lényegét. Ez a „régio” pedig az egyes, konkrét gyarmatbirodalom, aminek angol és francia típusát az első fejezetben körbejártuk.

A gyarmati kapcsolatrendszer nélkül nem mehetett volna végbe az eredeti tőkefelhalmozás; a centrum nemzetállamai nem jöhettek volna létre, ha ezzel együtt és ehhez kötve nem történik meg más területek periferialódása és nemzetgazdaságuk alulfejlődése vagy elkorcsosulása (ha a centrumhoz viszonyítjuk őket). Maga a rendszer „uralkodik” tehát a tagjainak fejlődési modelljén.

A dolognak nem mond ellent, hogy a tényleges hatalmat egy nemzet gyakorolja, az az anyaország kezében van - hol diplomáciai eszközökkel, hol Bengália kirablásával, ópiumháborúkkal vagy az inkák legyilkolásával kapcsolatosak be újabb és újabb területeket a világgazdaságba. Mindez csak azt jelenti, hogy a nemzet (anyaország) magában hordozza a regionalizmust.

Az európai integrálódás történetének elemzésekor SIDNEY POLLARD is nagy hangsúlyt helyez arra, hogy tőkés világgazdaság kialakulásának időszakában kettős folyamatot kell figyelembe venni. A nemzetállamiság és regionalizmus viszonyát részletesen nem fejt ki, de aláhúzza: „... a történelemnek ebben a korszakában, ami nyugaton kb. 1870-ig tartott, a nemzetállam és a gazdasági integráció fejlődése folyamatosan, kölcsönösen egymást erősítve haladt.” (POLLARD, 1981, 15.o.)

Másrészről meg kell jegyeznünk, hogy régiók persze korábban is léteztek: ilyenek voltak a Déloszi Szövetség a görögöknél, a provinciák a rómaiaknál vagy a tartományok a feudalizmusban. Ezek azonban alapvetően eltérnek a tőkés világ régióitól. Miután ez utóbbi egyik korszakát éljük ma, ezért figyelmünket értelemszerűen a tőkés világgazdaság regionalizmusaira fordítjuk és ezért beszélünk a régiók „kialakulásáról” a vizsgált korszakban.

Abból, hogy a nemzetállam hordozza a regionalizmust, a nemzet és régió sajátos viszonya következik a kétpólusú világban. Ahogy a Pax Britannica és az ennek megfelelő világgazdasági rend már nem volt alkalmas a világ biztonságának és fennmaradásának garantálására, úgy kellett a nemzetnek új módon viszonyulnia saját gyarmataihoz, a gyarmati rendszerhez, így saját magához is egyben.

„Ha én meghalok, velem együtt a világ is meghal” - fejezi ki bölcsen a tamil közmondás, hogy minden ország magában hordozza világgazdasági rendszerét, és a hatalomváltással a globális rend is átalakul.

Mindenekelőtt a régióknak a nemzet feletti uralkodását kellett korlátozni. A periféria nyílt alávetését nem lehetett fenntartani, mert az annak forradalmasodásához vezetett, amivel viszont a globalizmust fenntartó világgazdasági rendet nem lehetett biztosítani a továbbiakban. Fel kellett számolni, illetve át kellett alakítani a gyarmati rendszert.

GALBRAITH legutóbbi könyvét a világgazdaságról írta. Ebben élesen bírálja azokat a hagyományos nézeteket, amelyek a dekolonizációt a centrum morális fejlődésének és a periféria túl erős ellenállásának tudja be. Amellett érvel, hogy az új gazdasági szerkezet miatt a gyarmatok nem jelentettek további gazdasági előnyt, vagyis nem volt szükség rájuk. Más szavakkal ezt úgy fogalmazhatnánk, hogy a centrum olyan húzóágazatokat fejlesztett ki, amelyeknek sem erőforrás-, sem piaci igénye nem kapcsolódott a gyarmatokhoz elsősorban, vagyis így azok létalapjukat veszítették. Hozzá kell azért tennünk, hogy ez nem mond ellent a periféria ellenállásának vagy a centrum morális fejlődéséről szóló érveknek, csak azokat a szűk gazdasági szférán keresztül valósítja meg (GALBRAITH, 1994/1995, 173.o.)

Másrésről azonban fenn is kellett tartani a regionalizmust. Mivel mind az eddigi centrum, mind a periféria létének a gyarmati regionalizmus volt az alapja, ennek azonnali és teljes felszámolása mindkét fejlődési modell kettőtöréséhez, közvetve háborús vagy forradalmi veszélyhez vezetett volna. Ezért az anyaországoknak gondoskodniuk is kellett a függő területekről.

Ez a gondoskodás azonban nemcsak részleges felemelést (közvetlen alávetés felszámolása, szuverenitás, politikai jogok kiterjesztése, stb.), hanem egyben korlátozást is jelentett. Azoktól a rendszerektől, amelyek a felemelkedéssel a status quo-t akarták felborítani vagy nem voltak képesek az atomkorszak logikája szerint meghatározni saját helyüket a világgazdasági rendszerben, elvonták az erőforrásokat - ezt is jelenti pl. a profitrepatriálás.

Hogy a gondoskodás és korlátozás (ami a világegységről való gondoskodás) kettőssége mennyire jelentős eleme az új világgazdasági rend politikai gazdaságtanának, GALBRAITH-nél is jól látható: „a gyarmatok eltűnével megmaradt a felelősség a jólétükért és a földért...” (GALBRAITH, 1994/1995, 174.o.)

A SZENTES TAMÁS (1976) által széleskörűen leírt függési viszonyok tehát nemcsak imperializmust, hanem biztonságpolitikát is jelentenek. Ezt fejezik ki a gyarmati regionalizmus valóban új formái: a befolyási övezetek és érdekszférák. Mivel ezt fenn kellett tartani, a kétpólusú világban nem volt mindegy, hogy a függő terület melyik pólushoz kapcsolódik, mint

ahogy az sem volt megengedhető, hogy a nyugati blokk korábbi centrumországainak hatalomgyakorlási alapját felszámolják, ezzel a blokk belső stabilitását korlátozzák. Ezért is kellett Nagy Britannia hatalmi rendszerének engedményeket tenni a GATT keretein belül is.

A hatalomgyakorlásnak tehát új világgazdasági forma kellett. A fentebb leírt ellentmondásos folyamatok feloldási lehetősége a gyarmati regionalizmustól a nemzetközi intézmények felé való elmozdulásban található meg. Ezért kellett a nemzetközi intézményrendszer kialakulásával és szerkezetével kezdenünk az integrációelmélet tárgyalását.

A nemzetközi szervezetek az országoknak, a korábbi regionalizmushoz képest, magasabb rendű kapcsolatait jelentik, hiszen a tagországok szuverén módon, azonos jogkör alapján vesznek részt a döntésekben, szavazatukkal befolyásolják azt. Ugyanakkor korlátozzák is a másik országot, ellenőrzési lehetőségük van, egyben a részvétellel a maguk hatalomgyakorlási körét szűkítik. Tehát a nemzetközi szervezeti rend kiépítése azért megoldás, mert a függetlenséget és a függőséget egyszerre tartalmazza. Lehetővé teszi, hogy a nemzetek felemelkedjenek, de csak korlátozottan. Szavazás és tőkekivitel egyszerre létezik.

Mindezekből következik, hogy az integrációs irodalomnak csak részben van igaza, amikor a két világháború közötti időszakot dezintegrációként jellemzi (POLLARD, 1981. 61.o., MOLLE, 1990, 45.o.). Ez a „dezintegráció” a regionalizmusnak az átalakulását, nem megszűnését jelenti.

e) Azért kellett ilyen hosszan tárgyalni a tőkés világgazdasági rend kialakulását és klasszikus korát jellemző gyarmati regionalizmust, mert a nemzetközi szervezetek kialakulásával nemcsak átalakulás, hanem dominanciaváltás is végbement. A régi típusú függési rendszerek nem tűntek el (láttuk, fenn kellett tartani őket), csak nem voltak dominánsak többé. A kétpólusú világ rendszerének pontosabb leírásához ezért a különböző regionalizmusok hierarchiáját kell vizsgálnunk, és az ebben a hierarchiában való mozgási lehetőséget. A nemzetközi szervezeti rendszer magában hordozza a korábbi gyarmati rendet, és a lényeges kérdés az, hogy a nemzet melyik szerepében mutatkozik dominánsnak. Az integrációk megértéséhez mindez nélkülözhetetlennek tűnik.

Az integrációk maguk is nemzetközi szervezetek, olyanok, amelyek esetében a nemzetköziség csak az országok korlátozott körére vonatkozik. Az EGK-t hat, az EFTA-t hét ország hozta létre. Ha elfogadjuk, hogy a nemzetállamiság magában hordozza a regionalizmust, akkor az, hogy az integrációban résztvevő országok egymást ellenőrzik, egymás külkapcsolati rendszerének az ellenőrzését is jelenti. Ebben a megközelítésben az integráció úgy jelenik meg, mint a korábbi „gyarmati rend” kontrollja, egyben utóda. Tehát valójában az európai integrációkat nem hat-hét, hanem an-

nál jóval több ország (korábbi függő területek) „hozta létre”, még ha ez jogi értelemben nem is fedi a valóságot.

Ebben a formában a regionális nemzetközi szervezet kétféleképpen is képes a gyarmati regionalizmus felett őrködni. Az integrációban az egyik centrumország korlátozza a másik centrumországot, ezzel képes befolyásolni a másik ország függési kapcsolatainak típusát, ezzel a fejlődési modelljét. Másrészt az egyik centrumország közvetlen kapcsolatba kerülhet a másik centrumország függő zónájával, így befolyásolva megint a centrum fejlődési irányát. Az EGK/EK külkapcsolati rendszerének áttekintése sokkal többet mond el az integráció lényegéről, mintha csak a tagországok önálló magatartásformáit vizsgálnánk.

Ha tehát az integrációk külgazdasági stratégiai megközelítésének kulcsát jelentő indukált és transzferált jövedelmek politikai gazdaságtani tartalmát akarjuk felfedni, akkor nélkülözhetetlen az EGK/EK külkapcsolati rendszere, amely számos speciális vonással rendelkezik (BALÁZS, 1996. 59-69.o.).

A leglényegesebb tulajdonsága, hogy hierarchikus felépítésű. Jól elkülönül egymástól a preferenciális és nem-preferenciális kapcsolatok köre, ahol a hierarchiában az előbbi csoport helyezkedik el magasabban. Ezek közé tartoznak a mediterrán és afrikai (később ACP) országok is, vagyis a volt gyarmati országok és a hagyományos érdeklődési területek a külkapcsolati rendszerben előkelő fontosságú helyet foglalnak el.

A különböző országokkal kialakított kapcsolatok regionális meghatározottságúak, azaz meghatározott országcsoportokat kezel egységesen az integráció, illetve a különböző országcsoportokat eltérő módon. A „kollektív kezelés” az egyes régiók ellenőrzésének alapvető eszköze, főként, hogy különböző régiók különböző funkciót töltenek be az integráció külgazdaságpolitikájában. Igaz a regionális meghatározottság csak a 70-es években intézményesül az egyes régiók felé folytatott külpolitika egységesítésében, de a magatartásforma már korábban is él.

Az egyes országcsoportok kapcsolati rendszerei gazdasági tartalmukban is eltérnek. Számunkra ennek jelentősége részint abban nyilvánul meg, hogy a dél-európai és a nem-európai mediterrán kapcsolatok nagyon közel állnak egymáshoz, részint abban, hogy a szimmetrikus viszonyoktól jól elkülönülnek a Partner ország számára kedvező aszimmetrikus megállapodások, amelyek a vizsgált korban megint csak a mediterrán és afrikai országokra terjednek ki.

A gyarmati regionalizmus kiemelt kezelése tehát alapvető jelentőségű, ami még akkor is igaz, ha az 1958-1973 közötti időszakban az integráció mélyítése a domináns és a mediterrán és afrikai térség nem a közvetlen, intézményesült külpolitikai irányba esik (BALÁZS, 1996, 60.o.). Ugyanis csak a mediterrán politikának az egységesítése volt 1975-77 között, de az eltérő státus ellenére a térség végig különleges fontosságú. Nemcsak az

EGK létrehozását megelőző „francia Algéria” álláspontra gondolunk, hanem arra is, hogy a Római Szerződéssel a volt gyarmatok „önkéntesen társult területekké” váltak (PALÁNKAI, 1981, 207.o.). Ezek függetlenné válásával a kapcsolat a yaoundei egyezményekben élt tovább (1964, 1969). Hasonló jelentőségűek a kelet-afrikai országokkal kötött arushai egyezmények (1968,1969) valamint Marokkóval és Tunéziával kötött társulási megállapodás (1969).

PALÁNKAI TIBOR a lényegre tapint, amikor az érintett fejezet címében a fejlődő országokkal folytatott „New Deal”-t említi (pontosabban teszi fel kérdésként, U.o., 207.o.). Ugyanis, például a yaoundei egyezmény keretében részlegesen liberalizált kereskedelemmel vagy az Európai Fejlesztési Alapon keresztül folyósított pénzügyi segélyekkel, illetve infrastruktúris és mezőgazdasági fejlesztési programokra adott hitelekkel nemcsak részleges felemelkedési lehetőséget nyújtottak az adott országoknak, de ennek irányát is megszabták (monokultúrák, részleges kereskedelem liberalizálás, stb.) egyben konzerválták is a viszonyokat.

A stabilitás fenntartása érdekében az állam közvetlenül avatkozott be. Az elsődlegesen infrastrukturális beruházásokkal, illetve egyes kitermelő iparágaknak a saját, centrumországbeli monopóliumaiknak részére való fenntartásával - mondhatnánk „államosításával” - a centrumországok létének alapját, azaz a jóléti államot stabilizálták. Ezért ez a rendszer csak annyira szolgálta a kollektív neokolonializmust, amennyire a kor világrendjének stabilitását.

Ugyanez igaz a cserearányok alakulására is. Amikor azt írják, hogy „*a társulásokkal szemben a legáltalánosabb vádként azt hozzák fel, hogy az afrikai államokat - amelyek nagy része a legszegényebbek közé tartozik a világon - nem voltak képesek megvédeni a romló terms of trade hatásaitól*” (Financial Times, 1972. dec. 11. - idézi PALÁNKAI, 1981, 212.o.), akkor ezt kiegészíthetjük azzal, hogy nemcsak nem voltak képesek megvédeni, hanem fenn is tartották a cserearányok megváltozását.

Amikor az integrációkat az indukált és transzferált jövedelmek szempontjából vizsgáltuk, kimutattuk, hogy a tagországok számára a kétféle jövedelmi viszony más-más relációban jellemző. Az indukált jövedelemszerzés „befelé”, míg a transzferált „kifelé” jelentkezik. Most már azt is látjuk, hogy ez utóbbinak fő forrása az alulfejlett világ: indukált és transzferált jövedelem tehát nem egymással szemben, hanem egymás mellett, hierarchikusan létezik. Az integrációelméletben nem elsősorban az indukált jövedelmeket oszthatja el újra a transzferált, hanem egy másik régióból kiegészíti azt.

Ebből következik, hogy nem lehet a kor fejlett világának integrációit egyszerűen a jövedelemszaldó maximalizálásával leírni, mert a különböző hatások *elsősorban* nem egymással szemben állnak. A transzferált jövedelemtípusok a gyarmati regionalizmus ellenőrzését szolgálják, az indu-

kált jövedelmek pedig elsősorban a centrumországok „kölsönösen előnyös ellenőrzését”. Az integráció attól speciális intézmény, hogy a kettőt egyszerre tudja megvalósítani. Ez a politikai gazdaságtani magva az integrációelméletben megfogalmazott különböző hatásoknak.

e) Az integrációk regionális nemzetközi szervezeti jellegüknél fogva képesek az integrációknak racionalitást adó biztonságpolitikai funkció ellátására. Mindez azonban nemcsak a regionális, hanem az univerzális nemzetközi szervezetekre is igaz, ami azért lényeges, mert a regionalizmusnak a globalizmussal való viszonyáról igazából csak úgy tudunk valós képet adni, ha az integrációkat speciális nemzetközi szervezatként fogjuk fel, és megállapításainkat kiterjesztjük a világméretű összefüggésekre is.

A globális vizsgálódással azonban számos problémánk adódik. A nemzetközi szervezetek a politikai liberalizmus logikájával működnek, egymás kontrollálása a szavazási mechanizmus alapján történik. A parlamenti demokrácia azonban nem a globalizmus, hanem a regionalizmus logikája. A regionalizmust úgy definiáltam, mint a kölcsönösen előnyös ellenőrzés intézményét, a globalizmus tartalmának, azaz a létbiztonságnak azonban nincsen alternatívája.

Másrésről ebből a logikai rendből kilóg a katonai biztonság nemzetközi intézményrendszere, a NATO és a Varsói Szerződés (VSZ). Az atomfegyver potenciális felhasználhatóságának bármely korszakában ugyanis irracionálissá válik a kérdés, hogy a többség dönthet-e az atomfegyver bevetéséről. Ebből a képletből az is adódik, hogy minden más szervezetnek alárendelt szerepet kell játszania a katonai biztonsági szervezetekkel szemben. Vagyis hierarchiának kell lennie a nemzetközi szervezeti rendszerben, ami megint önellentmondás.

Harmadrészt a katonai szervezetek az univerzális szervezetekkel párhuzamosan jöttek létre, ugyanannak a korszaknak a termékei. A világhatalomért folytatott harc világméretű katonai tömbök, a Központi hatalmak és az Antant összecsapásában öltött testet. Ha a világ egységének fenntartása katonai tömbök függvénye, akkor most a gyarmati regionalizmus a nemzetközi szervezeti rendnek vagy a katonai tömböknek adja át a helyét?

Az ellentmondás feloldása megint csak a kétpólusú világ logikájából következik, és abban a sajátos formában jelenik meg, hogy a vizsgált korszakban a globalizmus és regionalizmus összefonódik. A globalizmus lényege az olyan egységes, központi irányítás, amely a világ egységének a fennmaradását garantálni tudja. Ez elsősorban a NATO és a VSZ egymásnak feszülő, egyben együttműködő létében öltött testet. Ugyanakkor az egységes irányítás létét nem lehetett nyugaton kimondani, hisz az a keleti ideológia megvalósulását, egyben a Szovjetunió győzelmének elismerését jelentette volna. Ezért liberális ideológiába kellett bújtatni, amit pedig a nemzetközi szervezetek hordoznak.

A globalizmus - ha már el kellett rejteni - szükségszerűen a regionalizmussal, nem pedig a nemzetállamisággal kapcsolódott össze, hiszen az irányítást nemzetközi szervezethez kapcsolni a nemzetek közti konfliktusok korlátozását jelentette, míg az irányításnak a nemzetállammal való összefonódása az országok világhatalmi törekvéseinek összeütöközését, azaz imperializmust hozott volna. Ezért van tehát, hogy a nemzetközi szervezetek globálisnak mutatkoznak, pedig csak a parlamenti demokrácia szintjét jelentik. Ezért van, hogy a NATO és a VSZ nemzetközi szervezetnek „látszik”, holott azok felett áll. Valamint ezért van, hogy közgazdaságtudomány fő iránya a régiók konfliktusaként írja le a világgazdaságot.

Nem véletlen, hogy a 90-es évekre válik világossá: az ENSZ nem a nemzetközi szervezetek csúcsa (gondoljunk a délszláv háborúban folytatott nem túl eredményes tevékenységére); a NATO a tervezett bővüléssel együtt alapvető reformokat él meg; a GATT helyett megalakulhatott a Világkereskedelmi Szervezet.

Felvetődhet, hogy, ha a katonai rendszerekben intézményesül a globalizmus és azok a gyarmati regionalizmust váltották fel, akkor ez utóbbinak is globálisnak kellett lennie. Ez igaz is, de úgy, hogy a globalizmust nem az angol gyarmatbirodalmi, hanem maga a gyarmati rendszer-intézmény, egyben az angol gyarmatbirodalomnak a francia, belga, stb. rendszerekhez való viszonya jelentette. Ugyanúgy, ahogy nem a NATO, hanem a NATO és a VSZ konfliktusos kooperációja volt a meghatározó.

Globalizmus és regionalizmus összefonódnak a kétpólusú világban, de nem azonosak egymással. Csak arról van szó, hogy a globalizmus funkciója megjelenik a regionalizmus szintjén, azaz a biztonságpolitikai szempontokat megjelenítő irányítás nemzetközi szervezetek, integrációk közvetítésével, parlamenti demokratikus körülmények között érvényesül. Volt igazság abban, amikor a szocialista blokk közgazdászai a WEU-t, illetve az EK-t a NATO európai szárnyának és gazdasági alapjának is tekintették (GYULAI, 1971, 24.o. vagy MAKSZIMOVA, 1975, 90-91.o.), csak ennek abszolutizálása a félrevezető. Mert ettől még az EK-nak, a WEU-nak, mint regionális integrációnak van önálló mozgása és funkciója, sőt megjelenhet a NATO-val szemben is.

f) A nemzetállam és a régió közötti sajátos egyensúlyi viszonyok abban az esetben is fennállnak, ha a régiókat a globalizmussal összefüggésben vizsgáljuk. A status quo ebben a megközelítésben azt jelenti, hogy egyik ország sem „ugorhat ki” vagy közeledhet a másik blokkhoz olyan mértékben, hogy a kényes egyensúly megbomoljon.

A konkrét, helyi okok mellett ebben az összefüggésben is értelmezhetők pl. az 1968-as párizsi események. A diáklázadásokkal ugyanis az a DE GAULLE bukott meg, aki felfüggesztette Franciaországnak a NATO katonai szervezetében való részvételét, aki az EK-ban az „üres székek politi-

kájával” próbálta blokkolni az integráció kontrolláló szerepét, aki ellenezte az atlanti vonalat képviselő Nagy-Britannia csatlakozását az EK-hoz és aki támogatta az orosz kapcsolatokat.

Ugyanígy az EK mediterrán kibővülései sem magyarázhatóak gazdasági érvekkel. Görögország, Spanyolország és Portugália szélsőséges politikai erőinek ellenőrzése, csakúgy, mint a Földközi-tenger és a Közel-kelet stratégiai felügyelete az említett országok integráción belülre söprésével valósulhatott csak meg - igaz, ez már a nyolcvanas évek története.

Az egyensúlyi követelményből következik, hogy a nemzetközi szervezet sem lehet uralkodó. A szervezetek intézményi felépítése, a szavazási rendszer, a végrehajtó intézmények választásos vagy váltógazdaság-szerű betöltése mind ezt szolgálják. Ezzel együtt azonban a nemzetközi együttműködés és a világ irányításának egy részéről - a biztonságpolitikáról, így a legalapvetőbb irányok kijelöléséről - le kell mondaniuk és azt át kell adniuk a hierarchiában felettük álló intézményeknek. Ezt állapítottuk meg a NATO és a VSZ viszonyában.

Mindez az európai integrálódás intézményeire is igaz. Az európai országoknak a regionális védelmi szövetségüket, a Nyugat Európai Uniót nagyon nehezen sikerült tető alá hozniuk és azóta is alárendelt szerepet játszik. Másrészt a brüsszeli központ elsősorban, mint végrehajtó játszik fontos szerepet és itt található a NATO központja is.

Végezetül, a kétpólusú világban nem engedhető meg az sem, hogy a nyugati regionális integrációban valamely ország egyeduralgó szerepet töltsön be. A nemzetközi szervezeti rend formális egyenlősége, illetve az integrációkban megvalósuló kölcsönös felügyelet kapcsán ezt a gondolatot tulajdonképpen már érintettük. Itt csupán annyit tennénk hozzá, hogy ez a régió-nemzetállam egyensúly nem az ellentmondás felszámolására, hanem éppen konzerválására irányul.

A nemzetállam és régió ellentmondó viszonya a különböző „birodalmak”-ban ölt testet, amelyben a nemzetállam feloldódása, illetve önállósága között nagyon széles a skála. Ennek egyik végpontját például a nápolesi rendszer képviselte. A skála másik vége az olyan laza államszövetség, amelyben a nemzetállamok, mint alapegységek csak egyeztetik bizonyos politikai lépéseiket vagy gazdasági előnyöket nyújtanak egymásnak anélkül, hogy közös külgazdaságpolitikát folytatnának. Ilyenek például a szabadkereskedelmi övezetek. A kétpólusú világ eddig elemzett rendszerét tehát úgy is meg lehetne fogalmazni, mint „új birodalmiság”-ot, aminek a tartalma a nemzetközi szervezeti rend és az ebből levezetett integrációk.

Nem véletlen tehát, hogy BYÉ az integrációkról szóló eszmefuttatását az integrációs formáknak e skálán való megkülön-

böztetésével kezdte és a nemzetállamok közötti együttműködés hatásait ennek rendelte alá (BYÉ, 1950, 209.o.)

g) Sem a birodalmiság, sem a nyugati blokkban elfoglalt meghatározó helye nem jelenti azt, hogy az USA maga uralkodó lenne, mert egy nemzet uralkodása meghatározott világgazdasági rendszert is jelent: a spanyol, portugál „rend” a feudális gazdasági világot képviselte és különböző merkantilizmusokat, az angol a gyarmatokon alapuló gazdasági szövetségi rendszert. Ezért az USA „uralkodása” egy olyan nemzetközi szervezeti rendet takar, amelyben a NATO (és a VSZ viszonya) a domináns. A központi hatalom sem egyeduralkodó, az USA az integráltságot képviseli. A kereskedelem fejlesztés és terelés igazából az európai integrációról szól, mégis az USA-ban írják le.

Az, hogy egy nemzetállam „képviselet” a globalizmust, még nem jelenti azt, hogy a kérdéses ország elveszítette volna az ország vagy régió funkciójának megfelelő magatartásformát. Az USA által viselt kereskedelmi háborúban vagy Latin-Amerika felé megvalósuló pénzügypolitikájában ugyanúgy megtalálhatók a profitmaximalizáló érdekek vagy az exportorientáció mint a kölcsönösen előnyös megközelítés és a biztonságpolitika. Ugyanúgy, attól, hogy az integrációk vagy a többi nemzetállam alárendelt, még ezek az országok lehetnek regionális hatalmi központok. Nem tagadni kívánom az állammonopol-kapitalista bírálókat, hanem kiegészíteni és az egyes szempontokat hierarchiába állítani.

Az új nemzetközi rendnek is megvan a gazdasági alapja. Az USA „új szabadkereskedelmi koncepciója” a komparatív előnyök újrafogalmazásán alapul. Ez azért lehetséges, mert RICARDO korának és a kétpólusú világnak a komparatív előny elmélete nem ugyanarról szól, még ha a mondánivalója látszólag ugyanaz is. Annyiban közösek, hogy mind a kettő a korábbi világrend megtörésének stratégiáját írja le. A ricardoi modell a munkaértékelméleten alapul és az adottságok szerinti specializációra helyezi a hangsúlyt. Az „új komparatív előnyök” neoklasszikus fogalmakkal írják le a hatásokat, így a termelési lehetőségek határa, illetve a hasonlódzat költség kerül középpontba.

Az új keretek a kétpólusú világ eddig elemzett súlypontjait helyezik nemzetközi összefüggésekbe, ami SAMUELSON könyvéből kiválóan látszik. A ricardoi munkaértékelmélet a termelésre helyezte a hangsúlyt, a hasonlódzat költséggel viszont a termelés céljává a fogyasztási lehetőségek maximalizálása válik (SAMUELSON-NORDHAUS, 1988, 1195.o.). Másrészt bekapcsolódik a technikai haladás, amellyel a termelési lehetőségek határának kitolása, azaz a növekedés célját hangsúlyozzák (U.o.). A lényeg persze továbbra is megmarad, és ez a kölcsönös előnyösség, amit az egyensúlyt biztosító regionalizmus erősít meg.

A világgazdasági hegemon pozíció és a külkereskedelmi elméletek összefüggése olvasható ki TÖRÖK ÁDÁM könyvéből. Az esettanulmányok között mutatja be a „régí rend” vezetőjének, Nagy-Britanniának az esetét, amit lényegében a komparatív előnyök konzerválásának stratégiájával jellemez. Ennek egyik eleme éppen a munkaerőben megnyilvánuló technikai haladás hiánya. Ezzel szemben viszont „az USA feldolgozóiparának szellemi tőkeállománya a komparatív előnyök viszonylag állandó súlyú tényezője” (TÖRÖK, 1986, 94. és 97.o.).

Utalnunk kell rá, hogy az integrációk működését VINER egészen más-ként elemezte, mint BYÉ, GIERSCH vagy az utódok. VINER ugyanis az integrációknak az új nemzetközi rendbe illeszkedését vizsgálta, ami közgazdaságilag úgy jelent meg, hogy a regionalizmus hogyan befolyásolja az „új komparatív előnyök”-re alapozott „új szabadkereskedelmi koncepciót”. Ezért van, hogy a vineri alapmodell alapvetően abból a szempontból ítéli meg az integrációkat, hogy hogyan történik meg bizonyos termelési fázisok kiiktatása, egész pontosan a termelés forrásának megváltozása. Nem teljesen korrektek tehát az integrációelmélet azon bíráló megjegyzései, amelyek VINERT leegyszerűsítéssel vádolják és munkáját úgy tekintik csak, mint gyerekcipőben járó történelem. A szabadkereskedelem felőli megközelítés és kizárólag a termelési hatás vizsgálat a hatalomgyakorlás új rendjéről szól.

A kereskedelem-fejlesztés és -terelés politikai gazdaságtani mondani-valója is most már világos. Amikor a termelés forrásának megváltozását vizsgálja VINER, akkor ő is a komparatív előnyökről ír. A kereskedelem fejlesztés tartalma az import olcsóbb forrására való átállás, ami a világgazdasági rendbe az (új) komparatív előnyök szerinti illeszkedést célozza meg. Ennek nyilvánvalóan feltétele a szabadkereskedelem, ami az USA „új szabadkereskedelmi koncepciójának” az alapja. A kereskedelem-terelés azzal, hogy az olcsóbb importforrást drágábbra váltja irracionális, kivéve, ha a célja az (új) komparatív előnyök átrendezése - ebből a szempontból protekcionista, a szabadkereskedelmi koncepció világgazdasági rendjével szemben jelenik meg.

Láttuk viszont, hogy a szabadkereskedelem és a protekcionizmus rokon fogalmak, vagyis a kereskedelem-terelés nem feltétlenül káros, csak rövid távú cost-benefit szempontból az. A kereskedelem-terelés racionalitását az integrációk önmozgásának racionalitása adja, ezért azt mint közös védekezést kell felfognunk (iparágak felnevelése ill. védelme), illetve mint biztonságpolitikai, hatalmi tényezőt (import forrásának kijelölése).

VINER, amikor a kereskedelem-teremtést hasznosnak, a kereskedelem-terelést károsnak véli és az integrációkat a kettő egybevetése szerint értékeli, akkor az USA második világháború utáni európai politikájának dilemmáját fogalmazza meg közgazdaságtanilag. A maximális fejlesztés

tés - minimális terelés azt a célt szolgálja, hogy az USA támogatni fogja a Szovjetunió miatt szükséges, ám egyben az USA-val szemben is alakuló európai integrálódást, ha az stabilizálja az új hatalmi és világgazdasági viszonyokat: az (új) komparatív előnyöket erősíti és minimálisan módosítja. VINERNél tehát nem feledékenységből maradnak ki a fogyasztói hatások. Ő nem közvetlenül a jóléti államról ír, hanem annak világgazdasági szerkezetéről.

Az új hatalomgyakorlás az irányítást is magában foglalja, ami természetesen csak a liberális ideológia fogalomrendszerében jelenhetett meg. Láthattuk, az „új komparatív előnyök” korántsem a természeti adottságokhoz való passzív alkalmazkodásból származó csoda, hanem attól is új, hogy az adottságok mesterséges alakítását vállalja fel.

„A kereskedelem oroszlánrészét ...az olyan javak kereskedelme teszi ki, amelyek előállításában nincs nyilvánvaló regionális preferencia” - írja SAMUELSON (1988, 1195.o.).

A változó adottságokat a termelési tényezők arányában vagy minőségében történő változások hordozzák, amiről a HECKSCHER-OHLIN modell szól. A specializáció, ezzel együtt az integrációknál leírt szerkezeti hatás tehát nem „adottság” szerint történik, illetve az adottságot úgy fordíthatjuk le, mint a korábbi gazdaságpolitikai irányítás objektívizálódását, kikristályosodását. A kölcsönösen előnyös szakosodás termékeinek árára az „óceán közepén álló árverező” tevékenységével alakul ki (U.o., 1196. o.), ami azt takarja, hogy a cserearány-sávban kialakuló pontos érték végül is a világméretű kereslet és kínálat függvénye. A kínálat az „adottságok” és a kereslet szerint alakul, az adottságok viszont politikák, mint ahogyan a kereslet mögött meghúzódó szükségletek alakulása is a gazdaságpolitikai irányítás terméke. A fogyasztás és kereskedelem alakulásáról már esett szó a kétpólusú világban, ezért ennek újbóli részletes kifejtésétől eltekintenénk.

h) A vizsgált korszaknak a fogyasztás és egyensúly mellett alapvető jellemzője volt a növekedési kényszer. Az integrációelméletben úgy jelent meg, hogy a különböző hatások lényegében a piacbővítés felé mutattak, ez jelentette az egész elméleti rendszer kulcsát. A növekedési kényszer persze nemcsak az egyes országok által, hanem közvetve, a nemzetközi viszonyokon keresztül is érvényesül. Az integrációk növekedése a klasszikus bővülés-mélyülés problémaköréről szól.

Az integrációelmélet kulcskérdése a bővülés lehetőségének kérdése. A bővüléssel tartható fenn ugyanis a különböző osztályok folyamatos stabil egyensúlya. Másrészt az integrációs hatások megerősítése és kiterjesztése, azaz minél több ország bevonása abba a körbe, ahol hasonlóképpen gondolkoznak, a modell „terjeszkedésével” lehetséges. Harmadrészt az integrációknak racionális alapot adó kollektív biztonság és közös védekezés is stabilabb, ha területileg nagyobb kört fog át. Mindezek az integrációk

méretének már vizsgált kérdését, a kollektív biztonság materiális alapját jelentő gazdasági távolság és infrastruktúra fogalmát húzzák alá ismét.

A bővülés központi gondolatának nem mond ellent az a „tapasztalati tény”, hogy az Európai Közösség a hatvanas évek végéig egyetlen taggal sem bővült, és egyértelműen az integráció mélyítése, azaz a vámunió, illetve a tervezett közös piac létrehozása szerepelt a stratégia fő vonalá-ként. Az integrációnak a létrehozása ugyanis önmagában már bővülés, abban az értelemben, hogy a nemzetgazdaságok piacai, pontosabban piacralépési lehetőségei bővültek ki. Vagyis az integrációk különböző poli-tikai gazdaságtani hatásainak az eléréséhez és az egyensúlyi viszonyok létrehozásához már szükség van a bővülésre. Ez teljesen összevág azzal a korábbi gondolatunkkal, hogy a növekedés az egyensúlyt szolgálja.

Másrésről maga a mélyülés is bővülés, csak amíg az utóbbi extenzív formában, addig az utóbbi intenzíven teszi ezt. A piacbővítés nemcsak a négyzetkilométerek és a fogyasztók számának vagy az erőforrások mennyiségének növekedését jelenti, hanem azt is, hogy az adott erőforrásokat hatékonyabban használják ki, a fogyasztói szokások pedig közelebb kerülnek egymáshoz.

Így tehát a bővülés kényszere nem sérül, ugyanakkor igaz persze, hogy a mélyülés és bővülés a piac méretének alternatív növelési stratégiáját jelenti. Ez jól megragadható abban a gondolatmenetben, amely a kollektív biztonság és védekezés mellett a integrációk önmozgását, azaz a konkurens centrummal szembeni pozíciójavító politikáját is figyelembe veszi (KOZMA, 1992).

A bővülés lényege, hogy a regionális integráció a konkurens centrummal szemben az abszolút mutatókkal megragadható pozícióit javítja: a méretét, fogyasztók számát, termelés, beruházás, export, stb. mennyiségét növeli. A mélyülés a fajlagosokat, azaz az abszolút mennyiségekkel kifejezhető mutatók hatékonyságát hozza előnyösebb helyzetbe. Az egy főre eső kibocsátás, beruházás, export, stb. nem a régió tömegét, hanem erőnlétét méri.

A kedvezőbb pozíciók eléréséhez, így a hatalomgyakorláshoz természetesen mindegyik modell szükséges. A különbség igazából az egyes stratégiák sajátosságában van. A mélyülés ugyanis társadalmilag kényesebb feladat, hiszen az adott erőforrások hatékonyabb felhasználása szerkezeti átrendeződést, munkanélküliséget, stb. jelent. A bővülés „egyszerűbb”, hiszen „csak” az új, potenciális tagországok felvételéről kell dönteni, ami az abszolút mutatókat azonnal javítja, míg a relatív hatékonyságban eredményeket felmutatni hosszabb folyamat.

Az egyes országok eltérő fejlődési modelljük miatt azonban eltérő fejlettségűek és eltérő gondolkozásmódúak. Ebből következően potenciálisan nyilván azoknak az országoknak van nagyobb esélyük a felvételre, amelyek elég nagyok és fejlettek, azaz a relatív méretet és hatékonyságot

szignifikánsan javítják. Ez a kör természetesen erősen korlátozott, vagyis a bővülés szükségszerűen együtt jár az integráció hígulásával, heterogenitásának növekedésével.

Ez a pont számunkra a legfontosabb. Ugyanis a nemzetállamok és a nemzet-régió már tárgyalt egyensúlyi viszonyai miatt az integráció folyamatosan borotvaélen táncol. A heterogenitás növekedése a régió szakítószilárdságát kezdi ki. Az integráció erőforrásai adottak, konkrét esetekben ezek elosztásáról is szól a vita. A legfejlettebb állam(ok) nagyobb szeletet akarnak, mert technológiai fejlettségüknél fogva „húzóállamai” a közösségnek. Ahhoz, hogy lépést tartsanak a világ élvonalával, fejlesztési forrásokra van szükségük. A legszegényebb régiók azért csatlakoznak, mert a modernizációs forrásokhoz való hozzájutással, illetve a támogatások és regionális kiegyenlítő források segítségével megteremthetik felemelkedésük lehetőségét. Ha a legfejlettebb államok relatíve nagyobb szeletet kapnak, az integráció „árvái” fogják a széttartó erőket képviselni. Ha a „szociális otthon” magatartás kerekedik felül, a legfejlettebbek fogják a centrifugális hatásokat erősíteni, vagyis külgazdasági stratégiájukat más irányokban és nagyobb méretekben fogják elképzelni.

Ez a dilemma az EK-ban sem ismeretlen. Az integráció létrehozásában közreműködő hatók nem véletlenül a hasonló fejlettségű országok közül kerültek ki, amelyből Olaszország déli része „lógott ki”. A későbbi bővülésekkel egyre nagyobb lett a feszültség a német „világorientált” stratégia és az ír, görög, portugál felzárkózó törekvések között. A helyzetet csak bonyolította a kelet-európai rendszerváltás, amikor a keleti politika és a hagyományos mediterrán politika is egymásnak feszült.

A kétpólusú világ kényes egyensúlyi viszonyai miatt a mélyülő és bővülő stratégiák csak alternatívák, de nem vagylagosak. A heterogenitás növekedése miatt állandóan szükség van az integráció elmélyítésére, illetve az adott erőforrások maximális hatékonyságú kihasználása esetén az erőforrástömeg bővítésére. Nem választhatók el egymástól, csak arról lehet gondolkodni, hogy a kettő milyen viszonyban álljon egymással. Más szóval a két szélsőséges lehetőség - először bővülés a maximális lehetőségig, majd mélyülés vagy a jelenlegi résztvevők közötti legteljesebb mélyülés, majd új országok felvétele - között melyik átmeneti variánst fogja az integráció választani, ezzel a szűk gazdasági és a politikai gazdaságtani feladatait megoldani.

A bővülési kényszerrel együtt felvetődik, hogy van-e az integrációknak optimális mérete, illetve, hogy az optimalitás mit is jelent. Az „új szabadkereskedelmi koncepció” szempontjából az optimális méret a globalitás. A kereskedelem teljes körű szabadságával, mint láttuk, az integráció előnyös hatásai fokozhatóak lennének. Az optimális jelző ebben az esetben a globalizmust hordozó régiót jelenti. A megfelelő nagyságú integráció tehát

nem egyszerűen az integráció méretére, hanem az adott méretben teljesített funkcióra vonatkozik.

Másrésről a szabadkereskedelem csak korlátozottan terjeszthető ki, mert a heterogenitás korlátokat szab. A bővüléssel együtt járó szakítószilárdság-lazulás miatt létezik optimális méret. Ezt a nagyságot akkor éri el az integráció, amikor a méretbeli és hatékonyságbeli tulajdonságok alapján a legközelebbre sikerült kerülni a konkurens centrumhoz úgy, hogy közben az integráció hígulása nem éri el a visszafordíthatatlan szintet, vagyis a centrifugális erők nem vetik szét.

Mindez politikai gazdaságtani megközelítésben annyit jelent, hogy az egyensúlyi viszonyokat közvetlenül hordozó, illetve megvalósító integráció csak korlátozott körű lehet, pontosabban korlátozott körű és hierarchikus. A gyengébben fejlett országok nem lehetnek teljes jogú tagok, ugyanakkor az ellátási és ellenőrzési felelősség miatt a centrumországok nem is vehetik le magukról ezeket az országokat.

Az Európai Közösségben tehát szükségszerű a koncentrikus modell, ahol a koncentrikus kapcsolódási körök nem a teljes jogú tagok kapcsolódására vonatkozik, hanem az integráció külkapcsolati rendszerének hierarchiájára. Az egyes országcsoportok különböző jogi státusszal kapcsolódnak a maghoz. A teljes jogkör csak korlátozottan bővíthet, ugyanakkor a mediterrán, észak-afrikai, stb. országokhoz fűződő kapcsolat alakítása is az integrációs modell fejlődésének része.

Az optimális méret ebben az esetben azt a hierarchikus viszonyt jelenti, amely pontosan meghatározza, hogy az egyes koncentrikus köröknek kik a tagjai és a koncentrikus körök milyen távol vannak egymástól, milyen az átmenet közöttük, stb. Az optimalitás tehát magát a kétpólusú világ regionalizmusát jelenti. Azt, a megfelelő méretekkel ellátható funkciót, amely egyszerre képes a globalizmust képviselni, a korábbi idők regionalizmusát kontrollálni és a régió önmozgását stabilan - a konkurens centrumhoz való eredményes és túlpuffadás nélküli felzárkózással - ellátni.

BEFEJEZÉS

- ELVARRATLAN SZÁLAK

A 90-es évek nemzetközi rendjét a kétpólusú világ felbomlása jellemzi. Korunk megértését és az új világrend kereteinek kutatását ezért a felbomlott világ elemzésével, törvényszerűségeinek azonosításával kell kezdeni.

Az értekezés azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy a kétpólusú világ keretei között, az 50-es, 60-as években született, korai integrációelméleteket politikai gazdaságtani megközelítésben tárgyalja újra, úgy, hogy a regionalizmusnak a nemzetállamokhoz és a globalizmushoz való viszonyát tisztázni tudjuk. Ebben a viszonyrendszerben azt próbáltam megmutatni, hogy az integrációelmélet mint külgazdasági stratégia, illetve a globalizmus mint a világ egységes fennmaradását szolgáló intézményrendszer ugyanannak a dolognak a két oldala - a biztonságpolitika nem gazdaságon kívüli kényszerként, hanem éppen az egyes országok külgazdaságpolitikáján keresztül érvényesül.

A dolgozat fő megállapításai a következők:

1. Korunk egyik fő gazdaságelméleti feladatának tartom a politikai gazdaságtan módszeres kifejtését és általános kiterjesztését. Ezt főként az indokolja, hogy a kelet-európai országokban, a rendszerváltással párhuzamosan, az addig folytatott politikai gazdaságtan válságba került, népszerűségét veszítette, az új gazdaságelmélet viszont nem tudott irányt mutatni. Paradox módon viszont a fejlett nyugati országokban a politikai gazdaságtan teljesen természetes része a gazdaságelméletnek, bevett, elterjedt gyakorlat, sőt prosperitást mutat. Gyakran fellelhető hibája viszont, hogy a gazdaság és politika kapcsolatát kizárólag az évszámok és a párhuzamos események jelentik, anélkül, hogy a kettő egyneműsége határozottan felszínre kerülne.

2. A társadalmi-gazdasági alakulatok teljesebb leírásához az alapfelépítmény kettősséget fel kell adni. Egyrészt, mert a gazdasági-politikai-filozófiai, kulturális alrendszer (amelyet „alulról” és „felülről” közrefog az ökológiai alrendszer) hierarchikus viszonya jobban választ ad a történelem menetére. Másrészt, mert a felépítmény maga is gazdasági természetű.

Ebben a vonatkozásban definiáltam a globális rendet, amely azt az intézményesített gazdasági formát jelenti, amely adott korra jellemző „világ”-kiterjedtségnek, az azon folytatott gazdálkodási tevékenységnek és társadalmi viszonyoknak az egységét és stabilitását jelenti, amely nemcsak a jelen, hanem a jövő folyamatos létrehozását is jelenti.

A nemzetállami, regionális és globális vonatkozásoknak funkcionális jelentést is adtam, amely a három alrendszer működésének a logikáját jelenti a nemzetközi kapcsolatok rendszerében.

3. A második világháború utáni „új szabadkereskedelmi koncepció” nem értelmezhető csupán az Egyesült Államok nemzetgazdasági logikája szerint. A szabadkereskedelemnek globális tartalma is van, mert az a két-pólusú világ egységét és stabilitását közvetítő gazdasági viszonyoknak a része.

4. A regionális integrációk mozgásformáit a regionalizmus második világháború utáni tartalmából lehet kibontani. A GATT alapelvekben megfogalmazott regionális kivételekben a globális rend francia és a brit koncepcióját lehetett felfedezni. Ez arra mutatott, hogy az integrációk globális funkciókat (azok alternatív tartalmát) is hordoznak.

5. A nemzetközi kereskedelem alapelveinek politikai gazdaságtani vizsgálata azt mutatta, hogy a kétpólusú világból következik a kereskedelem-politika sajátos ellentmondása: a vámok, bár nem számítanak a kereskedelem-politikai eszközök között kizárólagosnak, mégis politikai gazdaságtani jelentőségüknél fogva globális funkciót hordoznak. Ezért kezdődik az integrációelmélet a vámelmélettel.

6. Az integrációelmélet alapműveinek újraolvasása a 90-es években azt mutatta, hogy ezek a művek szorosan összekapcsolódnak, mert ugyanakkor a világnak különböző szintű szerveződését kifejező külgazdasági stratégiáknak a regionális megfogalmazásai. A regionalizmus megítélése az Egyesült Államokban aszerint történt, hogy az mennyire segíti vagy gátolja a globális szabadkereskedelmet. A francia regionalizmus a nemzetek által alkotott régió, amelynek funkciója Franciaország hatalmának „kiterjesztése”. A brit és német regionalizmus formailag hasonló (szabadkereskedelmi övezet), de tartalma eltérő: az előbbi esetben a brit globalizmus gazdasági alapjának megtartását, utóbbi esetben az elszigeteltségből való kilépést, vagyis a kétpólusú világ globális rendjébe való illeszkedés keresését jelenti. A probléma az, hogy az illeszkedést a nemzetállami logika felől közelíti, ezért a második világháború utáni regionalizmus kulcsa a német kérdés.

7. Az integrációk politikai gazdaságtani tartalmának kibontásához vezető út a vámunióelmélet fogalmainak és következtetéseinek külgazdasági stratégiai nyelvre való lefordításán keresztül érhető el. Megkülönböztettünk indukált és transzferált jövedelmeket abból a szempontból, hogy a nemzeti jövedelem-összeg növelésének a forrása a hatékonyság növelése avagy a rendelkezésre álló megtermelt jövedelmek újraelosztása. A különböző jövedelmtípusok összehasonlításával és növelésének lehetőségével arra a következtetésre jutottunk, hogy az integrációelmélet szerint, ha a résztvevő potenciális tagországok számára a regionalizmust preferáló külgazdaságpolitika reál jövedelemnyereséggel zárul, sőt az indukált jö-

vedelemnyereség esetleges újraelosztása kölcsönösen előnyös, akkor lehetőség van arra, hogy a potenciális résztvevők egymás iránti kölcsönös vonzása intézményesüljön és integráció jöjjön létre.

Ez a fajta stratégiai cost-benefit elemzés mégis irracionális maradt, mert az integrációelmélet szerint a teljes szabadkereskedelmi viszonyok között az indukált és transzferált jövedelemszerzési lehetőség tágabb, vagyis a tagországok lemondanak a jövedelemnövelés egy részéről. A fenti logika szerint így elvárt haszon veszteségük lesz, ha „lokalizálják” a kereskedelem szabadságát. Nincs szűk gazdasági magyarázata tehát az integrációnak, amit Robson a „közjavak” beemelésével oldott fel: az integrációknak gazdasági racionalitást egyes ágazatok közös védelme és a biztonságpolitika ad. Ez a fajta racionalitás azonban már túlmutat a formális közgazdasági kategóriákon. Az előremutató módszertani elvet a politikai gazdaságtan mutatta meg, amelyben a külgazdasági jelenségeket, mint intézményesült folyamatokat értelmeztük.

Az integrációk vonatkozásában az indukált jövedelemszerzés a centrumországok kölcsönös ellenőrzését, a transzferált jövedelem-szaldó alakítása pedig a gyarmati regionalizmus ellenőrzését jelentette.

A kereskedelem-fejlesztés tartalma az, hogy a világgazdasági rendbe való illeszkedés az adott komparatív előnyök szerint történik, míg a kereskedelem-terelés a komparatív előnyök átrendezését jelenti. A regionalizmusra vonatkozó VINERi álláspont (kereskedelem -teremtés, -terelés összevetése) ezért a kétpólusú világ globális rendjére vonatkozó közgazdaságtanelméleti „szabály”.

8. A kétpólusú világ jellemző vonásai közgazdasági nyelven a fogyasztás, egyensúly, növekedés középpontba kerülése, illetve az ezekből kibontható nemzetközi viszonyok.

A fogyasztás elemzésének legfontosabb következtetése, hogy az integrációkat, mint fogyasztói közösséget közelítsük. A fogyasztási meghatározottsággal nem maradunk az idealizmus szintjén, mert amíg a közgazdaságtannak a fogyasztói szubjektív döntésre vonatkozó tételei haladók (a szabadságelemet tartalmazzák), addig a makroszintű fogyasztásnak az egyéni fogyasztói döntések összegzése felőli meghatározottságát nem fogadhatjuk el. A fogyasztói közösség a makroszintű, *objektív* fogyasztási módot jelenti, amely már nem a gazdasági alrendszer, hanem a globalizmus logikája szerint működik, vagyis biztonságpolitikai tartalma van. Az integrációk haladó jellegének a megítélése alapvetően függ attól, hogy mennyire tudják a fogyasztói közösség szerepét intézményesíteni, azaz a szabadságot és létbiztonságot *egyszerre* megvalósítani.

9. A kétpólusú világ egyensúlya kényszeregyensúly. Ebből a szempontból az integrációk funkciója az egyes társadalmi csoportok egyensúlyának fenntartása. Ez az egyik oka annak, hogy a korai integrációelméletek statikusak. A volumenhatás vizsgálatának az elméletbe illesztése sem oldja

meg a statikusság problémáját, mert főként a méretgazdaságosság mennyiségi vonatkozásaival számol.

10. A növekedés ebben a világban az egyensúlyi állapotok közötti átmenet. Célja a társadalmi rend megalkudott egyensúlyának fenntartása úgy, hogy az állam a mérleg két oldalának egyformán, egyre többet ad. Nem kérdés az, hogy egyensúlyok egymásutánja hova vezet, a kétpólusú világnak nincs jövőképe. Az integrációelméletben a méretgazdaságosságban nem hangsúlyos a minőségi, technológiaváltási elem, ebből a szempontból ezért az integráció úgy jelenik meg, mint a jóléti állam „rezsihordozója”. A kölcsönös piacméret-növeléssel lehetővé válik a fogyasztás mennyiségi növelése a társadalmi rend megkérdőjelezése nélkül.

11. Az integrációk természetrajzának egyik fő vonása, hogy egyszerre képviselik a szabadkereskedelmet és a protekcionizmust. A szabadkereskedelem politikai gazdaságtani tartalmát a globalizmusban, a protekcionizmust a nemzetállamiságban találtuk meg. A regionális integrációk igazi sajátossága, hogy a regionalizmus nemcsak a nemzetállamok és a globális viszonyok közötti formát jelenti, hanem egyszerre, egyidejűleg magában hordozza azokat.

12. Az integrációelmélet helyesen mutatja meg, hogy az integrációk racionalitását a biztonságpolitikai, azaz globális elem adja, bár az elmélet lényegében a biztonságpolitikát azonosítja a kölcsönös ellenőrzéssel, ami viszont csak a biztonságpolitika végrehajtását, nem irányát jelenti. Az integráció szerepe ebből a szempontból részint a gyárrendszer kiterjesztése, a társadalmi rendnek gazdasági biztosítékot adó intézményi forma dominánssá tétele.

Az integráción belül lehetővé válik a kereskedelem multilaterális egyensúlya (nem szükséges a kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozottsága országonkénti relációban), aminek segítségével az egyes tagországok egyszerre tölthetik be nemzetállami és regionális funkciójukat, azaz valamilyen „közös örökös” valósul meg.

Az egyes nemzetállamok maguk is regionális jelenségek, amit a múltjuktól, illetve nagyhatalmi státusuktól örökölt nemzetközi kapcsolatrendszerükben hordoznak. Ezért az egyes tagországokból álló regionális integráció ebből a szempontból a „regionalizmusok regionalizmusa”. A regionális integráció magasabb rendűsége abban van, hogy a tagországok ellenőrizni vagy befolyásolni tudják egymás „világ”-át.

Az integrációk maguk is részei a nemzetközi szervezeti rendnek, mint regionális nemzetközi szervezetek. A regionális funkció ellenőrzési, közvetítői szerepét ezen keresztül is betöltik.

13. Az integrációk bővülésének és mélyülésének kulcskérdése az optimális méret. A külgazdasági stratégiai logika szerint a bővülés és a mélyülés a piac méretének alternatív, de nem vagylagos növelési stratégiáját jelenti, amelynek tartalma az integráció által hordozott - fentebb felsorolt

- funkciók kiterjesztése. Miután ennek korlátai vannak, az integrációk optimális mérete a tagországok és potenciális jelöltek olyan hierarchikus viszonyát jelenti, amely regionális kiterjedtségében képes a globális funkciót betölteni.

A dolgozat az összefüggő, komplex folyamatoknak kizárólag egy szeletén, a korai integrációs elméleteken keresztül tett kísérletet az összefüggések bemutatására. Ezáltal, még témánkon belül is, számos kérdést nyitva tart, számos elvarratlan szálat hagyott a további kutatásoknak. Ebből a szempontból ez a munka is lezáratlan. A kutatás további irányainak kijelölését ugyancsak a vizsgálat szerves részének tekintem:

1. A kelet-európai változások azt mutatják, hogy a kétpólusú világ bukásával lehetőség van a világ egységes irányítására, ami a történelem során először az egész Földre kiterjed. Ebből a szempontból igaza van Fukuyamának, amikor az új világrendet a történelem végének nevezi, de, hogy ez a neokonzervatív forradalom liberális eszméjének győzelmét jelentené, az kétséges. Figyelemre méltó viszont, hogy a világrend változása a tudományok új korszakát is jelenti. A 19. század közepétől kettészakadtak a társadalomtudományok. A marxizmus megjelenésétől és adott irányú továbbfejlődésétől kezdve a polgári tudományok végig implicite vele szemben fejtették ki nézeteiket. Mostani korszakváltásunk jelentőségét az adja, hogy újra lehetőség van a két eszmerendszer integrálására.

Kutatásom irányát tekintve ez két további feladatot jelent. Egyrészt a kétpólusú világ keretei között megfogalmazott nyugati integrációelméletben meg kell mutatni a keleti blokk álláspontjával szembeni tételes kifejtést, azaz, hogy az elmélet egyes elemei miként vitatkoznak a keleti ideológiával. Másrészt lehetőség volna az integrációelméleti iskolák szintézisére. Ez nemcsak a termelési és forgalmi integráció hagyományait, illetve az azon túlmutató elemeket jelenti, hanem a dirigista, funkcionalista, stb. megközelítések előremutató vonatkozásainak továbbvitelét is.

2. A rendszerváltással együtt a világrend és a globalizmus tartalma is átalakul. Az eddigi fejtegetéseim arra is lehetőséget adnak, hogy a világ-gazdaság mai szerkezetét is alaposabban kifejtjük. A legelterjedtebb fel fogás szerint a brit egypólusú világgazdaságot az amerikai egypólus váltotta fel. A Szovjetunió létrejöttével még csak potenciálisan, majd a keleti blokk kialakulásával valóságosan is létrejött a két pólus, ami a világ gazdasági, politikai, ideológiai kettészakadásához, a kétpólusú világhoz vezetett. Ez a nyolvanas-kilencvenes években bekövetkezett változásokkal multipoláris világgá alakult, ahol az egyes erőcentrumokat különböző régiók képviselik, amelyek között látszólag erőegyensúly alakult ki, és amelyek konfliktusai felváltják a korábbi két pólus ellentétét. Leginkább meghatározó ezek között az európai, amerikai és délkelet-ázsiai régió. Ezzel együtt az Földközi-tenger majd az Atlanti-óceán központtal uralkodó európai évszázadokat az amerikai évszázad váltotta fel, míg napjaink-

ban a Csendes-óceán felé eltolódó világgazdasági központ a nyugat-amerikai - ázsiai területeket értékeli fel. Ezt a rendszert jelenti a három-, illetve sokpólusú világ.

Más megközelítés viszont azt mondja, hogy a század elejét nem az egy pólus, hanem a három, illetve több pólus jellemezte, ahol a pólus a világ egységes megszervezésének különböző módjait, azok elhatárolását jelenti. Az amerikai és szovjet mellett a német birodalom jelentette a harmadik hatalmi centrumot, ami a korszak döntő társadalomszervezési modelljeiben, a sztálinizmusban, a New Dealben és a fasizmusban is tetten érhető. A második világháború ezt az instabil világrendet változtatta stabil kétpólusúvá, ahol úgy tűnt, hogy a status quo fenntartása lehetővé teszi a közös fennmaradást. A neokonzervatív forradalom ennek a rendszernek vetett véget, ami a keleti blokk és a Szovjetunió felbomlásával, illetve véres, bársonyos, megegyezéssel, stb. társadalmi átmenetekkel végződött. A hidegháborút a Nyugat megnyerte, ezzel ideológiailag egypólusúvá, amerikai vezetésűvé vált a világ.

A két megközelítésben kizárólag a kétpólusú világ a közös, ennek ellenére mindegyik igaz. A különbség abban van, hogy a nemzetállamiság felől vagy a globalizmus felől tesszük fel a kérdést. Az új világrend teljesebb leírásához pontosan meg kell mutatni a globalizmus-regionalizmus-nemzetállamiság közötti nyitott hierarchiát, ezzel együtt azt, hogy a kapitalizmus történetének azon tendenciája, hogy a globalizmust mindig egy vezető ország képviselte, amely magába integrálta a többi ország hagyományát, nem folytatódik, mert feloldódik a világ közös irányításában¹.

3. Adós a dolgozat a regionalizmus részletes történeti fejlődésével. Csupán a gyarmati és nemzetközi szervezeti rend közötti különbség néhány vonását emeltem ki, de rendkívül tanulságos volna a kapitalizmus egyes szakaszaiban, illetve az azt megelőző formációkban megmutatni a nemzetállamok és a világ egységét fenntartó intézmény funkciói mellett a régiók intézményi fejlődését, ezzel együtt a regionalizmus árnyalását és a szubregionális valamint interregionális kapcsolatokat.

4. Mindez azt is jelenti, hogy a dolgozatom féloldalas. Az integrációelmélet fejlődését lényegében a nyugati rendszeren belül ábrázoltam, a keleti gyakorlat csak implicit jelent meg. Pedig tanulságos: azért is, mert végül elbukott, de azért is, mert a nyugatival ellentétes paradigmák

¹ A globális folyamatokkal kapcsolatos néhány újabb kutatást lásd: Grant, R.G. et al. (1993): Global trade flows: old structures, new issues, empirical evidence, Cohen, B.J. (1990): The political economy of international trade, Keohane, R. (1984): Cooperation and international regimes; Regional trading blocs: a threat to the multilateral trading system? UN, 1990; Whalley, J. (1993): The Uruguay round and the GATT: whither the global system?, Yarbrough, B.V. és R.M. (1987): Cooperation in the liberalization of international trade: after hegemony, what?, Young, S. (1993): Globalism and regionalism: complements or competitors?

alaján, az attól eltérő gazdasági képződményekből jött létre. Valószínű, hogy a két integráció szembeállítás a nyugati integrációnak nemcsak a „jobban sikerült” voltára világítana rá, de élesebben exponálná hibáit is.

5. Ugyanakkor azt is mondtuk, hogy a kétpólusú világ globalizmusát a nemzetközi szervezeti rendben nem a NATO, hanem a NATO és a VSZ együttesen, egymáshoz való viszonyukban gyakorolják. Ezért az integrációelmélet tartalmát és a megvalósított gyakorlatot is csak a keletnyugati viszony tételes kifejtésén keresztül lehet teljességben megmutatni: azt, hogy a egyes pólusokon kimondott elmélet és a létrehozott intézményekben megvalósított gyakorlat hogyan függ össze. Jelen keretek között ezen dimenzió beemelése túlságosan komplexsége tette volna a problémát, ezért el kellett tekintenünk tőle, vállalva a leegyszerűsítés vádját.

6. A fejlődő vagy alulfejlett országok bekapcsolása árnyaltabbá és „világ gazdaságtanibbá” tenné az értekezést. Arra nagy hangsúlyt helyeztünk, hogy a centrumországok közötti viszonyoknak megvan a perifériához való megfelelő kapcsolati pontja, ami a gyarmati korszakban direkt módon megragadható volt. A nemzetközi szervezeti rendben, a függési viszonyok politikai gazdaságtani és biztonságpolitikai kifejtése nagyobb szerepet kell, hogy kapjon.

7. Nem szoltam ezzel együtt az integrációs folyamatoknak a fejlődő országok közötti kísérleteiről és tapasztalatairól, pedig ennek is bőseges az irodalma.¹ A mai Magyarország kül gazdasági stratégiájának szempontjából azonban koncentráltan a nyugat-európai fejleményekre figyeltünk, már csak azért is, mert a korai integrációs elméletek fő vonulata a második világháború utáni korszak legfontosabb politikai gazdaságtani problémáját tükrözte, ami viszont európai volt, a német kérdés.

A fejlődő világban nem túl eredményes integrációs kísérletek korántsem jelentik azt, hogy figyelmünket elfordítsuk felőlük. A világ egységes szemlélete megköveteli, hogy a kutatások ebbe az irányba is részletesebben kiterjedjenek, ezzel együtt értékeljék és eddigi eredményeink közé illesszék pl. az el nem kötelezettek mozgalmát, az Észak-Dél problémát vagy a szervezeti rendben az UNCTAD elemzését.

8. Dolgozatomban hangsúlyt helyeztem arra, hogy az integrációs elméletek nem fejtik ki tételesen a fogyasztási hatás kapcsán, hogy minek a fogyasztásáról van szó. Az intézményesített gazdaság fogalomból az is következett, hogy a fogyasztás tárgya különböző fogyasztási kultúrákat, azaz termelési viszonyokat jelent. Ezért, ha az intézményeket gazdasági

¹ Pl. Regional integration and development countries, OECD, 1993, Whalley, J. (1989): Developing countries and the global trading system, Shaw, T.M. - Inegbedion, E.J. (1994): The marginalization Africa in the new world (dis)order, McDowell, S. D. (1994): India, the LDCs and GATT negotiations on trade and investment in services, Blahó-Palánkai-Rostoványi (1984): Integrációs rendszerek a világgazdaságban

jellegűnek akarjuk értelmezni, akkor meg kell vizsgálni azt is, hogy az egyes húzóágazatok hogyan váltották fel egymást, és ezek hogyan tükrözik a jóléti államban leírt társadalmi viszonyokat. Az intézményesített gazdasági felfogás alapeleme nem a vállalati, hanem az ágazati szemlélet. A fogyasztásra és kereskedelemre vonatkozó adatgyűjtés és a számítások első fázisa már megtörtént, a további feladat ezzel kapcsolatban már csak ezek összegzése és elemzése.

9. A kétpólusú világ politikai gazdaságtanának feltárása valójában előjáték és alapozás ahhoz, hogy korunk világrendjét felfedjük. Pontosabban, hogy tovább folytathassuk az elemzést a jóléti államokat felváltó és napjainkban lecsengő neokonzervatív forradalom és az azt követő időszak politikai gazdaságtanával, közelebbről annak nemzetközi viszonyaival. Ennek világgazdasági megnyilvánulása az ún. „új regionalizmusban” ragadható meg, amely lényegesen eltérő elemeket tartalmaz a második világháború utáni fejleményekhez képest (INOTAI, 1994).

Az új regionalizmus sokkal liberálisabb környezetben valósul meg, mint a korábbi, így nem a regionális vámcsökkentés az elsődleges célja, másrészt túl is lép a kereskedelem szféráján. A nyugat-európai integráció alapja volt, hogy hasonló fejlettségű országok vegyenek részt benne, a mai tapasztalatok szerint azonban az amerikai kontinensen és Ázsiában is a különböző fejlettségi szinten álló országok közelednek egymáshoz. A regionális közeledéssel együtt ezzel ellentétes folyamatok is jellemzőek.

Másik fontos új vonása a jelenlegi világrendnek a szabadkereskedelmi övezetek elterjedése (BALÁZS, 1993), ami két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt felveti, hogy az eddig klasszikusnak számító preferenciális övezet-szabadkereskedelmi övezet-vámunió-gazdasági unió logikai sort (fejlődési utat?) újra kell gondolni, ami nem az integrációs fokozatok hamisságát jelentené, hanem azt, hogy a szabadkereskedelmi övezetek milyen funkciót töltenek be a mai világgazdaságban, mert valószínű, hogy az európai és az amerikai szabadkereskedelmi övezet csak formailag hasonló.

10. Az „új regionalizmus” vizsgálata előrevetíti az egyik legizgalmasabb kérdésnek a további kutatását, nevezetesen a ma létező integrációs modelleknek az összehasonlítását és az új globális rendben való funkcióját.

Észak-Amerikában a regionális törekvések a nyolcvanas évek gazdaságpolitikai gyakorlatának, egyben a neokonzervatív fordulatnak a részeként indultak el, 1982-ben. A fordulat persze az USA külgazdasági stratégiájában levő fordulatot is jelentette, aminek a lényegét abban szokás megfogalmazni, hogy az Egyesült Államok a multilateralizmus felől a regionalizmus felé mozdult el, aminek fő oka a domináns gazdasági hatalmának elolvadása, a globális szerepvállalás háttérbe szorulása.

Véleményem szerint ez csak részben igaz. Azzal, hogy a világegység fenntartásával kapcsolatos hatalomgyakorlást másokkal is megosztja az

USA, még nem jelenti azt, hogy a hatalmi pozícióját feladta volna. Másrészt a külgazdasági stratégiai váltás igaz, de ezzel az USA nem adta fel a multilateralizmust. A kétpólusú világban a multilaterális világgazdaság közvetlen megvalósításának volt a híve, hiszen csak ez szolgálta a korábbi, gyarmati regionalizmusra épített brit világrend végső lebontását. Nem vállalhatta fel a regionalizmust, hiszen éppen azzal szemben lépett fel. Az új világrendben a regionalizmus a világegység fenntartását is jelenti. Az USA saját régióján keresztül ellenőrzi az amerikai kontinens és vonzáskörzetének országait. Európához hagyományos szoros kapcsolatok fűzik mind gazdasági, mind politikai vagy katonai téren. A dél-kelet ázsiai integrációknak (APEC, AFTA) pedig megint aktív szereplője. A multilateralizmust tehát pontosan a regionalizmusokon keresztül kívánja megvalósítani a többi hatalmi centrum bevonásával. Más szóval, ahogy a háború után a nemzetközi szervezeti rend, úgy a 80-as évektől a regionális szerveződések szálai az USA kezében „futnak össze”. A multilateralizmus és regionalizmus nemcsak egymás ellen ható, hanem egymást erősítő jellegét alátámasztja, hogy a Kanadával létesített szabadkereskedelmi egyezményt addig nem írták alá, amíg a GATT Uruguay-i fordulóját nem sikerült beindítani¹.

A délkelet-ázsiai országok integrációját „nyitott regionalizmus”-ként említi a szakirodalom, mert nem a diszkrimináció a célja. A tagországok elsősorban a világkereskedelem liberalizálását szeretnék elérni, erre a multilaterális célra „szövetkeztek” az integrációban. Alulról építkezőként írják le a modellt, amelynek intézményei gyengék, hatalomgyakorlási funkciójuk pedig lényegében nincs. A fő stratégiája az újabb és újabb területek bekapcsolása a technológia-leadás láncába. Ezáltal a centrumország (Japán) úgy valósítja meg felemelkedését, hogy közben a kapcsolt országokat is felemeli, annak a bölcsességnek szem előtt tartásával, hogy koldussal nem lehet üzletet kötni. Hozzá kell tennünk, hogy mindezt korlátoosan teszi, mert a másik országok felemelésének célja és korlátja a saját exportorientációja².

Az európai modellben valójában még a korlátozott felemelés sem tölt be uralkodó szerepet. Az EK elmúlt évtizedekben átélt válságának az volt az

¹ A NAFTA-ról lásd pl. English, H.E.-Smith, M.G. (1993): NAFTA and Pacific partnership: advancing multilateralism?, Leyton-Brown, D. (1994): The political economy of North American free trade

² A délkelet-ázsiai térségről lásd pl. Artner Annamária (1994): Integrációs törekvések a Csendes-óceán régiójában, Drysdale, P.-Garnaut, R. (1993): The Pacific: an application of a general theory of economic integration, Kojima, K (1971): Japan and a new world economic order, Soesastro, H. (1993): Implications of the post-cold war politico-security environment on the pacific economy, Shibushawa, M. et al. (1993): Pacific Asia in the 1990s, Yue, C.S.-Yuan, L.T. (1993): Sub-regional economic zones: a new motive force in Asia-Pacific development

alapja, hogy az egész integrációs rendszer a háború utáni politikai gazdaságtani probléma megoldására született, aminek fenntartása harminc évvel később már komoly fejlődési akadályokat jelentett. A korábbi világrend gyarmati modellje szükségszerűen az európai integrációban élt tovább leginkább, mint ahogy a hierarchikus felépítés és a szoros, nemzetek feletti intézményeket működtető struktúra is. A szabadkereskedelmi övezetek jelenkori elterjedése ebből a szempontból nem meglepetés, mert a vámunió és annak továbbfejlesztésén alapuló modell nem lehet az integrációk prototípusa, miután speciális politikai gazdaságtani „küldetésénél” fogva követhetetlen.

11. Mindez a magyar külgazdaságpolitika törekvéseinek szempontjából is lényeges. Miután külgazdasági illeszkedésünkkel kapcsolatban az integrációba való törekvésben általános egyetértés van és a modernizáció egyetlen útjaként ez jelentkezik, nem mindegy, hogy az EU milyen modellt követ. Eszerint az egyik leglényegesebb kérdés, hogy a további, lehetőség szerint keleti bővülése során a „gyarmati típusú” modell továbbélése mennyire domináns. A külgazdaságpolitikai vezetésnek ezért nem passzívan, az egymáshoz kompatibilisan kapcsolódó „vegyértékek” alakításával kell a közeledést folytatnia, hanem aktívan, magának az európai modellnek a tudatos alakításával. Kissé sarkítva, a „legyőzlek, hogy felemelkedhessek” és a „felemellek, hogy felemelkedhessek” bővülési stratégiája között akkora a különbség, mint a régi világrendben és az újban fennmaradó és prosperáló régiók között. Kis országunk persze nem képes beleszólni az európai integrálódás belügyeibe, de a résztvevő nagyhatalmakkal folytatott kétoldalú párbeszédre a magyar diplomácia valamit tehet a gondolkodásmód megváltoztatásában. Legalább annyira, hogy a bogarat elültesse a később szavazók fülébe. Az időpont pedig a legalkalmasabb, hiszen jelen pillanatban folyik a maastrichti modell felülvizsgálatának és az európai integrálódás új hosszú távú stratégiájának kimunkálása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A KGST tagállamok gazdasági integrációjának komplex programja. Kosuth, Budapest, 1971
- ÁGH ATTILA (1987): Globális kihívás. Magvető, Budapest
- ARNDT, S.W. (1968): On discriminatory versus non-preferential tariff policies *Economic Journal*, vol. 78.
- ARTER, DAVID (1993): The politics of European integration in the twentieth century, Dartmouth, Aldershot
- ARTNER ANNAMÁRIA (1994): Integrációs törekvések a Csendes-óceán régiójában. *Közgazdasági Szemle*, 3. szám
- BALASSA, BÉLA (1961): The theory of economic integration. Irwin, Homewood, Ill.
- BALÁZS PÉTER (1993): A szabadkereskedelem újjászületése Európában. *Közgazdasági Szemle*, 1. szám
- BALÁZS PÉTER (1996): Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország. KJK, Budapest
- BÁNYÁSZ REZSŐ (1986): Századunk Amerikája - „amerikai évszázad”. Zrínyi, Budapest
- BEREND T. IVÁN-RÁNKI GYÖRGY (1987): Európa gazdasága a 19. században. Gondolat, Budapest
- BLAHÓ A.-PALÁNKAI T.-ROSTOVÁNYI ZS. (1984): Integrációs rendszerek a világgazdaságban, KJK, Budapest
- BURGESS, M.-GAGNON, A. (ed.) (1993): Comparative federalism and federation - competing tradition and future directions, Harvester, Wheat sheaf
- BYÉ, MAURICE (1950): Customs unions and national interests. *International Economic Papers*, No. 3., 1953
- COHEN, B.J. (1990): The political economy of international trade. in: Kendall, W.S.-Akaha, T. (ed): *International political economy - a reader*. HarperCollins, New York, 1991
- COOPER, C.A.-MASSEL, B.F. (1965): A new look at customs union theory. *Economic Journal*, vol. 75.
- CS. SZABÓ LÁSZLÓ (1935): Franklin Delano Roosevelt. Magvető, Budapest, 1985
- DRYSDALE, P.-GARNAUT, R. (1993): The Pacific: an application of a general theory of economic integration. in: Bergsten, F.-Noland, M. (ed): *Pacific dynamism and the international economic system*. Institute for International Economics, Washington
- ENGLISH, H.E.-SMITH, M.G. (1993): NAFTA and Pacific partnership: advancing multilateralism? in: Bergsten, F.-Noland, M. (ed): *Pacific*

- dynamism and the international economic system. Institute for International Economics, Washington
- ERHARD, LUDWIG (1957): Jólétet mindenkinek. Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest, 1993
- FENYŐ BÉLA (1976): Franciaország. in: Nyilas et al.: Korunk világgazdasága II. KJK, Budapest
- GALBRAITH, J.K. (1952): American capitalism - The concept or countervailing power. Penguin, 1963
- GALBRAITH, J.K. (1967): Az új ipari állam. KJK, Budapest
- GALBRAITH, J.K. (1994): The world economy since the wars - a personal view, Mandarin, 1995
- GÁSPÁR T. (1995): A regionális tipológia ismérveinek vizsgálata, Gazdaság és Társadalom, 2. szám.
- GÁSPÁR T.-NYUSZTAY L. (1996): Az erópai régiók tipológiája és az új regionalizmus kérdéséhez, Szakmai Füzetek, KKF, Budapest
- GATT és a Tókiói körtárgyalások kódexei. KJK, Budapest, 1982
- GAZDAG FERENC (1992): Európai integrációs intézmények. KJK, Budapest
- GERVAI PÁL (1994): Megjegyzések Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember című könyvéhez. Fordulat, Budapest
- GERVAI PÁL (1995): A hidegháborútól a történelem végéig - A kétpólusú világrendről és a szocializmus jövőjéről. Eszmélet, 25. szám
- GIERSCHE, Herbert (1950): Economic union between nations and the location of industries. The Review of Economic Studies, vol, 17., No. 2.
- GILLINGHAM, JOHN (1991): Coal, steel, and the rebirth of Europe, 1945-1955: the Germans and French from Ruhr conflict to economic community, Cambridge University Press
- GRANT, R.G. ET AL. (1993): Global trade flows: old structures, new issues, empirical evidence. in: Bergsten, F.-Noland, M. (ed): Pacific dynamism and the international economic system. Institute for International Economics, Washington
- GRUBEL, H. (1967): Intra-industry specialization and the pattern of trade. Canadian Journal of Economics and Political Science, vol. 22.
- GYULAI ISTVÁN (1971): A nyugat-európai gazdasági integráció. KJK, Budapest
- HABERLER, GOTTFRIED (1933): The theory of international trade - with its applications to commercial policy. William Hodge at Co., Ltd, London, 1936
- HABERLER, GOTTFRIED (1943): The political economy of regional and continental blocs. in: Harris, S.E. : Postwar economic problems. McGraw-Hill Book Co., New York
- HAVAS MIKSA (1924): Régi írások aktuális gazdasági kérdésekről. Magyar Cobden -Szövetség, Budapest, 1929

- HAYEK, F. VON (1992): A végzetes önhittség - a szocializmus tévedései. Tankönyvkiadó, Budapest
- HENDERSON, W.O. (1962): The genesis of the common market. Frand cass at Co. Ltd., London
- HICKS, J.R. (1959): Essays in world economics. Oxford
- HOEKMAN, B.-KOSTECKI, M. (1995): The political economy of the world trading system - from GATT to WTO. Oxford University Press
- HUME DÁVID közgazdasági tanulmányai. Nemzetgazdasági írók tára, Pallas, Budapest, 1886
- HUSZÁR ERNŐ (1973): Vámelmélet - vámpolitika. Tankönyvkiadó, Budapest
- HUSZÁR ERNŐ (1987): Kereskedelempolitika. Tankönyvkiadó, Budapest
- INOTAI ANDRÁS (1994): Az új regionalizmus a világgazdaságban. Külgazdaság, 1. szám
- JOHNSON, H.G. (1965): An economic theory of protectionism, tariff bargaining and the formation of customs unions. Journal of Political Economy, vol. 73.
- KAHLER, M.-ODELL, J. (1989): Developing country coalition-building and international trade negotiations. in: Whalley, J. (ed): Developing countries and the global trading system. Macmillan, London
- KEOHANE, R. (1984): Cooperation and international regimes. in: Kendall, W.S.-Akaha, T. (ed): International political economy - a reader. HarperCollins, New York, 1991
- KEYNES, J.M. (1920): A békeszerződés gazdasági következményei. Európa, Budapest, 1991
- KEYNES, J.M. (1936): The general theory of employment, interest and money. Macmillan, London, 1960
- KISS BALÁZS (1984): Világgazdaságtanelméletek. Magvető, Budapest
- KOJIMA, K (1971): Japan and a new world economic order. Croom Helm, London
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS (1984): Liberális vagy konzervatív korszakváltás? Magvető, Budapest
- KOZMA FERENC (1960): A Montánunió működésének eddigi tapasztalatai. Kandidástusi értekezés, Budapest
- KOZMA FERENC (1976): Gazdasági integráció és gazdasági stratégia. KJK, Budapest, 1976
- KOZMA FERENC (1992): A regionális integrációk mélyülése és bővülése. Statisztikai Szemle, 2. szám
- KOZMA FERENC (1992b): Külgazdasági stratégia. Aula, 1996
- LANDES, DAVID S. (1969): Az elszabadult Prométeusz. Gondolat, Budapest, 1986
- LÁNG IMRE (1970): Nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek kialakulása és tevékenysége a II. világháborút követő években. Akadémiai kiadó, Budapest

- LÁNG IMRE (1988): Az Egyesült Államok gazdaságpolitikája és külpolitikája 1933-1939 - a New Deal és az „új semlegesség” évei. Akadémiai kiadó, Budapest
- LENIN, V.I. (1916): Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Kossuth, Budapest, 1981
- LEYTON-BROWN, D. (1994): The political economy of North American free trade. in: Stubbs, R.-Underhill, R.D. (ed.): Political economy and the changing global order, Macmillan, London
- LIPSEY, R.G. (1957): The theory of customs unions: trade diversion and welfare. *Economica*, vol. 24.
- LLOYD, T.O. (1995): The British Empire 1558-1983, Oxford University Press
- LUKÁCS GYÖRGY (1923): Történelem és osztálytudat. Magvető, Budapest, 1971
- MAIER, CH.-BIRSCHOF, G. (ed.) (1991): The Marshall plan and Germany - West German development within th framework of the European Recovery Program, Berg
- MAKSZIMOVA, M.M. (1971): A tőkés integráció alapvető problémái. Kossuth, Budapest, 1975
- MANN MIKLÓS et al. (1986): A Német Szövetségi Köztársaság története, Kossuth, Budapest
- MARGLIN, STEPHEN A. (1974): Mit tesznek a főnökök? A hierarchia eredete és funkciói a tőkés termelésben. BKE TEK, Budapest, 1990
- MARX, K.-ENGELS, F. (1846): A német ideológia, Szikra, Budapest, 1976
- MARX, KARL (1857): A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonásai. MEM 46/I., Kossuth, Budapest, 1972
- MARX, KARL (1867/1967): A Tőke I-III., Kossuth
- MÁTYÁS ANTAL(1989): A polgári közgazdaságtan története az 1870-es évektől napjainkig. Tankönyvkiadó, Budapest
- MCDOWELL, S. D. (1994): India, the LDCs and GATT negotiations on trade and investment in services. in: Stubbs, R.-Underhill, R.D. (ed.): Political economy and the changing global order, Macmillan, London
- MEADE, J.E. (1955): Trade and welfare. Oxford University Press, London
- MEADE, J.E. (1956): The theory of customs unions. North Holland Publishing Co.
- MILWARD, A. et al. (ed.) (1994): The frontier of national sovereignty - history and threory 1945-1992, Routledge
- MOLLE, WILLEM (1990): The economics of European integration - theory, practice, policy. Dartmouth, Aldershot
- MUNDELL, R.A. (1964): Tariff preferences and the terms of trade. The Manchester School of Economic and Social Studies, vol. 32.
- Nemzetközi valutatervek - a Keynes-terv és White-terv magyar szövege. Szeged városi nyomda és könyvkiadó részvénytársaság, Szeged, 1943
- NYERGES JÁNOS (1981): Vámpolitika. KJK, Budapest

- NYUSZTAY L.-GÁSPÁR T. (1994): Az európai regionalizmus, Társadalmi Szemle, 12. szám
- NYUSZTAY LÁSZLÓ (1993): Nemzetközi intézmények. in: Fáyné et al.: Világ-gazdaság és nemzetközi kereskedelem. KKF, Budapest
- PALÁNKAI TIBOR (1971): Nagy-Britannia és a Nemzetközösség. KJK, Budapest
- PALÁNKAI TIBOR (1981): A nyugat európai integráció. KJK, Budapest
- PERROUX, FRANCOIS (1969): Nemzetközi függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség. KJK, Budapest, 1972
- POLÁNYI KÁROLY (1957): A gazdaság mint intézményesített folyamat. in: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest, 1976
- POLLARD, SIDNEY (1981): The integration of the European economy since 1815. George Allen at Unwin
- POSTAN, M.M. (1967): An economic history of Western Europe 1945-1964. Methuen at Co. Ltd., London
- RANDÉ JENŐ (1967): Fultontól Brüsszelig - A nyugat-európai integráció és a brit diplomácia játéka az USA és Európa között. KJK, Budapest
- Regional integration and developing countries. OECD, Paris, 1993
- Regional trading blocs: a threat to the multilateral tradin system? UN, 1990
- RICARDO, DAVID (1817): A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. KJK, Budapest, 1991
- ROBSON, PETER (1987): The economics of international integration. Unwin Hyman, London
- SALGÓ LÁSZLÓ (1986): A szuezi háromszög 1956. Kossuth, Budapest
- SALGÓ LÁSZLÓ-BALOGH ANDRÁS (1980): A gyarmati rendszer története 1870-1955. Kossuth, Budapest
- SAMUELSON, P.-NORDHAUS, W. (1985): Közgazdaságtan. KJK. Budapest, 1987
- SANNWALD, S.-STOHLER, J. (1959): Economic integration - theoretical assumptions and consequences of European unification. Princeton, New Jersey
- SASS M.-SZEMLÉR T. (1994): Az Egyesült Államok és a csendes-óceáni integráció. Kereskedelmi Szemle, 4. szám
- SCHÜLLER, A. (1992): Az európai belső piac egységesítése és a Közösség kibővülése. Külgazdaság, 5. szám
- SERVAN-SCHREIBER, J.J. (1967): The American challenge. Penguin, 1969
- SHAW, T.M. - INEGBEDION, E.J. (1994): The marginalizationa Africa in the new world (dis)order. in: Stubbs, R.-Underhill, R.D. (ed.): Political economy and the changing global order, Macmillan, London
- SHIBUSHAWA, M. et al. (1993): Pacific Asia in the 1990s. Routledge, London
- SMITH, ADAM (1776): A nemzetek gazdagsága - e gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Akadémiai kiadó, Budapest, 1959

- SMITH, FRED (1970): The growth and decline of the New Deal 1933-1970. The Devin-Adair Co, Old Greenwich, Conn.
- SOESASTRO, H. (1993): Implications of the post-cold war politico-security environment on the pacific economy. in: Bergsten, F.-Noland, M. (ed): Pacific dynamism and the international economic system. Institute for International Economics, Washington
- STIGLER, G.J. (1951): The division of labour is limited by the extent of the market. *Journal of Political Economy*, June
- STRANGE, S. (1985): Protectionism and world politics. in: Kendall, W.S.-Akaha, T. (ed): *International political economy - a reader*. HarperCollins, New York, 1991
- SZENTES TAMÁS (1976): Az elmaradottság és fejlettség dialektikája a tőkés világban. Kossuth, Budapest
- SZENTES TAMÁS (1990): Világgazdasági elméletek - történeti és kritikai áttekintés. Aula, Budapest
- SZENTES TAMÁS (1992): A világgazdaság és a nemzetközi gazdasági diplomácia időszerű kérdései. Aula, Budapest
- TEUNISSEN, P.J. (1990): European cooperation and integration - the reshaping of a continent. Kézirat
- THEISS EDE (1938): Franklin D. Roosevelt gazdaságpolitikája. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest
- TÖRÖK ÁDÁM (1986): Komparatív előnyök - nemzetközi tapasztalatok. KJK, Budapest
- TÖRÖK ÁDÁM (1995): Az iparvédelem korszerű értelmezése és eszközei. *Külgazdaság*, 4-5. szám
- TRAUTMANN LÁSZLÓ (1996): Elmélet és történelem - egy elmélet-történet tankönyv margójára. Kézirat
- VARGA JENŐ (1947): A genfi világkereskedelmi értekezés. in: A tőkés gazdaság a II. világháború után - válogatott írások 1945-1954. Kossuth, Budapest, 1981
- VINER, JACOB (1950): The customs union issue. Carnegie Endowment for International Peace, New York
- WEE, HERMAN VAN DER (1984): A lefékezett jólét - újjáépítés, növekedés és struktúraváltás a világgazdaságban (1945-1980). KJK, Budapest, 1986
- WHALLEY, J. (1989): Developing countries and the global trading system, Macmillan, London
- WHALLEY, J. (1993): The Uruguay found and the GATT: whither the global system? in: Bergsten, F.-Noland, M. (ed): Pacific dynamism and the international economic system. Institute for International Economics, Washington
- WHITE, R. (1989): The Europeanism of Coudenhove-Kalergi. in: Stirk, P. (ed): *European unity in context. The interwar period*. Pinter Publishers, London

- YARBROUGH, B.V. & R.M. (1987): Cooperation in the liberalization of international trade: after hegemony, what? in: Kendall, W.S.-Akaha, T. (ed): International political economy - a reader. HarperCollins, New York, 1991
- YOUNG, S. (1993): Globalism and regionalism: complements or competitors? in: Bergsten, F.-Noland, M. (ed): Pacific dynamism and the international economic system. Institute for International Economics, Washington
- YUE, C.S.-YUAN, L.T. (1993): Subregional economic zones: a new motive force in Asia-Pacific development. in: Bergsten, F.-Noland, M. (ed): Pacific dynamism and the international economic system. Institute for International Economics, Washington

SUMMARY

Tamás, GÁSPÁR

Integration theory and the first period of the development of European Union

The author analyses the early integration theories from the viewpoint of political economics. His main idea is that the customs union and free trade area theories discuss indirectly the structure and the challenge of the international political order after the World War II. The method of the essay is comparative analysis, i.e. approaching and understanding regionalism from both the country and the global point of view. The task of the 1990's is not describing either globalism or regionalism but explaining globalism within regionalism. The author finds the execution of the task in the method of political economy, in understanding the functional meaning of globalism as well as in translating integration theory into foreign economic strategy. The structure of the essay follows this sequence of ideas – understanding globalism (a new approach), re-reading the first integration theories (Viner, Bye, Giersch, etc.), translating the main terms of the theories into foreign economic strategy, the political economic content of the integration strategy, the necessary future steps for the research.